

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

A tartalomból

Papa-mama piperéje, avagy Sminktörténeti egyetmás

Első akadémiai nyelvtanunk (1846)

Családneveink eredetéről közérthetően

A zöld és ezer árnyalata

Hogyan ír(j)unk közösen?

Népi motívumok és kortárs dalszövegek

SUP-pal vagy suppal? Tökmindegy és tök nehéz?

Grétsy Lászlóval – 65. születésnapján

ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvapolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők:
Blankó Miklós, Cservenka Judit,
Horváth Zsófia

Szerkesztőbizottság:
tiszteltbeli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyíri Péter,
Péntek János, Pomozi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:
Anyanyelvapolók Szövetsége
(www.anyanyelvapolo.hu)

Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószervező: Kuzma Eszter Júlia

Támogató:

Petőfi Kulturális Ügynökség

Magyar Kultúráért Alapítvány

Magyar Művészeti Akadémia

Szakmai támogatók:
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:
1368 Budapest, Pf. 250, ea@anyanyelvapolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: Prime Rate Kft.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.)
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.
További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj:
2000 Ft/év, tanulónak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év
Bankszámlaszám: 11705008-20132015

A belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

- 1 A „nemzeti nyelvet fejtegetem; szeretem a hazát”
– Első akadémiai nyelvtanunk (1846)
(Vladár Zsuzsa)
- 3 Kolozsvári magyar – északi fényben
(Cservenka Judit)
- 5 Családneveink eredetéről közérthetően: böngésszen
a visegrádi országok online családnévszótárában!
(Slíz Mariann)
- 7 A zöld és ezer árnyalata (Pelczéder Katalin)
- 9 Földrajzi neveink nyomában: Kovács halma
(Wendl Dávid)
- 10 A hasonlít szokatlan használatáról (Horváth László)
- 11 Papa-mama piperéje, avagy Sminktörténeti egyetmás
(Töttös Gábor)
- 13 A hajam belőve, csak megyek előre
– Népi motívumok és kortárs dalszövegek (Krizsai Fruzsina)
- 15 Hogyan ír(j)unk közösen? (Szabó Gergely, Bodó Csanád)
- 17 Egy moldvai nyelvjárási korpusz építésének műhelytitkai II.
(Huszár Anna Laura, Vadász Noémi)
- 19 A SUP ~ sup helyesírásáról (Horváth Zsófia)
- 20 Női szereplők névadása a honfoglalási epikában 2.
Vörösmarty Mihály (Kovács-Sipos Bóbor)
- 22 Tanár vagy előláró? Hallgató vagy kolléga?
(Molnár Katalin, Suba László)
- 23 A cár-tól a Gulág-ig. Orosz szavak a nyelvünkben (Kulcsár István)
- 24 Tök mindegy és tökrészeg, avagy „tökös” kérdések
(Kóti Nikoletta)
- 26 Dinók a pályán (Lengyel Klára)
- 27 Minek nevezzetek?
– Intim szféra, szabadszájúság és az új szavak (Elek Lenke)
- 28 A Nobel-díj írása és kiejtése (Palágyi András)
- 29 Odacsődülök? „Ellepem”? (Holczér József)
- 30 „A hibákra kell haragudni, az emberekre sohasem”
Beszélgetés egy nyelvi misszionáriussal, Grétsy Lászlóval
(Erdélyi Erzsébet)
- 33 Tükör lepuci (Horváth László)
- 32 Híreink
- 35 Pontozó (Horváth László, Schmidt János, Varga István)

A „nemzeti nyelvet fejtegetem; szeretem a hazát” Első akadémiai nyelvtanunk (1846)

A nyelvten előzményei

Jövőre lesz 200 éve, hogy Széchenyi István gróf 1825. november 3-án a pozsonyi rendi országgyűlésen egy évi jóvedelmét ajánlotta fel egy, a magyar nyelv művelését koordináló tudós társaság alapítására. A magyar nyelv ápolására létrehozott Tudós Társaság adta ki hosszúságos előkészület után, 1846-ban az első akadémiai nyelvtenunkat A magyar nyelv rendszere címmel. A Tudós Társaság azzal a céllal állította össze ezt a grammatikát, hogy leírja nyelvünket, és ezzel megteremtse a nemzeti nyelvi normát. A nyelvten mögött immár nem egyetlen grammatikus véleménye, hanem a teljes akadémia tekintélye állt.

Ez a lépés egy hosszabb folyamat betetőzését jelentette, ahol a nemzetállam kialakulásával párhuzamosan a nyelv szerepe átalakult és felértékelődött, alapvetően megváltozott a nyelvhez való viszony. Korábban, a felvilágosodásban a nyelvet pusztán eszköznek tekintették, a „tudósság” eszközünek. A felvilágosodás az értelemhez szolt. Úgy vélték, az anyanyelv kiművelése és használata mindenki számára hozzáférhetővé teszi a tudást, ezáltal felemeli a nemzetet. „[M]ind azon tudományoknak és mesterségeknek, mellyek a’ Nemzetet boldogittják, legegyszerűbb, legrövidebb ’s legkönnyebb úttya egyedül a’ Nemzeti nyelv” – írta Pápay Sámuel 1808-ban.

A felvilágosodást felváltó romantika az ész mellett már az érzelemhez is szolt. A nyelv lett előbb a literátus réteg, majd az egész nép önazonosságának alapja – közösségi és egyéni szinten is, s érzelmileg is kötődtek hozzá. A nyelv

nemcsak eszközként, hanem önmagáért is érdekessé vált, a nemzeti lét egyik szimbóluma lett, keresték tehát a magyar nyelv legtekélyesebbnek tartott változatát, ami a standard alapja lehet.

Einar Haugen norvég nyelvész alkotta meg azt a modellt, amely a standard nyelvi normát megteremtő folyamat négy lépcsőfokát különbözteti meg: a normát adó változat kiválasztása, a norma rögzítése, a norma elterjesztése és kidolgozása (Haugen 1966). Nálunk a 19. század első felében ezek a lépések összecsúsztak, egyszerre, egy lendülettel teremtődött a nemzeti standard.

Kazinczy tekintélye révén már viszonylag korán eldölt, hogy a születő nemzeti normánk alapját az északkeleti nyelvjárás adja majd. Ezt a normát rögzítették a Tudós Társaság nyelvészeti kiadványai: Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai (1837), A magyar szókötés főbb szabályai (1843) és a nyelvten, A magyar nyelv rendszere (1846). Az Akadémia már tervbe vette A magyar nyelv szótárát, teljessé téve a leírást. (A Nagyszótár azonban csak megkésve, jóval később, 1862 és 1874 között jelent meg.) A magyar nyelvi norma megteremtését szükségessé tette a magyar nyelv tannyelvi használata is, sőt a magyar nyelv hivatalossá válása 1844-ben. Írói és szaknyelvi szókincs bővítés jellemezte a kort.

A nyelvten szerzői

A nyelvten szerzői a Magyar Tudós Társaság tagjai voltak: Czuczor Gergely, Fábíán Gábor, Nagy János, Vörösmarty Mihály. Kitűnik a névsorból, hogy a korban még nem vol-

Czuczor Gergely, Fábíán Gábor, Nagy János és Vörösmarty Mihály (képek: Wikipédia és Wikiwand)

tak hivatásos, erre képzett nyelvészek, és nem volt szigorúan szétválasztva nyelvészet és irodalom, sőt nyelvészet és más területek sem. Czuczor Gergely költő is volt, és később a Nagyszótárat is szerkesztette Fogarasi Jánossal, Nagy János teológus, Fábíán jogász, míg Vörösmartyt költőként ismerjük elsősorban.

Mit is tartalmazott a nyelvtan?

Azt várnánk, hogy ez az összegzőnek és irányadónak szánt grammatika bőven ír a bevezetőben a céljairól, módszeréről, filozófiájáról. Meglehető módon azonban az előszó igen rövid, és szinte csak gyakorlati tudnivalókat tartalmaz. Hiányoznak a korban szokásos programadó, pozicionáló kinyilatkoztatások. Hiányoznak olyan alapvetések is, mint a magyar nyelv története, rokonsága, helye a világ nyelvei közt, vagy éppen az emberi nyelv keletkezésének a korban sokat tárgyalt kérdése.

Mi indokolja ezt? Furcsa módon egyik oldalról a lezárt-ság, másik oldalról a lezáratlanság. Amit a nyelvtan szerzői eldöntöttek, lezártnak, indoklásra nem szorulónak vélnék, azt meg sem említik. Így nem magyarázzák például sem a norma kiválasztását, sem az alkalmazott leírási módot. Amit viszont nyitottnak és később eldöntendő kérdésnek tartanak, azt a későbbi korba utalják, és ezért nem szólnak róla. Úgy vélik, csak további kutatások után lehet végleges grammatikát írni: „csak egy teljes szótár’ nyelvtani kidolgozása, tehát a ’ nyelv’ minden elemei’ egyes és összehasonlító tárgyalása után adhatni azt, mit a ’ nemzet egy academiától várhat” (MNyR.: V). Azt sem mondják ki, hogy a magyar nyelv hová tartozik a nyelvek közt, mert ezt szerintük csak egy később, sok nyelvre kiterjedő, nagy gyűjtés után lehet eldönteni.

Ezért aztán a fő alapelv: a nyelvet magából a nyelvből kell kifejteni: „Mi tehát ez úttal a ’ nyelvvizsgálásnak azon kis körű, de nem szinte fáradságtalan nemét választottuk, melly magából a ’ nyelv’ kútfejéből törekszik meríteni” (MNyR.: 38).

Az Előszó után a nyelvtan négy nagyobb részből áll. Első a betűtan (ma: hangtan, helyesírás), utána jön a szótan (ma: szófajtan, alaktan). Feltűnő, hogy nem a szokásos, szófajonként haladó tárgyalást alkalmazták, hanem először a szavak létrehozását (szóképzést, összetételt), majd a szavak ragozását. A ragozáson belül jelennek csak meg a szófajok: a névszóragozás, benne a főnevek, melléknevek, számnevek, névmások ragjai és a névutók; az igeragozás (külön az ikes is); majd a ragozhatatlan határozók, kötő- és indulatszók. Harmadik egysége a mondat, még nem a mai mondatrészek szerinti elemzés szerint, hanem az egyeztetés, a vonzatok és a szórend alapján tárgyalva. A negyedik rész a szómértant, azaz a prozódia és a verstant tartalmazza.

Külön érdemes megemlíteni, hogy a nyelvtant egy műszojegyzék zárja, mivel első akadémiai nyelvtanunk tudatosan és programszerűen törekedett a teljes nyelvészeti

szakszókincs megmagyarítására. Ezek a magyar terminusok többnyire a latin megfelelőik alapján készült tükörfordítások voltak. Sok, a grammatikában felsorolt műszó ma is él: így a *gyakorító képző*, a *gondolatjel*, a *hasonulás*, a *félhangzó* – hogy csak néhányat említsünk. Természetesen találunk sok, mára már elfeledett terminust is, így például nem maradt meg a *gyűkötő* (összefoglaló, magyarázó szerepű kötőszó), a *hangejtés* (kiejtés), a *hangolvasztás* (összeolvasztás), a *hangékeztés* (a magánhangzó megnyúlása) stb.

A standard norma kérdése

A grammatika a normát egyszerűen azzal teremti meg, hogy kiválaszt és leír egy nyelvváltozatot, ezzel kijelölve standardnak. A standard az északkeleti nyelvjáráson alapult, nem függetlenül attól, hogy a nagy tekintélyű Kazinczy Ferencnek, aki erről a vidékről származott, ez volt az anyanyelvváltozata. Ezt a normaválasztást, mivel eldöntött kérdésnek tekinti, a nyelvtan nem is indokolja. Nem hagyja azonban figyelmen kívül a nyelv többi, akár történeti, akár más nyelvjárási változatait sem, bár ezeket többnyire csak regisztrálja, de nem minősíti (nem fűz értéktételeket hozzá).

Ez a standard normának kijelölt változat a korabeli beszélt nyelven, a nyelvszokáson alapszik, ami a korabeli, kirívó nyelvjárási sajátosságoktól mentes, a művelt közönség által használt, tudatos és igényes nyelvváltozatot jelenti. Ez a választás, az igényes élőbeszédként értelmezett nyelvszokás normává emelése egyúttal egy korábbi vita végére is pontot tett. A norma, a nyelvi helyesség alapjául szolgáló elvek ugyanis az ókortól kezdve, és később a német nyelvfilozófus Adelung által is közvetítve, a következők voltak: nyelvszokás (usus), a nyelv szellemét mutató régi alakok (etimológia), az analógia és a jóhangzás (euphonia). A 19. század elején dúló Révai–Verseggy-vita egyik fő kérdése is ez volt: a jelen vagy a múlt legyen-e a norma alapja? S bár a nyelvtan többször elismerően hivatkozik Révaira, a norma kérdésében Verseggy álláspontját vette át. Emellett megtaláljuk kisebb mértékben a másik három alapelvre történő hivatkozást is.

Érdekes az is, hogy mit tekintett a munka nyelvi hibának. Bár az előszóban hangsúlyozzák a nyitott, megengedett szemléletet, néha kifakadnak a szerzők. Czuczor például a helyesírás igényesség alapján ragaszkodik a mássalhangzó előtt álló határozott névelő hiányjeléhez: „Véleményünk szerint tehát a ’ hiányjel’ kihagyása visszalépés, ’s mintegy visszautasítás a ’ beszéd’ pongyolóságához. Máskor egy esetlenül képzett alakot kárhoztat a szerző, megcsillantva a humorát is: „A’ ki illy idétlen szót csinált, mint: *gondnok*, ’s nem jutott eszébe, hogy ezt ragozni is kell: *gondnoknak*, *gondnokoknak*, igen sok jótétre ’s imára lesz szüksége, hogy e’ súlyos bűnből kivetkezhezzék”. Ironikus módon egyébként épp a *gondnok* szó megmaradt, és ma már fel sem tűnik a *gondnoknak* nyelvtörő volta.

A szövegbeli példák alakja a kortárs nyelvhasználatot, tartalmuk pedig többnyire a hétköznapi életet tükrözi. A magyar mondat szórendi lehetőségeit például a *Péter búzát visz a vásárra* mondat sokféle változata mutatja: *Búzát visz Péter a vásárra, A vásárra visz búzát Péter, Visz-e búzát a vásárra Péter, Péter (és nem Pál) visz búzát*, stb. Ez azonban nem jelent semlegességet. A grammatikának igen határozott szemlélete és értékrendje van, ami visszaköszön a nyelvi példáiból, így a következőből is: „Midőn én és Andor munkálkodtunk, te és társaid henyéltetek, azért midőn én és ő vígan élünk, te és ők nyomorogtok”.

Összegzés

Az első akadémiai nyelvtanunk tehát lezárt egy korszakot, a nemzet egységét és identitását is megjelenítő standard norma megteremtésének korszakát, és utat nyitott a standard norma kidolgozása felé. A magyar nyelv ápolására létrehívott akadémia nyelvtana minden mozzanatában ezt

a célt igyekezett szolgálni. Talán jelképesnek is tekinthetjük a határozott ragozást illusztráló, egymás mellé állított két példamondatot: „a' nemzeti nyelv-et fejteget-em; szeretem a' hazát”.

1. Határozott alaku igével élünk:

a) A' névelős tárgyeseti ragu neveknél, p. o. a'
nemzeti nyelv-et fejteget-em; szeret-em a' hazát-t.

Irodalom

A magyar nyelv rendszere 1846. Közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel.

Haugen, E. 1966. Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68, 922–935.

Pápay Sámuel 1808. *A magyar irodalom eszmérete*. Veszprémben, Számmer Klára betűivel.

Vladár Zsuzsa

nyelvész, tanszékvezető egyetemi docens, ELTE

Kolozsvári magyar – északi fényben

Mit jelent idegen környezetben a magyar nyelvet megőrizni és kultúrát szervezni? – erről Moritz László, az Ághegy skandináviai magyar irodalmi és kulturális lapfolyam ügyvezető igazgatója tanulmányokat írhatna. De ez még várat magára, mert – nyugdíjasként is – sokat utazik szülővárosa, Kolozsvár és tevékenységének fő színtere, Stockholm között. Szinte minden útját küldetésnek tekinti.

A magyar kultúra és nyelv iránti elkötelezettségemet szüleim alapozták meg, és az otthoni környezet. Kolozsvári iskoláim, főként a Báthori István fejedelem által alapított gimnázium szelleme egész életemre kihatott. A magyar nyelv volt nekem az első Svédországban is, ahol a munka mellett, már megérkezésem után, bekapcsolódtam a magyar közösség szervezetébe, amelynek célja megalakulásától kezdve a magyar nyelv megőrzése volt. Hiszen tudjuk, hogy a világban több mint kétezer nyelv van veszélyben!

Szerencsére a magyar még nincs köztük!

Még nincs, de a szórványban, ahol gyakran megfordulok, már érezni a veszélyt, igaz, és ezt örömmel tapasztalom, hogy mindenütt van egy mag, olykor csak néhány ember, aki élheti. Az elszakított területeken, Erdélyben, a Délvidéken több figyelmet kap a magyar nyelv ügye, míg Kárpátján nehezebb a helyzet. Ott a háború végét várva a diszkrimináció megszűnésében is reménykedünk.

Diszkriminációról, különösen a Ceaușescu-korszakban, sokan mesélhetnének, Moritz László is, bár egy iparvállalat kereskedelmi osztályvezetői beosztása – egy magyar számára a románoktól! – megbecsülést jelenthetett. Miért hagyta el mégis Erdélyt?

Három régi osztálytársammal együtt részesültem fél évig a Securitate „vendégszeretetében”, ahol megfogadtam: amint lehet, kijutok Romániából. Egyébként magam az, hogy kereskedelmi és közgazdasági főiskolát végeztem, a diszkrimináció miatt volt, ugyanis magyartanárral szerettem volna lenni, de tudtam, hogy bennünket vagy a legtávolibb határhoz, vagy a Duna-deltába helyeznek román iskolába rajzot, tornát vagy éneket tanítani, ezért feladtam ezt az álmomat.

Akkoriban sok magyar vándorolt ki Romániából, és mert Kádár János nem kívánt tudni a kisebbségek helyzetéről, nem jöhettek Magyarországra, az úticél Kanada mellett többnyire Svédország volt.

Svédország közelebb volt, reméltem, hogy nem örökre kell elhagynom Erdélyt és a szüleimet.

Azonnal dolgozni kezdte? Gondolom, nem diplomásként.

Minden magyarnak természetes volt, hogy bármilyen munkát megragadjon addig is, amíg megtanulja a nyelvet. Eszünkbe nem jutott volna, hogy a svéd társadalom tartson el, mint ahogy a mai migránsok elvárják. Én takarító lettem a Svéd Lovagok Palotájában. Egy vasárnap reggel elegáns, frakkos-cilinderes idős urak csoportja kopogtatott a még zárt kapun. Kiderült, hogy a Svéd–Norvég–Dán Királyi Akadémia küldöttsége, élén az elnökkel az igazgató meghívására jöttek, bár kicsit korán. Kint hideg volt, azonnal betessékeltem őket a fogadó hallba, ahol helyet kínáltam őket, amíg felhívtam a főnökömet, végül az igazgatót, aki mentetőzve sietett. De addig az akadémia elnöke bemutatkozott nekem, a takarítónak, és egy 500

koronást vett elő a tárcájából hálája jeléül. Természetesen elhárítottam, mire ő: „Te, Laci, magyar vagy, ugye” – nem is kérdezte, hanem állította, és hozzátette: „ilyenek vagyok ti, magyarok: mindig büszkék és lovagiasak”.

Szép történet, egy már-már elsüllyedt világ jelképe is lehetne. De olvasóink közül talán akad, aki meghökken a tegezésen, ami Svédországban természetes.

Valóban, ott a királyt kivéve mindenkivel tegeződni kell, amit 41 évesen kellett megszoknom. De a nyelvbe is belejöttem, ezért érdekesebb és szellemileg igényesebb munkába fogtam, miközben újabb és újabb feladatokat kaptam a magyar közösségek is.

Az '56-osok szervezetében? Vagy újat alapítottatok erdélyiek, később a délvidékiek?

Nem különültünk el, beléptünk az '56 után alapított Svédországi Magyarok Országos Szövetségébe, ami nagyjából hatezer tagot számlál. Bihari Szabolcs vezeti 30 éve, nagyon jól, pedig nem mindig könnyű. A Stockholmi Magyar Házat magunk vásároltuk meg, a svéd állam első perctől támogatta a szervezetet, fenn tudtuk tartani, s az utóbbi évtizedekben a magyar állam segítségét is élvezük. Az épületben van színházi előadásokra is alkalmas terem, hat szobát pedig kiadtunk alkalmi vendégeknek. Mostanában már inkább évekre veszik ki olyanok, akik meghatározott időre, dolgozni jöttek ki.

Ők bekapcsolódnak a közösségbe?

Ez nagyon fájó pont, mert a 2010-től kijött magyarok többsége meghívásunkra nem válaszolt, vagy arcunkba vágta, hogy nem „magyarkodni” jöttek, hanem pénzt keresni.

Önmagát minősíti, aki idegen környezetben az anyanyelvi kultúrát „magyarkodás”-nak nevezi.

Ennek ellenére 110 gyereket beírtak szüleik a hétvégi magyar iskolába, ami csupán egy volt a tíz különböző szakterületünkből a közgazdászklubtól az ultikorig.

Itt, budai otthonotokban képek és tárgyak is mesélnek az elmúlt évtizedekről. Például egy egész könyvespolcon az 1995-ben Tar Károly író-szerkesztő által alapított Ághegy irodalmi és kulturális lapfolyam kötetei, amelynek szervezésében és működtetésében mint ügyvezető igazgató vettél részt.

Az Ághegy az egész skandináviai magyarságra terjedt ki, 18 év alatt 58 magyar nyelvű könyvet és egy 11 kötetes antológiát adtunk ki, míg a Veress Zoltán íróval elindított Erdélyi Könyv Egylettel tíz év alatt tíz Kárpát-medencei fiatal író-költő művét jelentettük meg.

A rendszerváltás után a magyar-svéd kulturális kapcsolatok bővítésében tevékeny szerepet vállaltál. Az egyik legemlékezetesebb munka egy kétnyelvű emléktáblával kezdődött. Feleséged, Moritz Livia festőművész különös északi hangulatú stockholmi tájképeinek egyikén ez az épület is látható.

Úgy indult, hogy egy sikeres könyvbemutató után a magyar nagykövetségen arról beszélgettünk: kellene, mint sok más nagyobb magyar diaszpórában, Stockholmban is

Állami elismerések

Áder János Magyarország Köztársasági elnökének kitüntetését ünnepélyes keretek között vehette át folyóiratunk két munkatársa, október 15-én, az Ághegy VIII. kötetének stockholmi bemutatója előtt. Makkay Lilla nagykövetségvezetőtől. Mindkét kitüntetés indoklásában szerepel folyóiratunk szolgálatában végzett évtizedes munkánk dicsőrete.

Tar Károly

a Magyar Liget és az Ághegy alapítószerkesztője az Ághegy irodalmi és művészeti lapfolyam létrehozásáért és működéséért, a magyar nyelv és irodalom népszerűsítésében, külföldi megőrzésében és terjesztésében végzett munkássága elismeréséért, a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjéért.

Moritz László

a magyar kultúra svédországi ápolása, valamint a magyar nyelvű irodalom terjesztése érdekében végzett tevékenysége elismeréséért a Magyar Arany Érdemkeresztet kapta.

Moritz László, az Ághegy intézője, Biróné Gulyás Katalin konzul, Makkay Lilla, Magyarország stockholmi nagykövete, Tar Károly író és szerkesztő

Az Ághegy 2014/42–43. számának tudósítása

egy olyan emlékhely, amit az ide látogató magyarok magukénak éreznek, és ahol lehetnek kis koszorúikat, virágikat. Végül úgy döntöttünk, hogy legyen ez a hajdani Serafin kórház épülete, amelyben Karinthy Frigyes nevezetes agyműtétét végezte 1936-ban Herbert Olivecrona, a híres agy- és idegsebész. A műtétet akkor is nagy nemzetközi figyelem kísérte, s amikor megszületett az *Utazás a koponyám körül* regény, több nyelvre lefordították. Az emléktábla háttéréhez tartozik, hogy meg akartuk keresni a kórtermet és a hajdani dokumentumokat, de az épület már nem kórházként működött. A magyar vonal megint segített: Olivecrona asszisztense a műtétnél a Kolozsváron végzett Schwartz László volt, aki később Pennsylvániában lett híres idegsebész. Titkárnője még élt, és vele sikerült kapcsolatba lépünk.

Az emléktáblával elinduló svédországi „Karínthyáda” egyik felemelő ünnepi eseményén rádiós riporterként jelen lehettem: a Svéd Királyi Akadémia Nobel Múzeumában (Nobelmuseet), ahol egy kiállításon a három Karinthy-nemzedék svéd vagy angol műfordításban létező műveit helyezték el. A megnyitót a svéd akadémia Nobel-bizottságának vezetője és Szócs Géza államtitkár tartotta, természetesen a magyar nagykövet mellett ott volt Karinthy Márton és Ördöggyörgy című könyvének műfordítója, Ove Berglund.

A világirodalom történetében talán egyedi esemény, hogy egy írócsalád három nemzedékének könyvei együtt

legyenek kiállítva. Az Ördögörcs első svéd nyelvű példányát nemzeti szalaggal átkötve akkor nyújtottuk át az igazgatónak. Egyébként a könyv magyar nyelvű bemutatójának stockholmi sikere után azonnal elindítottuk a svéd fordítás ügyét. A nyersfordítást Imreh Piroska vezetésével hárman készítettük, és a magyar irodalom nagy svéd barátját, Ove Berglundot nyertük meg a műfordításnak. Nem volt nehéz, mert több mint 500 magyar vers Petőfitől Weöres Sándorig, köztük Babits Jónás könyvének fordítójaként azt vallotta, hogy egyetlen tökéletes nyelv van a világon, amin minden kifejezhető: a magyar.

A svéd műfordítás kisebb terjedelmű, mint az eredeti könyv.

Természetesen Marcival egyetértve, az ő külföldi tapasztalatai és a magunké mellett Berglund tanácsait is megfogadva, a könyv pszichológiai vonalát őriztük meg teljesen, és jóval kevesebbet a Karinthy Frigyes (Frici), Karinthy Ferenc (Cini) és Marci korának, társadalmi, irodalmi életének érdekes, színes, de külföldi olvasók számára túl sok magyarázatot igénylő fejezeteiből.

Haza, azaz Budapestre költözesetek óta az unokák és barátok társasága mellett élénken részt veszel a kulturális közéletben. A nyugati diaszpórába már ritkábban utazol, a Kárpát-medencébe változatlanul gyakran. Kultúrát, nyelvet őrző munkádat számos hivatalos és magas társadalmi kitüntetés, testületi tagságba való jelölés ismeri el. Az utóbbiak közül az egyik legjelentősebbnek a Vizi E. Szilveszter elnökségével 2011 óta működő Magyarország Barátai Alapítvány tagságát érzed.

92 országból vannak tagjaink. A tengerentúlról sokan jöttek haza, huszonéves fiatalok is, olyanok, aki már nem tudnak magyarul, de reméljük, újratanulják. Köztük sok dél-amerikai, akik mind ott születtek, de a cserkészletben őrzik a nyelvet, mert vallják: nem az az igazi magyar, akinek a nagyapja az volt, hanem akinek az unokája is magyarul beszél.

Örömmel gondolok arra, hogy közeli barátaimmal, akik elhagyni kényszerültünk szülőföldünket, mind megtartottuk magyarságunkat, s közben megálltuk helyünket befogadó országainkban. Az otthonról hozott „útravaló”, a magyar kultúra minden nehézségen átesített benünket. Az '56-os nemzedék elment vagy kiöregedett, és sajnos nem mindenütt maradt meg a folytatás úgy, mint a skandináv országokban. Sokan költöztek haza, Erdélybe vagy ide, az anyaországba.

Stockholmban alapítottuk meg a közelmúltban a Skandináviai Magyarok Kulturális és Tudományos Társaságát (dr. Madarassy Enikő elnök, alelnökök: Kovács Kátang Ferenc és szerény személyem). Legutóbb megkaptuk az állami támogatást az Északi Magyar Portrék című könyv megjelentetéséhez. Régi álmunk volt, hogy magyar kiadóval és nyomdával emléket állítsunk azoknak a nemzettársainknak, akik munkájukkal nyomot hagytak a messi Északon arról, hogy voltunk, vagyunk és leszünk.

Cservenka Judit
az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Családneveink eredetéről közérthetően: böngésszen a visegrádi országok online családnévszótárában!

Annak, aki kíváncsi családnevének eredetére, jelentésére, jó hír, hogy elkészült, és mostantól az interneten bárki számára szabadon hozzáférhető *A visegrádi országok családnévszótára* (VCsnSz.) (<https://v4surnames.elte.hu>). A szótár egy, a Visegrádi Alap által támogatott pályázat keretében készült, a négy ország egy-egy intézményének részvételével: az ELTE mellett a Cseh Tudományos Akadémia Cseh Nyelvi Intézetének, a poznaíni Adam Mickiewicz Egyetemnek és a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemnek az együttműködésével.

A szótár újdonsága nemcsak az, hogy immár online, bárki által szabadon hozzáférhető és kereshető formában teszi közzé a leggyakoribb magyar családnevekkel kapcsolatos információkat, hanem hogy a négy ország családnévanyagát együtt mutatja be. Ez nemcsak a kutatók számára rendkívül fontos, akik eddig nem vagy csak nehezen fértek hozzá a többi érintett ország nyomtatott

családnévszótáraihoz, hanem akár azoknak is, akiknek a neve az egyik szóban forgó ország nyelvéből származik. Magyarországon például meglehetősen sok a szláv eredetű családnév – habár ezek jellemzően kisebb gyakoriságúak, ezért a szótárban közülük csupán három kapott önálló szócikket: a *Novák*, a *Radics* és a *Kollár*. Számos szláv eredetű családnév megtalálható azonban – persze az adott állam hivatalos nyelvének megfelelő formában – a többi három ország anyagában: ilyen például a *Kucsera* (*Kučera* alakban) a csehországi és szlovákiai, illetve a *Kovalszky* a lengyelországi névlistában (*Kowalsky* formában).

A nemzetközi használhatóságot a szótár többnyelvű volta biztosítja. Az általános információk, illetve a szótár keretrendszere és a keresések a négy hivatalos nyelven (cseh, lengyel, magyar, szlovák) és angolul is elérhetők, a szótár készítői ugyanis a visegrádi régió nyelveit nem beszélőkre is gondoltak. Ez egyrészt más országok családneveinek

vizsgálatához is fontos eszköz, hiszen magyar és szláv családnevek számos ország névállományában megtalálhatók. Másrészt a családfájukat kutató, a régióból elszármazó, de az említett nemzeti nyelveket nem beszélő érdeklődők számára is jelentős segítséget jelent az angol változat. A szócikkek ugyanakkor az angol mellett egyelőre csak annak az országnak a hivatalos nyelvén érhetőek el, amelyhez az adott név tartozik.

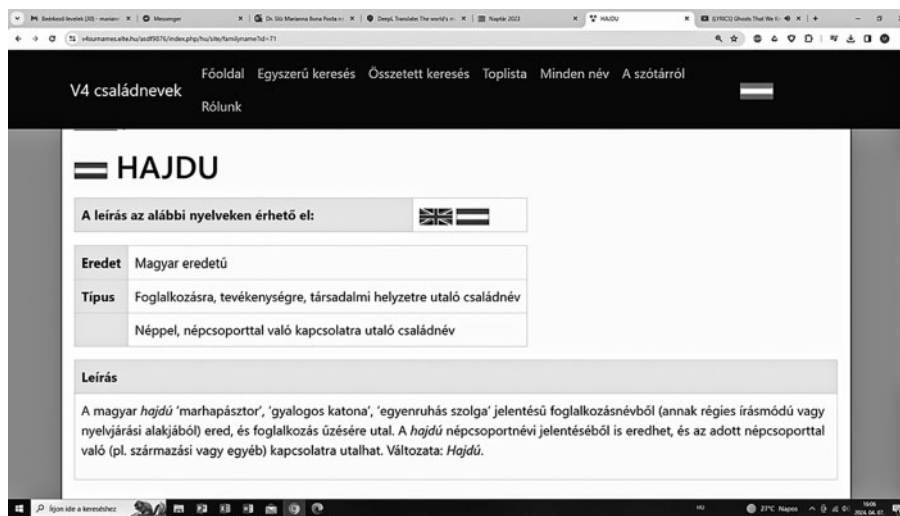
A szótár a négy ország 200-200 leggyakoribb családnevéről tartalmaz információkat. Ezek kiválasztása országos népesség-nyilvántartások alapján történt. Mivel azonban ezek az adatok a legtöbb országban nem nyilvánosak, a kutatók országonként eltérő évekre vonatkozó adatokkal tudtak csak dolgozni. Magyar részről ez 2007-re vonatkozó adatokat jelent, ezek ugyanis szabadon hozzáférhetők Hajdú Mihály 2010-ben megjelent Családnevek enciklopédiája című művében. A gyakoriságon alapuló 200-as határt az indokolja, hogy bár az online szótár korábban már megjelent nyomtatott szótárak anyagára épül, nem mindegyik országnak van olyan szótára, amelyben ennél több név magyarázata megtalálható. A 200 név előré talán kevésnek tűnik, holott ez azt jelenti, hogy a magyarországi népességnek legalább a 41%-a megtalálhatja a nevét a szótár magyar anyagában. Valójában azonban ennél jóval többen, hiszen – mint fentebb láttuk – a felhasználók akár a másik három ország valamelyikének az anyagában is rálelhetnek a családnévük magyarázatára.

Az említett 41% ráadásul csak az önálló szócikkkel rendelkező magyarországi nevekre vonatkozik. Vannak ugyanakkor olyan ritkább ejtés- vagy írásváltozatok is, amelyek – mivel kívül esnek a 200 leggyakoribb név körén – nem kaphattak önálló szócikket, mégis megtalálhatók a szótárban. Ha például valaki a *Filep* névre keres rá az *Egyszerű keresés* menüben, azt látja, hogy e név a *Fülöp* családnév változata, s az ENTER leütésével a szótár egyből ehhez a szócikkhez ugrik. A szócikkkel rendelkező neveket (főváltozatokat) csupa verzál (azaz nagybetűs) szedés különbözteti meg azoktól, amelyek szócikk nélkül, csak változatként szerepelnek a szótárban. Ez utóbbiakat a főváltozatok szócikkei végén találhatjuk meg.

De ne ugorjunk ennyire előre; lássuk először is a szótár tartalmát. A *Minden név* menüben a szótár teljes, 800 névből álló szócikkállományát böngészhetjük, a *Toplisták* menüpontban pedig országonkénti bontásban érhető el a 200-200 név listája, gyakorisági sorrendben, a nevek mellett viselőik számával. E menükben bármely névre kat-

tintva azonnal eljutunk a név szócikkéhez. A nevek előtti (nyelvváltásra itt nem használható) kis zászló azt mutatja, hogy a név mely ország családnévállományának a része. Ez azért különösen fontos, mert vannak olyan nevek, amelyek több országban is megtalálhatók: így a felhasználó a zászlócska alapján tudja kiválasztani, hogy például a magyarországi vagy a szlovákiai *Antal*, illetve a csehországi vagy a szlovákiai *Gregor* szócikkét kívánja-e elolvasni.

A szócikkek élén a családnév áll címszóként, verzállal szedve. Alatta szintén zászlóikonok jelzik, hogy mely nyelveken érhető el a leírás (nyelvet váltani nem ezekkel, hanem a felső menüsorban lévő zászlóikonra kattintva lehet). A szócikk első felében rövid, címkeszerű információt kapunk a név nyelvi eredetéről és a névadás motivációja (indítéka) szerinti típusáról (például felmenővel való kapcsolatra, hellyel való kapcsolatra stb. utaló név). Mind eredetből, mind típusból lehet akár több is: a *Kovács* például nemcsak a magyar *kovács* köznévből, de a szláv nyelvű népesség esetében a magyar szó alapjául szolgáló szláv szóból is eredhet, a *Hajdu* pedig (mely gyakoribb, mint *Hajdú* írásmódú változata), ahogyan azt az 1. képen láthatjuk, nemcsak népcsoporttal való kapcsolatra, hanem akár foglalkozásra is utalhat. A címkeszerű bemutatást követi a *Leírás*, vagyis a név nyelvi eredetének, alakulásmódjának, lehetséges motivációinak és változatainak rövid, szöveges bemutatása (1. kép).

1. kép: A *Hajdu* családnév szócikke

A szócikkeket természetesen nemcsak a listákat böngészve, hanem kereséssel is elérhetjük. Az *Egyszerű keresés*nél izgalmasabb, több lehetőséget nyújtó opció az *Összetett keresés*, melyben a név egy részlete, valamint ország, nyelvi eredet és típus alapján szűrhetünk. Ily módon lekérhetjük például a magyarországi német eredetű nevek listáját (a 200 név közt mindössze kettő van: a *Müller* és a *Schmidt*) vagy akár a csehországi, néppel vagy népcsoporttal való kapcsolatra utaló, magyar eredetű nevek listáját (egyedül a *Horváth* ilyen a 200-ból).

A *visegrádi országok családnévszótára* több szempontból figyelemre érdemes és egyedülálló kezdeményezés nemcsak magyar, hanem nemzetközi viszonylatban is. Egyrészt mert a régió közös történelmi-kulturális örökségének részét jelentő családnevek ismerete és megértése egyéni, nemzeti és kelet-közép-európai identitásunk alakításában is szerepet játszik. Másrészt óriási előrelépés, hogy a nevekről szóló információk így könnyen hozzáférhetők a világ bármely pontjáról bárki számára, az online forma pedig a későbbi bővítésre, fejlesztésre is lehetőséget

teremt. Harmadrészt a szótár nemcsak egyes nevek keresésére alkalmazható, hanem – elsősorban az összetett keresésnek köszönhetően – kutatási célokra és iskolai feladatok készítésére is. Ennek köszönhetően az oktatásban és a kutatásban is felhasználható, de akár a nevek állami regisztrációjával kapcsolatos kérdésekben vagy a nyelvi tanácsadásban is hasznos segítséget jelenthet.

Slíz Mariann
nyelvész, ELTE, a szótár felelős szerkesztője

A zöld és ezer árnyalata

A *zöld* szó a színnévi és azzal összefüggő jelentései mellett az utóbbi években új jelentésben és új szóösszetételekben, szó szerkezetekben is feltűnt. Milyen fogalmakkal fordul elő mostanában gyakran? Hogyan írható le a szónak ez az új jelentése vagy akár jelentései? Miként értelmezhető a jelentésváltozás folyamata, mikor történt, és mi állhat a háttérében?

Más színnevekhez hasonlóan a *zöld* szó is kettős szófajú, ami azt jelenti, hogy szótári jelentéséhez több szófaji jelentés tartozik: melléknévként tulajdonságot jelöl (*zöld erdő*), főnévként egy szín neve (*Jól áll neki a zöld*). Mindkét szófaji szerepében a színre való vonatkozás az elsődleges, további jelentéseinek többsége ('lap a magyar kártyában', 'sápadt' stb.) ehhez kapcsolódik. Bár a cikk témája a szó jelenkori használata, érdemes röviden az eredetére és történetére is kitérni, mivel itt is találkozhatunk a későbbiekhez hasonló, a szó jelentését érintő jelenségekkel. A *zöld* szónak valamely iráni nyelvből (esetleg az alánból) való átvétele és a *sző* 'sárga' (vö. *szőke*) jelentésű melléknévből való származtatása egyaránt felmerült (ÚESz.). Iráni nyelvekben a magyar *zöld* szóval egyeztethető lexémáknak a színnévi ('zöld', 'sárga') jelentései mellett 'alacsony fűfélé', 'pázsit, gyp', 'epe' jelentései is kimutathatók (TESz., ÚESz.). A 'fű' → 'zöld' jelentésváltozásra más nyelvekből, például a vogulból is hozható példa (TESz.). A magyar nyelvben 1215-től adatolható a szó, legkorábbi előfordulásai színnévi jelentésben való használatáról tanúskodnak, de viszonylag koraiak azok az adatok is, melyek zöld színű növényvel kapcsolatosak (ÚESz.). A főnévi jelentések létrejöttét a TESz. elsősorban jelentéstapadással magyarázza: például a *zöld növény* szó szerkezet lehetett az alapja a 'zöld növény vagy annak része' jelentésnek (*zöldet tesz a virágcsokorhoz, a petrezselyem zöldje*) (TESz.). Főnévként lehet még 'növényzettel borított szabad természet' (*kimegyünk a zöldbe*), 'zöld lapokból álló szín a magyar kártyában' (*zöld az adu*). Melléknévként a következő jelentésekben találkozunk vele: 'éretlen <gyümölcs>' („*Beh szíp piros az*

a körti, pedig még ződ!”, MTsz.), 'éretlen, nagyon fiatal, tapasztalatlan <személy>' (vö. *zöldfüllű*). Ez utóbbi jelentésből érthető a szónak a szintén átvitt értelmű 'értelmetlen <beszéd>', illetve 'értelmetlenség, ostobaság' jelentése is (*zöldeket beszél*). Használatos a szó a harag, betegség, ijedelem miatt sápadttá váló arcra is: *zöld lett az arca, elzöldült*. 'Viruló, egészséges' értelme (*szép, zöld öregkor*), mely a növények üdeségével függ össze, ma már régiesnek ható, illetve irodalmi nyelvi szó, de jól érthető. Az itt számba vett jelentések mindegyike legkésőbb a 19. század közepéig megjelent (ÚESz.).

A *zöld* szó 'szabad utat jelző fény' jelentését a szótárak közül először az ÉKsz. közölte 1972-ben, mely ilyen módon a *piros*-sal áll ellentétben. Ehhez kapcsolódik a *zöld* melléknévi 'szabad' jelentése is: például *zöld út* 'akadály nélküli, szabad haladás', *zöldfolyosó* 'vámolni való áru nélkül utazók számára kijelölt útvonal', *zöldhatár* 'akadály nélküli határrész (amit többnyire növényzet is borít)', *zöldszám* 'ingyen (azaz szabadon) hívható, közérdekű telefonszám'. A *zöld*-nek a 'szabad utat jelző fény' jelentése a fent jelzettnél bizonyára korábbra megy vissza, közlekedési lámpákat ugyanis már a 20. század elején elkezdtek használni (Magyarországon 1926-ban állították fel az első villanyrendőrt), a piros és zöld szín használata a forgalom irányítására pedig egészen a vasúti közlekedés kezdetéig, az 1830–1840-es évekig nyúlik vissza. Míg a piros (vörös) szín a természetben eredendően veszélyt, bajt jelez (gondoljunk a vér színére), ezért természetes módon adódott a jelzőlámpa tiltó színeként; addig a zöld szín efféle szerepe és 'szabad' jelentése újabb keletű.

Színek politikai pártok, ideológiák jelképévé is válhatnak, gondoljunk például a fehér és a vörös színnek a történelemben játszott szerepére. A *zöld* szó is gyarapodott a 20. században egy ilyen újabb jelentéssel: azt a gondolkodásmódot szimbolizálja, mely a környezet védelmének kiemelkedő szerepet szán, mégpedig a cselekvések szintjén is. E világnézet mentén különböző szerveze-

tek jöttek létre: az első zöldmozgalmak a 20. század második felében tűntek fel a világban, az első zöldpártok az 1970-es években alakultak. A legismertebb zöldszervezet, a *Greenpeace* ('zöld béke') 1971-ben kezdte el működését, a nyugatnémet *Die Grünen* ('a zöldek') nevű párt 1979-ben alakult, a finn *Vihreä liitto* ('zöld szövetség') pedig 1987-ben. A magyarban is megjelent a szó 'a természet- és környezetvédelem szempontját szem előtt tartó', 'ilyen eszméket valló, követő' (zöldérdék, zöldforradalom, zöldideológia, zöldgeneráció, zöldgondolkodás, zöldkérdés, zöldköltségvetés, zöldpolitika, zöldügy)¹, illetve 'e szín által jelképezett mozgalomhoz, párthoz tartozó' (zöldaktivista, zöldfrakció, zöldek) jelentésben, melyet a rendszerváltás után készült szótárak regisztráltak először (ÉKsz.², ÉrtSz+)².

Innen már csak egy lépés, hogy *zöld*-nek nevezzük mindazt, ami a környezettudatosság és a fenntarthatóság jegyében készül vagy működik. Ezek lehetnek termékek, áruk: *zöldáram*, *-energia*, *-autó*, *-kozmetikum*. Lehetnek különböző helyek (épületek, települések): *zöldiskola*, *-óvoda*, *-munkahely*, *-otthon*, *-szálloda*, *-város*. A *zöld* jelzőt használják folyamatokra, cselekvésekre, szolgáltatásokra is: *zöldátállítás*, *-bankolás*, *-bányászat*, *-háztartás*, *-idegenforgalom*, *-kutyatartás*, *-olimpia*, *-szokások*, *-vállalkozás*. Globális jelenség a szó használata, amit néhány idegen nyelvből vett véletlenszerű példa is jól mutat: az angolban, a németben és az oroszban egyaránt a *zöld* és az *energia* szavak jelzős kapcsolatával foglalkoznak össze a megújuló energiaforrásokat (*green energy*, *grüne Energie*, *зеленая энергия*). A *greenwashing* ('olyan marketingstratégia, amely elhiteti a fogyasztókkal, hogy a vállalat többet tesz a környezet védelméért, mint a valóságban') fogalma ke-

vésbé közismert, talán ez lehet az oka annak, hogy magyar nyelvű szövegekben az angol *greenwashing*-ot és a magyar megfelelőit egyaránt használják a fogalomra, de az utóbbit (még?) nem jellemzi szintaktikai állandóság (a *zöldre festés*, illetve az egybeírt *zöldrefestés* a gyakoribbak, de a szó szerinti fordítással létrejött *zöldre mosás* és *zöldmosás* is előfordul). A német és az orosz is az angol szót használja (az utóbbi mint *гринвошинг*, illetve jóval ritkábban és általában idézőjelbe téve azt, hogy „*зеленая отмывка*”, amit tükörfordítással alkottak).

A jelentésárnyalatok meghatározását segítheti, ha megfigyeljük, hogy a *zöld*-nek milyen szinonimái vannak az egyes szóösszetételekben, illetve szószervezetekben. Néhány példa ezek közül: *zöld*- vagy *megújuló energia*; *zöld*- vagy *fenntartható épület*; *zöld*- vagy *szelíd idegenforga-*

lom; *zöld*- vagy *natúr*-, vagy *ökokozmetikum*; *zöld*- vagy *környezetbarát bankolás*, *zöld*- vagy *fenntartható*, vagy *etikus befektetés*; *zöld*- vagy *tiszta*, vagy *megújuló hidrogén*. A közlekedési lámpánál, mint láttuk, a *piros* a *zöld* ellentéte, a hidrogén esetében a *szürke* (*zöldhidrogén* 'megújuló energiaforrás felhasználásával, vízbontás segítségével előállított hidrogén', *szürkehidrogén* 'nagy karbonlábnyommal járó módszerrel előállított kémiai elem'). A *zöld* színjelölő funkciójának háttérbe szorulása, illetve elvesztése nyelvi humor forrásául is szolgálhat, amit a következő szerkezetek mutatnak: „*a zöldautó árnyalatai*”, „*a zöldpártok sokszínűsége*”.

A példák sora természetesen folyamatosan bővíthető. A szó új használata kapcsán a jelentésárnyalatok pontosabb leírása; az összetett szó vagy szintagma és az ezzel összefüggő helyesírás kérdése; továbbá az idegen (angol) nyelvi háttér és források szerepe (vagy esetlegesen a szó önálló életre kelése a magyarban): ezek mind-mind bővebb kifejtést is megérnek a jövőben.

A cikk a TKP2021-NKTA-21 számú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2021. évi Tématerületi Kiválóság Program pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Pelczéder Katalin
nyelvész, Pannon Egyetem

1 Ezeknek a szerkezeteknek az írásmódjában bizonytalanságot tapasztalhatunk a különböző forrásokban, ami a minőségjelzős szerkezetek írásmódját egyébként is erősen jellemzi. Mivel a példák többsége jelentéssűrítő összetételként értelmezhető, én ennek megfelelően az egybeírás szabályát alkalmaztam.

2 Az itt és az alább közölt példák jelentős részét a Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisából gyűjtöttem, de ezeket szükségesnek láttam kiegészíteni az internetről származó újabb példákkal is. (A példák helyesírásának kérdéseit sem a szerző, sem a szerkesztőség nem kívánja megoldani. Várjuk a helyesírási szakértők tanácsait és hozzászólásait. – a szerkesztőség.)

Földrajzi neveink nyomában: *Kovács halma*

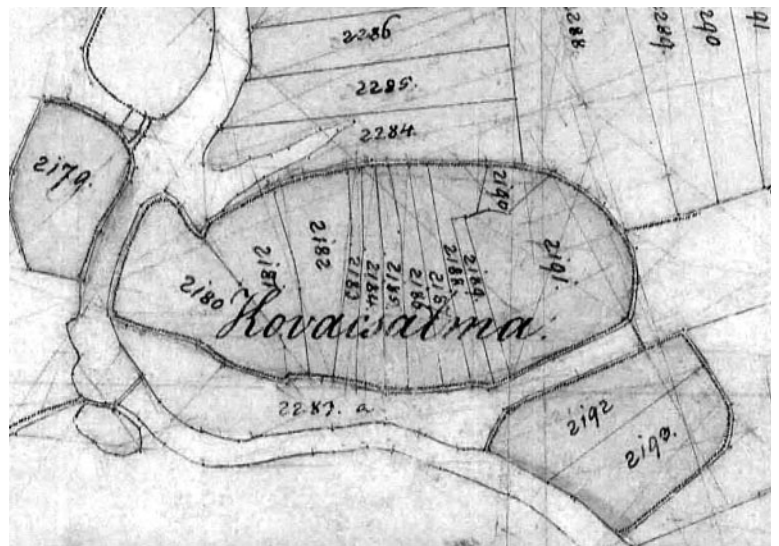
Helyneveink vizsgálatával az ember és a táj kapcsolatát ismerhetjük meg, fellebbentve a fátylat arról, hogy egy közösség tagjai hogyan értik meg az őket körülvevő világot, hogyan jellemzik, határolják s veszik szimbolikusan is birtokukba annak különböző részeit, szegleteit. Amióta nyelvet használunk, azóta adunk neveket egymásnak és más élőlényeknek, helyeknek, élettelen dolgoknak, jelenségeknek, eseményeknek és sok minden másnak. A nevek közösségi és személyes identitásaink alapkövei. Ennél fogva a névadási folyamatok s a belőlük születő nevek – a környezetünket, otthonunkat alkotó helyek esetében is – nagy jelentőséggel bírnak. Helyneveink (vagy rokon értelmű szakkifejezéssel élve: földrajzi neveink) történetébe bepillantva bármikor útra kelhetünk térben és időben. A *Földrajzi neveink nyomában* című sorozat cikkei a magyar nyelvterület, kiemelten a Kalocsai-Sárköz helynevei közül válogatva egy-egy ilyen rövid utazásra hívják az olvasót.

A *Fosó-rét* és a *Göröm* nevű határrészek felderítése után újfent a fajszi határban járunk, ezúttal dél felé véve az irányt. A falutól félórányi járóföldre megpillanthatnánk a népnyelvben leginkább *Kovács halma*-ként ismert helyet, ha nem olvadna bele szinte teljesen a környezetébe. Kovács halma a Fajszi határát borító, emberi szem számára végtelennek tűnő szántóföldek egyikének kicsiny szelete. A lassan hullámzó búzatábla a határ egy ősi, hajdanán fontos szerepet betöltő kiszögellését rejti. A határban kanyargó, egykor környezeté számára az életet jelentő *Váradifok* nevű vízfolyás egy dombot ölelt körül, amely – mint környezeténél magasban fekvő terület – menedéket nyújthatott embernek és jószágnak egyaránt a Duna időről időre

erdőt és mezőt elárasztó vizétől. Jóllehet mára a fok medre kiszáradt, a dombot elhordták, a sárközi táj arcán ráncra vált nyomaik még felfedezhetőek a légifelvételeken.

Kovács halma nevét csaknem mindenki ismeri e vidéken. A terület egy, a 18. század '30-as, '40-es éveiben lezajlott határper nyomán került Fajszi határához. A múlt század óta fontos régészeti lelőhelyként tartják számon, leleteit, amelyek arra utalnak, hogy egykor lakott hely volt, a kalocsai Viski Károly Múzeumban őrzik.

A név előtagja valószínűsíthetően a *Kovács* családnév, amely alighanem a hely egykori tulajdonosára utal. Kovács halmáról már egy 1734-es határjárás említést tesz (Timár 1937: 218), neve a későbbi időkben is gazdagon adathozható mind térképi, mind szöveges forrásokból.

A név *Kovácsalma* változata 1840-ben (T1)

A név az 1879-es kataszteri térképen (K.)

Azonban a nevet alkotó hangsor értelmezési lehetőségei a nép ajkán, valamint az esetleges félrehalások az évszázadok során ingadozó névalakokat, illetve különböző, egymás mellett élő változatokat, s hozzájuk tartozó különféle névmagyarázati lehetőségeket hívtak életre. Legalábbis erre engednek következtetni a név alábbi előfordulásai. 1734: *Kovács halma* (TIMÁR 1937: 218), 1744: *Kovács halma*, *Kovács Alma* (D. SZABÓ 1992: 196), 1879: *Kovács halma* (K.), 1888: *Kovácsalma*, 1967: *Kovács halma* ~ *Kovácsalma dombja* ~ *Kovácsóma* ~ *Kovácsóma dombja* (NAGY 1967: 52–53), 2022: *Kovács halma* ~ *Kovácsóma* ~ *Kovácsalma dombja* ~ *Kovács Soma dombja* (MNH.).

De melyik volt előbb, a *halom* vagy az *alma*? Noha a *Kovács halma* változat adathozható korábbról, ez önmagában még nem lenne elegendő érv, hiszen az élőszóbeli adatok lejegyzése és a források

fennmaradása egyaránt esetleges. A *Kovács halma* azonban tipikus külterületi helynév: egy személynévi névelem (*Kovács*), valamint egy (birtokos személyjeles) földrajzi köznévi (*halom*) összetételéből alakult; jelentése pedig tükrözte a valóságot, mivel a névadáskor még tényleg halmot jelölt. Ezzel szemben az *alma* névelem mögött nem áll valós motiváció. Mivel almafáknak nyomát sem találni (korábban sem) a területen, feltételezhetjük, hogy a [kovács-halma] hangsor vált [kovácsalma]-vá az idők folyamán a *h* hang elnémulásával, kiesésével. A változás következő fázisában (*Kovácsóma*) megjelenő *óma* tájszó az *alma* nyelvjárási alakváltozata.

Ezt követően kell szót ejtenünk egy természetes igényről, ami a névhasználókban gyakran fölmerül: „a helynév fejezze ki az általa jelölt hely fajtáját (is)”. Ez a *Kovácsalma* ~ *Kovácsóma* név esetében nem érvényesül, ti. ezekből már nem derül ki, milyen helynek a nevéként használatosak. Megoldásként kínálkozik a megfelelő földrajzi köznévi hozzászólása a helynévhez: *Kovácsóma dombja*. Az 1967-es *Kovácsalma dombja* névadat arról árulkodik, hogy ez az újkeletű *domb* névrész még az eredeti (a *Kovácsalma* változat mellett fennmaradt, azzal párhuzamosan élő) *Kovács halma* névváltozathoz is hozzákapcsolódott, a kiemelkedésre való utalás így kétszeresen is megjelent a névben.

De ki az a Soma? Ennek megválaszolásához a népetimológia jelenségre kell figyelmünket irányítani. Népetimológiának nevezzük azt a szóalkotási módot, amikor egy idegen nyelvből átvett szót értelmesítünk a nyelvhasználók: a számukra értelmezhetetlen hangsort egy vagy több hasonló hangzású magyar szóval kapcsolják össze, amelynek eredetét és jelentését tekintve valójában semmi köze sincs az idegen szóhoz. Így jött létre például a szláv *szamoztrel* 'nyílpuska' jelentésű szóból a magyarban a *szamozserij*. Az idegen eredetűek mellett azonban egy magyar szó vagy név értelmesítésére is „felmerülhet az igény”, ha az idők során annak elhomályosult a jelentése.

A *Kovács Soma dombja* név megalkotója vagy nem ismerte fel az 'alma' jelentésű *óma* tájszót, vagy felismerte, de almafák híján téves névnek gondolta, és „kiigazította”. E kiigazítás során feltételezte, hogy a *Kovácsóma*-ban egy családnév és egy keresztnév kapcsolata homályosulhatott el, és a *Kovács Somá*-ban sikerült megtalálnia a leghasonlóbb alakot. Ezzel pedig a kör be is zárult: e név az eredeti *Kovács halma* felépítésének megfelelően szintén egy személynévi névelemből (*Kovács Soma*), valamint egy birtokos személyjeles földrajzi köznévből (*dombja*) áll.

Források

K. = Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század)

MNH. = Magyar Nemzeti Helynévtár

Nagy Endre 1967. *Fajsz földrajzi nevei*. Kézirat.

D. Szabó Kálmán 1992. *Dusnok történeti földrajza*. In: Bárth János – Sztrinkó István szerk., *Cumania 13. (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve)*, Kecskemét.

T₁ = HU-MNL-PML-IV.165.d. (PMU 298/1–3)

Timár Kálmán 1937. *Fajsz határjárás 1734-ben. Népiünk és nyelvünk 9.*

Wendl Dávid

könyvtári szaktájékoztató,

ELTE, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

tudományos segédmunkatárs,

Magyar Nemzeti Helynévtár, Debreceni Egyetem

A hasonlít szokatlan használatáról

A *hasonlít* igének A magyar nyelv értelmező szótára (1960) természetesen mind a tárgyatlan, mind a tárgyias jelentését közli: 'személy, dolog némely vonásában, tulajdonságában' egy másikkal megegyezik, vkihez, vmihez hasonló', illetőleg 'vkit, vmit összehasonlít vkivel, vmivel'. A tárgyias jelentéshez felveszi még ezt az irodalomtudományban szokásos árnyalatot is: 'művészi hatáskeltés, szemléltetés végett vkit, vmit vmihez hasonlónak tüntet föl'. A Magyar értelmező kéziszótár régebbi és újabb kiadása (1972, 2003) ettől csak annyiban tér el, hogy az irodalomtudományi alkalmazást külön nem emeli ki. Mindebben nincs semmi meglepő: az igét a magyar beszélők valóban ezekben a jelentésekben ismerik és használják – tapasztalatom szerint életkoruktól, műveltségüktől, lakóhelyüktől függetlenül. Vizsgálatra érdemes kérdés volna az, hogy a tárgyatlan jelentést tekintve van-e és volt-e valamiféle (gyakorisági vagy egyéb) különbség a *hasonlít vkihez* és a *hasonlít vkire*

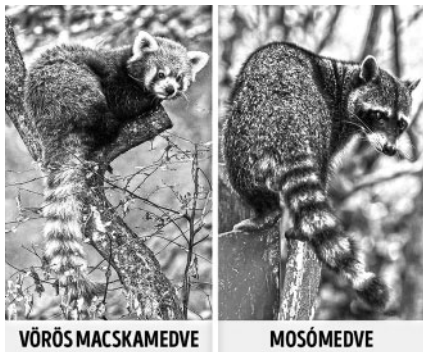
tipusú szerkezetek között. Cikkemben azonban nem erről lesz szó, hanem egy meglepő élményemet szeretném megosztani az olvasókkal.

Találkoztam a tárgyatlanul használt *hasonlít* igének olyan adataival, amelyekben a megszokott helyett ez a jelentése: 'jellemző vkire, illik vkihez'. Nem napjaink újdonságaként bukkantak elém: mindegyiknek a lelőhelye 20. századi szöveg. Még hozzá olyan szöveg, amelyet idegen nyelvből fordítottak magyarra. (Az egyiket 19. századi eredetiből.)

A szokatlan jelentés képviselői több szempontból is figyelmet érdemlő adatsortot képeznek. A szövegek nem egy nyelvből valók, műfajuk is nagyon különböző. Alkotóik pedig gyakorlott, ismert műfordítók.

A példák bemutatását olyan adatokkal kezdem, amelyek angol nyelvű szövegek magyar átültetéséből, nevezetesen Agatha Christie regényeiből valók. Közülük kettőt a

Hétvégi gyilkosság címűben találtam, Vermes Magda fordításában: „De nem látom be, miért kell ott andalognia [Henriettának], ahol lelőtték szegényt [ti. John Christow doktort]. Ez egyáltalán nem *hasonlít* Henriettára. Távol áll tőle minden érzélgősség”; „Béreltem egy jó kocsi, és egyenesen ide jöttem. – Aha. – Henrietta fölsóhajtott. – *Ez hasonlít* magára”. Az ABC-gyilkosságok fordítója szintén Vermes Magda: „Poirot átnyújtotta a levelet, és a felügyelő összevont szemöldökkel elolvasta. – Nem *hasonlít* Ascherre – jelentette ki végül”. A kutya se látta című krimié viszont Borbás Mária: „Mindent arra a tyúkeszű, lehetetlen társalkodónőjére hagyott [ti. Emily Arundell]. Igen különös. Magam sem értem. Egyáltalán nem *hasonlít* rá”. Agatha Christie-t tolmácsolva tehát két neves műfordító is használta a *hasonlít* igét ’jellemző rá, illik hozzá’ jelentésben.

VÖRÖS MACSKAMEDVE

MÓSÓMEDVE

Orosz forrású adatom eredetijének szerzője Lev Tolsztoj. Családi boldogság című művét Szöllősy Klára fordította magyarra: „Ez a szó, ez a mosoly annyira nem *hasonlít* hozzá [ti. Szergej Mihajlovicshoz], hogy hirtelen elszégyelltem magam, amiért meglestem”. A jelentés itt is ugyanaz.

Csak *hasonlítanak* egymásra
(kép: tudnivalok.eu)

Német eredetű példáim pedig nem is olvasott szövegből származnak, hanem egy olyan tudományos-fantasztikus filmsorozatból, amely (akárcsak azután magyar szinkronja) az 1960-as években született. Az Őrjárat a kozmoszban az alcímén vált emlékezetessé: Az Orion űrhajó fan-

tasztikus kalandjai. A sorozat magyar szövege az ismert szinkronfordítónak, Somló Évának a munkája. Adataim az ő fordításából valók. – Az 1. részben (Támadás az űrből) Tamarát, a különleges szolgálat tisztjét, amikor kételkedik a csillagköziek megjelenésében, így oktatja ki McLane parancsnok: „Eh, *hasonlít* magára ez az elavult, emberközönpontú világkép”. A 3. rész végén pedig (A törvény őrei) ezt a párbeszédet hallhatjuk McLane őrnagytól és a tábornokától: „– Ki adta ki ezt a téves parancsot? – Szeretné tudni? – Hát, hacsak nem hadítitok. – Tudom, örülni fog, McLane. A segédtiszem, Spring-Brauner”. Mire Hasso, az Orion mérnöke, így dörmög: „*Ez hasonlít* rá”, vagyis ’jellemző a segédtisztre’. – Összevetésként érdemes itt megemlíteni, hogy a sorozatnak a 2000-es években (már Somló Éva halála után) új szinkronja is készült. Ebben azonban az idézeteknek megfelelő helyeken *hasonlít* nincs. Az 1. részben ez hangzik el: „A mai időkhöz képest eléggé antropocentrikus világképe van”. A 3.-ból pedig Hasso dörmögése teljesen hiányzik; egyébként úgy veszem észre, hogy a német eredetiből is.

Nem kétséges, hogy a magyar fordítók (leszámítva talán az utolsóként idézett esetet) a *hasonlít* igét az idegen nyelvi eredetitől befolyásolva választották. Az sem vitás, hogy az angol *like*, az orosz *pohozse* és a német *ähnlich* szavaknak a szótári jelentést tekintve a magyarban a ’hasonlít’, illetve a ’hasonló’ fontos vagy éppen a legfontosabb megfelelője. Az idézett helyeken azonban a *hasonlít* alkalmazása szokatlan, a magyar nyelvhasználatba nem illő megoldás. Helyébe a *jellemző rá, rávall* vagy *illik hozzá* kíváncsított volna.

Vajon megjelenik-e napjainkban – műfordításokban vagy akár másutt – a *hasonlít* igének ez a furcsa használata?

Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

Papa-mama piperéje, avagy Sminktörténeti egyetmás

Ha mindennek van története, miért éppen a *smink* maradna ki ebből a sorból? Az *egyetmás* pedig régies jelentésével a *holmi*, *ez-az* szavakat fedi, s egyben e cikk jellegét, múltba tekintését kívánja jelezni – néha furcsa felfedezésekkel...

Mióta festjük magunkat?

Eléggé meglepő, ha azt válaszoljuk: valószínűleg nemcsak az írásnál, hanem a beszédnél is régibb ez a szokás, hiszen már a neandervölgyi emberről tudjuk: eltávozott szereteteinek arcára piros porfestéssel varázsolt életszínt. Mindez több százezer, legkésőbb negyvenezer éve lehetett, s hol volt akkor még a beszéd. Hazánkban – egyedül Európá-

ban – a Balaton melletti Lovas festékbányája azt igazolja, hogy 11750 éve, vagyis a jégkorszakban is igény volt effajta „szolgáltatásra”.

Mindez a magyar nyelvben legkorábban *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint a 16-17. században bukkan elő. Legelső talán *pipere* szavunk, amelynek a latinban még *bors* a jelentése, így használja fűszerként Heltai Gáspár meséjének példázatában 1566-ban: „Jobb teneked egy darab száraz kenyered, hogy nem a kazdagnac az a soc *piperes* tál étke”. Két emberöltő múlva, 1621-ben még él ez a jelentése, de már megvan a *díszítés*, *cicama*, *cifraság* is. Később ezt a beszédre is értették, de 1794-ben már *cifrázkodás* és *kozmetika* a jelentése. S nehogy azt higgyük, ez

csak a hölgyekre érvényes, 1833-ban az osztrák költő, Blumauer tréfás művének alakja „Egy piperkőcz módisan ül / Egy halom ördög-szaron”.

Hamarosan feltűnik Arany János művében is. Az *elvesztett alkotmány* (1845) második énekében Armida istennő a „rút-piszkosan és pacuhán” megjelent Bendének és társainak „Tüstént langy feredőt rendelt tünderei által / A tizenegy hősnek tizenegy tündéri szobába; / Bendének legelül, legszebbet s illatosabbat. / Fürdés végével új deli köntösöket vitetett be: / Attila-dolmányt szép angol posztóbul, iromba [tarka] / Tág bugyogókat, aranysujtásos azurszinü mellényt, / Párizsi nyakkendő, pitykés fejű szőke topánkát, / Görbe török kardot, mely minden egyébre nagyon jó, / Csak vágásra nem és szúrásra, piros belü szőrös / Kalpagokat, szóval mindennemű *pippere* cikket, / Mellyeket útasaink szaporán fölszedve magokra, / Megjelenének együtt haragos morgalmu gyomorral”. Bizony, azok a régi piperkőczök sem igen maradtak el a későbbiek mögött...

A Luttlér-zsoltár (1325-1335 k.) egyik képe
(forrás: postej-stew.dk)

Még a 17. században igeként is megelevenedik a *piperézik*, nem csoda, ha a szépítkezés a 20. századi regénybe is bekerül korfestőként. MórícZ Zsigmond *Erdély-trilógiájának* első részében, a *Tündérkertben* valóságos vallási vitát sejtet a fejedelem és egy református asszony vitája.

„– Ó, az ocsmány pápista! a festett arcú feleségével! három gyereke van, de írja [festi] az orcáját! húsvétkor beírja pirossal, pünkösdkor is tart rajta. – Piros szín is szebb szín, mint a fekete retek színje. [...] – Változik a gusztus – szóló élesen Imreffyné, hallottuk s láttuk is, mekkora patikaládával [itt: sminkkészlettel] jöttek Somlyórol... Ez a szemtelen célzás a feleségére, ismét kirobbantotta a fejedelemből a dühöt. – Fogd meg a nyelved – rivallt rá, belevörösödve –, vagy kivonatom...”, azaz kivágatom.

Az író jegyzetében idézi Bethlen Miklós tisztálkodási szokásait: lábat egy-két hetente mos, arcot csak ha bepiszkolódott, de haját 25 éve egyszer sem. A regény későbbi pontján a fiatal özvegy, Török Kata „olyan volt, mint egy

kis fehér ördög, az arca festve fejrre s pirosra, a szeme alja is kékre lilázva, de nem állott neki rosszul a festett arca, furcsa volt, mintha játékszer volna az egész asszony”. Ennek fele alighanem MórícZ (és színésznő felesége) korára vall csupán, de ne bolygassuk...

Bánk bánt bántja a smink?

A leghíresebb s látszólag csupán kozmetikai kérdést érintő eseményt szerzője, Katona József 1213-ba vetíti vissza. A *Bánk bán* című dráma végzetes jelenetében a következő párbeszéd zajlik: „Gertrudis Ha a királynak a hitvesse nem nyer is alattvalójától becsületos magaviseletét – add meg azt, leventa [lovag], egy asszonyszemélynek! Bánk Aki nem érdemes, hogy a szerette jó királyom áldott szívét kezébe tartja, aki lábat ad a bujálkodónak, és tovább az áldozatra így tekint le – ő holott nem érdemes, hogy [bibliai hasonlattal!] a saruszíjját megoldja, mert *kenőcsli testét-lelkét* – Gertrudis *megsértett büszkeségének a legnagyobb dühével felugrik*. Gonosz hazug! Ki tette azt? – Légy átkozott Melindáddal! Legyen örökre átkozott az a kölyök [Ottó], kit gyalázatoma szült Meránia!”

A dráma első kidolgozásában Bánk sértése után még ezt vetette oda: „Asszony, őt magadnak pedig vehetned tükrül [tükörként], aminő *szeplőtlen*.” Mire a királyné ezt válaszolta: „Hah! Oktalan te! Aki nem tudod tanulni meg, hogy egy Gertrudis – egy asszony magát soha egyéb tükörbe meg nem esmeri, csak – melynek a kecsgetető üvegjét metszé az önszeretet, és ragasztá rá büszkesége az *amalgamat*.” Azonban Katona vagy rájött, hogy az *amalgámat* csak jó 600 évvel később használták tükörkészítésre, vagy csupán egyszerűen terjengősnek találta ebben a drámai helyzetben, mindenestre kihagyta a végső változattól. Az viszont egyértelmű – s nem egyedül a mellőzött rész utalásából –, hogy Bánk nem holmi szépítkezést kifogásol, bár az sincs éppen ingyere. Mivel a korabeli merániai budoárokban e sorok írója a legkevésbé sem jártas, fogadjuk el, hogy használóik a szépítkezésben előrébb járhattak a korabeli magyar hölgyeknél. A baj nem is ezzel lenne, hanem azzal, hogy az arcfestést négy-ötezer éve az egyik legősibb foglalkozást ők használták, akik így testük-lelkük fogatkozásait próbálták elfedni.

Noha a szövegből az önértetbe gázolás teljesen nyilvánvaló, s valódi lovag ilyen nem tehetne, legalább ennyire érdekes, miként értették ezt félre a dráma későbbi értelmezői. A 19. század legnagyobb kritikusa, Gyulai Pál, monográfiájában ezt írja: „[Gertrudis] Nem fél a lázadástól, szembeszáll a férfiakkal, sőt fegyvert, tört ragad Bánk ellen. Mégis, vajon levetkezte-e nőiségét, vajon hihetünk-e egészen férfiaságában? Már azzal, hogy Ottó szerelmeskedése iránt annyi érdeklődéssel viseltetik, elárulja *női hajlamát*. Szeret a mások szerelmi viszonyaival bajlódni, mint majd minden nő. Sőt némi *női irigység* is van benne Melinda szépségére, ártatlanságára, s bár lenézi, titkon *bosszankodni látszik* reá. Aztán *női hiúsága* a legválságosb percben is

nyilatkozik. Midőn Bánk azt mondja neki, hogy kenőcsli testét-lelkét, dühvel ugrik föl; *e sértés jobban fáj neki, mint rossz kormánya miatt tett minden szemrehányás.*” Tehát röviden és egyszerűen ez csakis hiúsági kérdés lenne, ha hihetünk a korabeli nőszakértőnek...

A 20. század egyik legtermékenyebb és legelismertebb drámaírója Madách művét vizsgálgatva torzítja tovább a képet. Hubay Miklós *Kalauzom – át a XX. századon. Madách-naplók* című gondolatröptetésében így látja: „Az Isten [!] – Lucifer konfliktus itt jut el körülbelül arra a csúcspontra, amelyen Bánk bán és Gertrudis van abban a pillanatban, amikor Bánk súlyos közéleti vádjai után azt mondja Gertrudisnak: „kenőcsli testét, lelkét [!]”. Ekkor rántja elő Gertrudis a tört [!], amellyel majd Bánk agyon-szurkálja őt”. Természetesen nem ekkor rántja elő, hanem amikor hazáját kezdi gyalázni a nagyúr... (Mellesleg szólna nehezen lehet önvédelemnek elfogadni, hogy Bánk, miután kicsavarta Gertrudis kezéből a tört, az elfut, a bán utána, így „szurdálja” agyon.)

Nem pusztán érdekesség megjegyeznünk, hogy Illyés Gyula sokat vitatott átigazításában 1976-ban is helyénvalónak érezte, s szó szerint meghagyta immár a 20. század embere számára a jelenet idézett részletét...

Egy kis kitekintés

A népi kultúrában csaknem kivétel nélkül rosszat sejtet és jelent a cifraság, akárcsak Arany János *Vörös Rébékjében* a „cifra asszony” kifejezés, mely erkölcsi elértéktelenedésre utal. Egy székelyudvarhelyi gyűjteményben, melyet Daróci József városi tanácsos írt össze *Dávidné Soltári* [zsol-tárai] címmel 1790-1791-ben, szinte szó szerint hasonló gondolatokat találunk. Ott a „Gazda is siratja asszony cifraságát”, a komaasszony meg arra biztatja a nőt: „Add bérbe farodat, ruházd meg magadat”. Szintén 1790-ben gyűjtött énekeskönyvben találjuk a következőt: „A szűcs-

nének pölhös [pelyhes] teste, / Szemöldöke meg van festve”. Sass János 18. századi költő versében két versszakon át hajbodorítás, felporozás, tükörbe bámulás és a hiúság netovábbja található: „Arcát kenyi, tisztogatja, / Csaknem magát csókolgatja”. Már Barcsay Ábrahám is látott hasonlót, s meg is írta azt *Egy nagyságos asszonyságnak intésére*: „Más, ki már nyolcadik ötödét élte / Elérvén végére jutott szépségének, / Hogy eltitkolhassa ragyait szívének, / Festékekkel mázolja ráncait bőrének”. Báro Orczy Lőrinc *A magyar szépekhez* című versében csak úgy engedné meg „szagos vízzel piros orcádat öntözni”, hogy „kedves társadnak házi gazdasága / Szép s jó renddel folyjon”.

Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjében* a beszélő nevű Ledér [’feslett, laza erkölcsű] a töpörödött Miriggyel csúfolódik népies stílusban, s csak a végén szeppen meg. „Mirigy Kis leány. Ledér Oh, oh, bizony ni! Kis leány. Mirigy No, nagy leány hát! Ledér Hát bizony, nem mindenik Olyan ám, mint nénike, Oly redőből szőtt öreg zsák. Mirigy Kis babám, ne légy boszús. Ledér Oly töpörtő! akinek már Fogfájása sincs – [mert kihullottak fogai] Mirigy No, kedves Kis madárkám, csillapodjál. Ledér *nevetve*. Néne, úgy szép dolog Szántó földet vinni arcán, Melyben agg szeplő virágzik, S mint egy tisztas régi szűz, A szömörccs [szemölcs] szakállt ereszt? Jaj, bel furcsa kép maga! Mirigy Fedd ki már lúdmérgedet, Dévaj, álnok... Lásd, a kort tisztelni illik, S én, behintve bár redőkkel, Még javadra élhetek tán; Mert, leányom, a redők (*Ledér arcát végigsimogatja.*) Majd ez arcon is tanyáznak. Ledér *megborzadva*. Hah, mi jég kéz!”

Meglepő talán, de először a drámai költemény születése után öt évvel, 1835-ben jelenik meg az ausztriai német eredetű *smink* szó, „*sminkeli magát, festi magát; – kendőzik*” alakban, de egyelőre még csak a színészekkel kapcsolatban...

Töttös Gábor
ny. főiskolai docens, Szekszárd

A hajam belőve, csak megyek előre

Népi motívumok és kortárs dalszövegek

A népi motívumok egy része – ha nem is változatlan formában – a kortárs könnyűzenei szövegekben is tetten érhető. A cikk egyetlen motívum, a haj példáin keresztül mutatja meg, hogyan lehetnek jelen a népdalokból ismerős nyelvi kifejezések napjaink zenei szövegvilágában. Az írás arra is kitér, hogy hogyan aktualizálódhatnak a hajhoz hasonló motívumok a kortárs dalszövegekben.

A szerelmi népdalok egy jól körülhatárolható csoportja az ún. párosítóké. Ezekben a dalokban egy pár tagjainak az „összeéneklése” történik, vagyis két szerelmes közti kapcsolat kinyilvánítására kerül sor (*Ez a Rózsi piros mel-*

lényt varratott, / Elejére ezüst gombot rakatott. / Rakass, Rózsi, téged illet, nem engem, / Téged szeret Német Pista, nem engem). Néprajztudósok munkájának eredményeképp az ilyen dalok nemcsak gyűjteményes formában jelennek meg, hanem Bolya Mátyás digitális közreadásának hála, elektronikusan is elérhetők a nagyközönség számára. A dalokhoz készült motívumindexből pedig jól látható, hogy pontosan milyen konkrét tartalmi-formai összetevők fordulnak elő a szövegekben. A motívum ugyanis egyszerre jelent valamilyen konkrét nyelvi kifejezést és annak meghatározott célú használatát. A motívumindex-

ből tudhatjuk meg így például, hogy a párosító dalokban a szerelmi kapcsolat deklarálására jellemzően a fiú (vagy a férfi) ad vagy vásárol ajándékot a lánynak, míg fordított esetben az ajándék készítése jelenik meg, esetleg az, hogy a lány pénzt ad a fiúnak (például egy pár csizmára).

A haj motívuma egyértelműen a pár tagjainak az említéskor fordul elő olyan más testrészek mellett, mint a kar, a láb, vagy éppen a far. Egyes testrészekkel a pár bármelyik tagja megnevezhető, ilyen például a száj, de az orr, a szakáll vagy a bajusz értelemszerűen csak a fiú jellegzetessége lehet. A motívumindex azt mutatja, hogy a szövegekben a haj döntően a lány megnevezésére, jellemzésére szolgál (*Szabó Vilma sárga haja, cita, citta / Sárgára van kunkorodva, cita, citta / Sárga haja, keszkenője / Horvát Pista szere-tője, cita, citta*).

Az ELTE Stíluskutató csoportjának köszönhetően folyamatban van az ún. Magyar Lírakorpusz kialakítása, melyben a szépirodalmi szövegek mellett a slam poetry és a könnyűzenei slágerek is helyet kapnak. A dalszöveg alkorpuszban az elmúlt évtizedet legtöbbet hallgatott zeneszövegei szerepelnek. Ezt a 144 szöveget tartalmazó alkorpuszát áttekintve derül ki, hogy nemcsak a népdalok, de napjaink slágerei között is számtalan példát találhatunk arra, hogy a lányt a (szép) hajával jellemzik, vagyis a motívum a kortárs dalszövegekben is tetten érhető. DJ SuperStereo és Dé közös számában, a *Bent a neved*-ben más testrészekkel együtt, egy felsorolás részeként fordul elő (*Dús haj, lágy öl, égő száj / bent a szándék, biztos már*), ahogy Bruno és Spacc *Aha-aha* című dalának szövegében is (*a haja barna, / szét van varrva, / én adom, ő is adja*).

A lány haja akár központi jelentőségű is lehet a szövegben, többször ismétlődve, vagy a refrén részeként, ahogyan ByeAlex és a Slepp *Hullik* című számában (*Hullik a haja bele a szép arcába / Lehet, hogy szőke, lehet, hogy barna ez a kislányka*). Valmar Szikora Robival közös produkciójában ezekenél összetettebb jelenet bontakozik ki ugyan (*Ha beül a kocsimba, esküszöm, hogy a fékre nem lépek, / úgy viszi a haját a szél*), de az *Úristen* című számban is nyilvánvalóan a szöveg középpontjában álló lány jellemzésére kerül sor a haj motívumával.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a népi motívumok közvetlenül hatnak vagy hatottak a kortárs könnyűzene szövegeire, hiszen annál nagyobb az időbeli és a műfajok közötti távolság. Az viszont néhány példa alapján is szembetűnő, hogy a szerelmi dalok szövegének közös vonása, hogy a romantikus kapcsolat női tagját annak külsejével, például a hajával jellemzik. A párosító szövegekről azonban általánosságban elmondható, hogy ha a lány hajáról van szó, akkor az valóban egy kitüntetett

testi jellemző, nem más. A kortárs könnyűzenei szövegben a haj ennél sokkal változatosabban, sokrétűbben jelenik meg. Részt vesz például metonimikus szerkezetekben, amikor a haj nyelvi megjelenítése a lány egész lénye helyett áll. *Medix Metro* című számában (*Csak a hajad látom már, / ahogy a fonódón átszál*) a tömegközlekedés forgatagában csupán a haj vehető ki a női alak egészéből, mégis egyértelműen azonosíthatóvá teszi a frizura tulajdonosát. Az idézett részlet kreativitását mutathatja továbbá a villamoshálózatnak (*fonódó*) egy közismert hajviselet megnevezésével való egybecsengése.

A könnyűzenei szövegekben a haj akár a pár tagjai közötti kapcsolatteremtésre vonatkozó metafora is lehet. Pápai Joci *Özönvíz* című dalában (*Vártál a folyónál / A hajadból egy hidat fontál / Hívtál, hogy menjek át / A viharban, a viharban*) a hajból készült híd a kapcsolatfelvétel lehetőségét megnyitó gesztus a térbeli és szociális távolság leküzdésére egyaránt. A gesztust az idézett rész harmadik sorában a megszólítotthoz kötődő nyelvi cselekvés (*hívtál*) is megerősíti, bár az invitálás sikerességét és célját kérdésessé teszik az időjárási körülmények. A (pár)kapcsolat metaforikus kifejezése ezáltal még összetettebbé válik: viharban átkelni a másik által készített hídon a kapcsolat tagjainak kölcsönös bizalmát feltételezi, egyúttal kockázatot is jelenthet a számukra. Fizikai tekintetben az időjárás jelenthet kihívást, de a kapcsolat (újra)értelmezésének viszonylatában a vihar magának a romantikus kapcsolatnak a próbatétele is lehet. A *Magna Cum Laude Piros az alma* című dalában a haj ugyancsak a kapcsolatteremtésben játszik szerepet, és

a remény megszemélyesítésének egyik nyelvi kifejezésként fedezhető fel (*A remény hajadba tús, sorsod kezében, / ha a szerelmed elmenekült*). A cselekvő entitásként megjelenített remény az, aki ilyen formában lép kapcsolatba a szövegben megszólított beszédpartnerrel, jelezve egyúttal azt is, hogy társ hiányában a megszólított jövője csak a remény viszonylatában értelmezhető. A megszemélyesített remény tehát ezzel a gesztussal, a haj megérintésével kezdeményezi a kapcsolatfelvételt.

A bemutatott példákban a könnyűzenei szövegek a haj motívumát jóval összetettebben és sokszínűbben alkalmazzák, mint ahogy a népdalok szövegében megfigyelhető. A közösségi alkotásoknak tekinthető népdalszövegekkel szemben az egyéni szer-

zőkhöz köthető könnyűzenei szövegeknél nyilvánvaló az egyediségre törekvés szándéka, hiszen a nyelvi kifejezések szerzőre jellemző használata egy lehetséges módja a szerző felismerésének, más szerzőktől való minél könnyebb megkülönböztethetőségnek. Ez a cél a folklóralkotásokat természetükből fakadóan nem motíválja.

Az egyedi és egyéni metaforák használata a kortárs dalszövegeknek nem egyetlen sajátos jellemzőjük. Egy másik, legalább ennyire fontos vonásuk az aktuális trendekre való reagálás. A haj motívumánál ez abban mutatkozik meg, hogy az már nem pusztán a pár női tagjának az említésekor fordul elő, hanem akár fiú vagy férfi megnevezésekor is. A következő példákban ez a szövegben megnyilatkozó én egyes szám első személyű kijelentése, tehát a haj egyúttal a megnyilatkozó specifikumát is kifejezi. T. Danny *Megmondtam* című számában a *Figyeld, a hajam is jól áll!* felszólítás, Valmar és Manuel közös produkciójában, az *Éget a napban* pedig *A hajam belőve, csak megyek előre* sor ilyen. Ezekben természetesen nem a férfiak körében is megjelenített frizuraviselés és -készítés pusztá ténye az újszerű, hiszen ennek számos történeti példáját ismerjük. Az idézett szövegsorok viszont kifejezetten a hajviseletnek és a hajformázásnak az aktuális férfi trendjeit mutatják (a haj belővése), ebből pedig arra következtethetünk, hogy a

dalszövegek gyorsan reagálnak kortárs divatjelenségekre, felhasználják azokat.

A haj motívumának kortárs dalszövegekből hozott példái természetesen nem azt mutatják, hogy népi motívumokra bárhol rábukkanhatunk, sokkal inkább azt, hogy a motívum olyasfajta konvencionális nyelvi kifejezési módozat, amelyet önkéntelenül is alkalmazunk, például akkor, ha a kedvesünket jellemezzük egy dalban. Azzal pedig, hogy a kortárs dalszövegek a népdalszövegeknél sokszínűbben, kreatívabban és az aktualitásokat is beépítve veszik alkalmazásba a motívumot, a dalszövegírók ugyan nem törnek a kortárs költők, a szépirodalom babérajaira, de munkáikban a hétköznapi, mindannyiunk számára ismerős kifejezőmódokkal együtt jelenik meg az egységére törekvés, egy helyzet sajátos és művészi nyelvi kifejezésének az igénye.

Krizsai Fruzsina
nyelvész, ELTE

Hogyan ír(j)unk közösen?

A munkahelyi környezetben létrejövő szövegek sokszor nem egyetlen szerző alkotásaként születnek meg, hanem munkatársak együttműködésének eredményei. A 21. századi oktatás még sincs felkészülve erre a változásra: az iskolai írási feladatok túlnyomó többsége a diákok egyéni írásán alapul, ahogyan az egyes felmérések (kompetenciamérés-től az érettségiig) is csak ezeket a készségeket vizsgálják. Utóbbi ugyan szükségszerűnek is tekinthető, de mégis szembetűnő, hogy eaddig nem nyert teret annak az igénye, hogy a diákokat közös írásbeli gyakorlatokon keresztül készítsük föl az említett munkahelyi elvárásokra. Megfelelően megválasztott módszertant követve a közösen végrehajtott szövegalkotási feladatok révén a diákok egyéni íráskészsége is fejleszthető, és az íráson keresztül a divatosan „soft skilleknek” nevezett együttműködési képességek is javíthatók.

A vonatkozó szakirodalom kollaboratív írásnak nevezi két vagy több író együttes részvételét egyetlen közös szöveg létrehozásában. A kollaboratív írás oktatásban való felhasználhatósága mellett a munkatársak közös írásgyakorlatai és a tudás megteremtésének részvételi módjai – gondoljunk például a Wikipédiára – kerültek eddig a kutatói figyelem középpontjába. Három alapvető stratégiáját különböztetjük meg annak, hogy miként írunk közösen. E felosztás azon alapul, hogy az alkotók milyen formában

és milyen szerepekben vesznek részt a szövegalkotás folyamatában. Ezt a három stratégiát párhuzamos, szekvenciális és reciprok kollaboratív írásnak nevezzük (Sharples 1998, valamint Svenlin és Sørhaug 2023 alapján). A továbbiakban ezt a három stratégiát mutatjuk be részletesebben.

A *párhuzamos írás* azt jelenti, hogy az együttműködő felek felosztják egymás között az írásfeladatokat, különálló dokumentumokban dolgoznak, amelyeket majd egyesítenek a feladatvégzés végén. A párhuzamos írásra a klasszikus munkamegosztás példájaként tekinthetünk. A feladatok megállapítása és elkülönítése vonatkozhat egyes részek (például a bevezető vagy az első fejezet) megírására, de egyéb párhuzamosan végezhető tevékenységekre (így a vázlatírásra, a helyesírás-ellenőrzésre) is. A párhuzamos írás során minden feladatot más és más személy kap meg egyéni érdeklődésének és képességeinek megfelelően. E stratégia során a társszerzők egy időben tevékenykednek. A párhuzamos írás előnyeként azt említhetjük, hogy a résztvevők olyan feladatrészekben dolgoznak, amelyekben igazán ügyesek – ez az oktatásban akkor lehet előnyös, ha a diákok egyéni visszajelzést kapnak (akár a tanártól, akár a társaiktól) azokon a területeken, ahol fejlődniük kell, vagy fejlődni szeretnének. Ugyanakkor sokszor nehéz független részegységekre, feladatokra osztani az írás folyamatát.

A *szekvenciális írás* során egyetlen dokumentum jár körbe íróról íróra. Ebben a tekintetben a szekvenciális írás úgy működik, mint egy gyártósor: az első résztvevő létrehozza és továbbadja a csak részben elkészült (írás)terméket, a következő hozzáteszi a maga részét, és így halad előre a

közös munka. A szekvenciális írás jól működik az írás folyamatként való megközelítésében, például úgy, ha az első személy a szöveg vázlatát írja meg, a második a szöveg első változatát, a harmadik pedig vagy hozzáír, vagy szerkeszti az eddigi írásművet annak függvényében, hogy összesen hányan vesznek részt a tevékenységben. Előnye, hogy ha valamelyik résztvevő elfárad, akkor tovább tudja adni a félkész írást a következő, frissebb társának. Ez azonban hátrány is lehet: a megakadás kihathat az egész feladatmegoldásra, egyenlőtlen szerepekhez és felelősségvállaláshoz vezethet. Ha ideálisan is történik a munkamegosztás, megtörténhet, hogy bizonyos írói gondolatok és szándékok nem találkoznak egymással.

A *reciprok írás* során minden író közösen és egy időben dolgozik együtt ugyanazon a dokumentumon. Ilyenkor tehát úgy valósul meg a résztvevők együttműködése, mint egy sportcsapatban: együtt és egyszerre tevékenykednek, igazodva egymás erősségeihez és gyengeségeihez. A három stratégia közül ez lehet a legproduktívabb, különösen abból a szempontból, hogy közösségérzetet adhat az együtt íróknak. Hátrányaként említendő, hogy ez messze a legidőigényesebb a három változat közül. Emellett az ilyen közös íráshoz szükségeltetik a legtöbb egyeztetés és kompromisszumkészség. A nevelésben mégis éppen ez adja az igazi erősséget, mert amellett, hogy fejleszti az íráskészséget, a reciprok kollaboratív írásra csapatépítő tevékenységként is tekinthetünk. Ennek során a diákok jobban megismerik egymást, gyakorolják az együttműködést, és fejlődik az empátiájuk. Ezek a hatások tovább erősíthetők akkor, ha a diákok párban dolgoznak együtt.

Az MTA–ELTE Kollaboratív Írás Kutatócsoportban a szociokulturális különbségek írásbeliségre tett hatásainak megismerésére vállalkoztunk. A Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Pályázata keretében megvalósuló, 2022-ben indult kutatásunk során eltérő szociokulturális háttérű középiskolások kollaboratív írásán alapuló tizenkét hetes programot fejlesztettünk, amely során a diákok hétről hétre párban és reciprok módon hoznak létre elbeszélő szövegeket. Módszerünket 2023 őszén kezdtük el tesztelni középiskolákban, kaposvári, kecskeméti, pécsi és székesfehérvári partnerintézményeinkben (l. részletesebben a kutatócsoport honlapját: <https://kollab.elte.hu/>). A program hatásvizsgálata

céljából a részt vevő diákok egyéni szövegalkotási és szövegértési készségeit, valamint társas attitűdjeit mértük a program elején, végén, valamint fogjuk mérni a program lezárulta után három hónappal (Szabó és mtsai, kézirat). A korábbi szakirodalom és az előzetes eredményeink alapján azt feltételezzük, hogy a rendszeres kollaboratív írás a diákok általános írásbeliségre és az együttműködési

képességeire egyaránt pozitív hatással van. További vizsgálatra és az eddigi adatok részletes kiértékelésére vár azonban annak megállapítása, hogy hol és mely készségek vonatkozásában a legeredményesebb mindez a magyarországi kontextusban – a kollaboratív írás hasznát ugyanis már a (nyugati) világ számos pontján igazolták, de Magyarországon ez az első kol-

laboratív íráson alapuló pedagógiai fejlesztés. Kutatócsoportunk célja mindemellett az, hogy a kutatás 2026-os lezárultáig tanárok számára hozzáférhető háttéranyagokat hozzon létre, amelyek a vizsgálat tanulságai mellett összegzik az arra vonatkozó javaslatokat, jó gyakorlatokat, hogy miképp (és miért) is írjunk közösen az iskolában.

A cikk az SZKF2022-6/2022. számú MTA Közoktatás-fejlesztési Kutatási Pályázat szakmai támogatásával jött létre.

Felhasznált irodalom:

Sharples, Mike 1999. *How we write: Writing as creative design*. London – New York: Routledge.

Svenlin, Mindy – Sørhaug, Jon Olov 2023. Collaborative writing in L1 school contexts: A scoping review. *Scandinavian Journal of Educational Research* 67(6): 980–996.

Szabó Gergely – Dobos Mária – Fehérvári Anikó – Gáspár Judit – Széll Krisztián – Bodó Csanád (kézirat). *Az írásbeliség fejlesztésének lehetőségei eltérő szociokulturális háttérű diákok körében: Egy vegyes módszertanú kutatás bemutatása*. Elbírálás alatt a 3. PeLiKon konferencia kötetében.

Szabó Gergely

nyelvész

ELTE, HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Bodó Csanád

nyelvész, kutatóvezető

ELTE, MTA–ELTE Kollaboratív Írás Kutatócsoport

Egy moldvai nyelvjárási korpusz építésének műhelytitkai II.

A készülő MoMa korpuszról szóló cikksorozat előző részében arról írtunk, hogy hogyan lehet normalizálás és szóalaktani meghatározás segítségével könnyebben kereshetővé tenni egy beszélt nyelvi, nyelvjárási anyagot, ezúttal pedig bemutatva néhányat a korpusz szövegeiben fellelhető megannyi érdekes nyelvi jelenségből, az adatbázis használatához szeretnénk az olvasóknak segítséget nyújtani és (reményeink szerint) kedvet csinálni. Ahhoz, hogy az említett jelenségekhez kapcsolódó példákat önállóan is böngészhessék az érdeklődők, helyenként konkrét, könnyen kipróbálható lekérdezéseket is megadunk.

Ahogy említettük, az adatbázis többretegű, amit valójában a szövegeket alkotó egyes szavak szintjén érdemes elképzelni. A *kutiácska* (r. *cutie*) szó esetében pl. így néznek ki a fontosabb rétegek:

lejegyzett (eredeti) alak:	kutyęcška
egyszerűsített alak:	kutyecska
normalizált alak:	kutiácska
szótő (lemma):	kutia
elemzés:	N_Dim=cskA
magyarázat:	dobozka
beszélő:	ak [adatközlő]

A Sketch Engine egyszerű keresője (*Basic Concordance* fül) a normalizált alakokban és a szótővekben keres, a többi rétegben az *Advanced* fülön megadott lekérdezésekkel kereshetünk. (A cikkben szereplő lekérdezéseket is ide, a CQL mezőbe másolva lehet kipróbálni.) A találatok megjelenítésekor a megtekinteni kívánt rétegeket a *View Options* (szemecske ikon) legördülő menüjében választhatjuk ki, az interjúrészleteket pedig a piros lejátszás gombra kattintva lehet meghallgatni.

Mivel a normalizált szövegváltozat rendeltetése elsősorban a lejegyzések nyelvi elemzésének lehetővé tétele, a moldvai nyelvváltozatok tanulmányozásához mindenképpen az eredeti (lejegyzés) réteget érdemes használni. Nézzünk most néhány jelenséget, amelyekkel a szövegek böngészése közben találkozhatunk. Lesz szó névmásokról, jövevényszókról, határozottsági egyeztetésről és sok minden másról is.

Személyes és visszaható névmások

A moldvai nyelvjárásterületen használt személyes névmások között több szokatlan alakkal is találkozhatunk. A *mi*, *minket*, *ti*, *titeket* szóra keresve pl. *mü*, *mik*, *mük*, *nük*, *münk*, *nyükünköt*, *nükünköt*, *tük*, *tüktököt*. Példák: *Na, tüktököt kerestelek* (Gorzafalva); *săjnaljan* [‘sajnáljon’] *męg nükünket isz* (Ploszkucény). Lekérdezés: [(word=“[MTmt]in?k.*” & sztenderd!=“”) | (egyszerusített=“[MTmt]ü”)] Megjelenítendő réteg: eredeti.

A *maga* névmás „magázó” használata Moldvában alapvetően nem jellemző, ezt a funkciót rendszerint a *kend/kendtek*, *kelmed/kelmetek* és ezek különböző variánsai (pl. *këed*, *kiëd*, *këmmëd*) töltik be.¹ Példa: *mitôtë kăräsëm kiëdët*, *hogy jöjjön el velem* (?Somoska); *lën elvedzsim* [‘elveygem’] *ä kemmedit*, *kemed ä zënyimet?* (Szabófalva). Lekérdezés: [word=“[Kk](endt?.*[kelme[dt].*)”] Tegezésben viszont a *magad/magatok* a *te/ti* szerepét is betöltheti: Példák: *Tudom é[n] minëk jöttél magad* (Lészped); *Nă, magad es üjj csak le most ide!* (Diószeg).

A *magánál* maradvá megemlíthető, hogy (egyész hazai nyelvváltozatokhoz hasonlóan) a moldvai nyelvjárásterületen is előfordul, hogy olyan helyeken is személyes névmást találunk, ahol a köznyelv visszaható névmást használ. Példa: *nëm vót sëmmi këtelessëgëm nekëm avval a köjkekveľ, de nëm tudtak rományul, s aztán én elhittam hëzzám* [‘magamhoz’], *să mëgbecsültem, mëgembërëltem* [‘megvendégéltem’], *urám* (Szászút). Mi több, a visszaható *maga* időnként olyan helyeken is felbukkan, ahol a köznyelvben egyáltalán nem várunk névmást, mint pl. itt: *Águsztin aszonta csak mëen járja mëg magát* [‘jár egyet’] *s többet nëm jöt vissza* (Lábnyik). Ebben a szerkezetben a visszaható névmás nagy valószínűséggel a román nyelv hatására jelent meg, a román ‘sétál’ ige ugyanis reflexív (azaz visszaható; r. *a se plimba*), amit egyes moldvai beszélők a fenti szerkezettel, vagy a (*meg*)sétálódik, ill. *plimbálódik* igék használatával adnak vissza.

A *maga* szóról további két érdekességet említhetünk: az egyik, hogy a *-ra/-re* ragos *magára* alak Moldva-szerte ‘egyedül’ jelentéssel bír, a másik, hogy az ‘önmaga’, ‘saját maga’ itt-ott még *magamaga* alakban is él. Példák: *Nehëz vót sänni* [csänni, itt: ‘megépíteni’] *kă* [‘mert’], *magamra sântam* (Kelgyest); *S a magamagának elvëgzëtte zsótárt* (Szőlőhegy). [word=“mag(*ra|amag.*)”]

1 „Tegező” *kelmed: këmmëd nëm tucc imădkoznyi?* (Jugán)

MoMa

”

[..] ki ezt ez imácságęcškát
ëlmongya, ••észte régvël,
kiszkörmg szem ëszi bínbë. •

“

Kutatópont: Nagypatak

Most nézzünk először néhány példát. 1) *Édszik a mászik-val nem mi* [‘még’] *édzsezünk* [‘értünk egyet’] (Szabófalva) 2) *közél vannak égyik a mástól* (Bahána), 3) *ülyünk le két székebe cigánval mellékeszt²*. A példákban közös, hogy köznyelvi megfelelőikben az egymás kölcsönös névmást használnánk (*egymással, egymáshoz, egymás mellé*). A három példából kettőben emellett az őt megelőző mássalhangzóval nem hasonuló -v[ae]l ragot is felfedezhetünk (további példákhoz l. [egyszerusített=”.*[bcdfghjklmnpstyz]v.l?” & word=”.*[ae]l”])³, az utolsóban szereplő *mellékest* szóalakokkal kapcsolatban pedig megemlíthető, hogy ezekben a határozószókban gyakran -t/-n ragváltakozást találunk, lásd pl. *különöst/különösen* [‘külön-külön’] ill. *erőst/erősen* [‘nagyon’]. Lekérdezés: [word=”[Ee]rős(t[en])|[Kk]ülönös(t[en])”]

Kérdő és vonatkozó névmások

A moldvai nyelvjárasterületen a kérdő és vonatkozó névmások használatában is felfedezhetünk érdekességeket. Történeti szövegélményeinket idézheti például, hogy a vonatkozó névmások többsége moldvai anyagokban előtag nélküli, és helyenként a *mi/mely* helyett élettelen alaptagokra is a *ki* névmás utal: *Kjészén az arañ hâz, ki bëlöl aranyas, kiül irgalmş* (Forrófalva); *ëgy sëprüt, kiël sëpregettünk, a tăkenyöszëre rëatëttük* (Pusztina). A *ki* emellett a *ki s ki* [‘ki-ki, mindenki’] szerkezetben is felbuknak: *Hogy akaram jën tënni kënek tãrs nëkül, ëjék másikval ëj tãlböl? Nem. Ki sz kinek széparát* [‘külön’] (Diószén)⁴. Szintén feltűnő lehet a *melyik* névmás kiterjedt használata: *hoztaq ëgy más* [‘másik’], *ifü dëáka, mejik tudot ëneköni a zorganánal* (Vizánta); *hogy hosszú ëletü lëhess e földön, mejikët Uristëned adta nëkëd* (Trunk).

Persze az utolsó mondatban nem csak a *melyik* lehet furcsa. *Adta?* Bizony. A moldvai nyelvváltozatokban több olyan nyelvi környezet is létezik, amelyben a köznyelvben megszokottal ellentétben általános ragozás helyett határozott igealakokat találunk. Példák vonatkozó mellékmondatokkal: *Erősen ëdes vót az a hus, mit a lábából vãkta ki⁵; Éfju, mond mëg a nyirásának, kit te elveszëd⁶; rajzolt egy bárányt, de a kis herceg nem szerette, mert a bárány, amelyiket rajzolta, egy kicsit öregebb volt⁷. Példák főnévi ige-névi tárggyal: *szeretik jöni a fãluba* (Magyarfalva); *próbãlta halat fogni ő ës⁸; Szëdëtt abból az almából, és ënni fokta* [‘kezdet’] *belölle⁹; Utãlom az asztalánal ënni¹⁰*. Példák kö-*

tömódú tárggyal: *kórosba* [‘karzatra’] *elfelejtette felmenjen¹¹; más nem szerëti, mëgtanója* [‘megtanulni’] (Bahána).

A korpuszban természetesen mindegyik ige jelentését megadtuk, ehhez az *eredeti* mellett a *magyarázat* réteget is (View Options)! Az igékre az egyszerű keresőben, igekötő nélkül, *-gal érdemes rákeresni: *primil*.

A * operátorral való keresést ajánljuk egyéb kölcsönzők használatának vizsgálatához is, ezek ugyanis gyakran több tőváltozatban is élnek a nyelvjárásban, pl. *susa/susé/susáva* [r. *şosea*, ‘főút, országút’]; (*ëszttãt* [r. *stat*, ‘állam’]; *nepót(a)*, ahol a *nepót* jelentése ‘unoka, unokaöccs’ [r. *nepot*], a *nepótãe* pedig ‘lányunoka, unokahúg’ [r. *nepoatã*]. Dupla csillagot használva (*nepó*) a *nepót(a)* előfordulásai mellett a *strã-* előtaggal ellátott *sztranepót* [r. *strãnepot*, ‘dédunoka’], a kicsinyítőképzős *nepótcška* és *nepócelka* [r. *nepoţel*, ‘kisunoka’], és ezek további toldalékolt alakjai is a találatok között lesznek.

Az egyes szavak, kifejezések, jelenségek tanulmányozása mellett, ha szeretnénk, egy-egy egyszerű kereséssel a korpuszban szereplő összes énekelt rész, kötött szöveg, illetve legrománul elhangzó megszólalás (és annak fordítása) is lekérdezhető. A keresőkifejezéseket a szokásos módon az *Összetett keresés (Advanced Search)* CQL mezőjébe másoljuk be. Kötött szövegek: <ima/> ; énekek: <enek/> ; román részek: [forditas!=”]. Ha pedig rossz napunk van, akár kacagó moldvai néniket és bácsikat is hallgathatunk: [metanyelvi=”LAUGH”]. Jó böngészést!

A korpusz *A moldvai magyar nyelv: Adatbázisépítés és grammatikai kutatások* című projekt keretében valósul meg (vezető kutató: Surányi Balázs, ELKH SA-53/2021). A korpusz építésén Eris Elvira Mária, Huszár Anna Laura, Kalivoda Ágnes, Sass Bálint, Vadász Noémi, Vargha Fruzsina Sára dolgoznak.

Link az adatbázishoz: moma.nytud.hu

Hivatkozások:

Csúry B. (1932). A moldvai csángó igealakok. *Magyar Nyelv*, 28(1-2), 22–30.

Hegedűs L. (1952). *Moldvai csángó mesék és beszélgetések: Néprnyelvi szövegek moldvai telepeseiktől*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

Hoppa E. (2012). „Mük csángóul beszélünk”: A moldvai magyar nyelvjárás. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.

Péntek J. (szerk.) *A moldvai magyar tájnyelv szótára I/1*. (2016), I/2. (2017). Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Zakariás E. (szerk.) (2009). *Vót, hol nem vót: moldvai csángó népmesék*. Koinónia.

Huszár Anna Laura

tudományos segédmunkatárs, Elméleti és kísérletes szintaxis kutatócsoport

Vadász Noémi

tudományos segédmunkatárs, Lexikai tudásreprezentáció kutatócsoport

2 Zakariás (2009), Faragó József gyűjtése, Bogdánfalva

3 Vagy: [tag=”.*\Ins.*” & egyszerusített=”.*v.l?” & word!=”.*v[ae]l”]

4 L. még: *Kiszki ez ő gödrit bëgyugja* - Péntek (2016)

5 Hoppa (2012), Külsőrekecsin

6 Csúry (1932)

7 fogalmazás az *Első Magyaróra* c. iskolai lapban, Pusztina (2004)

8 Hegedűs (1952), Klézse

9 ibid.

10 Vámszer Márta kiadatlan alaktani tanulmánya

11 Zakariás (2009), Faragó József gyűjtése, Diószén

A SUP ~ sup helyesírásáról

„Balatont álmodom s melléje magamat” – írja Gárdonyi Géza A Balaton című versében. A nyár beköszöntével a 21. század embere is szívesen elálmódozik a Balatonról, a tópartról, és a gumimatracok, csónakok és vízbiciklik mellé egészen biztosan odaálmodok valami olyat is, amit Gárdonyi Géza még nem ismerhetett: az egyre népszerűsödő vízisportot, a SUP ~ sup-ot (ejtsd: száp). A sport lényege, hogy egy szörfdeszkához hasonló deszkán állva evezünk a vízfelszínen (innen az eredeti elnevezés is, az angol *stand-up paddleboarding*), emlékeztetve a velencei gondolások sziluettjére. Ez az evezésforma nem újkeletű, mai formájában az 1900-as évek elején-közepén jelent meg, természetesen először ott, ahonnan a szörfözés is származik: a Hawaii-szigeteken. Az utóbbi évtizedekben pedig szerte a világon népszerű sporttá vált. Az eredeti mozgásformát továbbfejlesztve ma már létezik jógával vagy horgászat-tal kombinált verziója is, és nincs olyan sportbolt, ahol ne kaphatnánk megfelelő felszerelést hozzá. De nemcsak a különböző eszközök között válogathatunk kedvünkre, hanem – sajnos – a különböző írásmódok között is. A sportág nevének helyesírásával kapcsolatban ugyanis nagy a bizonytalanság a mindennapokban. Létezik csupa nagybetűs alak (*SUP*), ennek fordítottja, a kisbetűs változat (*sup*), és van olyan is, amikor csupán a kezdőbetűt írják nagyval (*Sup*). Tovább bonyolódik a helyzet, ha a kifejezést összetételi előtagként alkalmazzuk. Ilyenkor vajon egybe kell írunk a két tagot, kötőjellel kell kapcsolnunk egymáshoz, vagy a különírás a helyes? A kérdés megválaszolásához vissza kell térnünk az alapokhoz.

(kép: Wikipédia)

Az Oxford English Dictionary tanúsága szerint a *SUP* angol mozaikszó a 2000-es évek elején jelent meg a *stand-up paddle(boarding)* kifejezés tagjainak kezdőbetűit felhasználva. Az eredeti nyelvben egyébként a csupa nagybetűs írásmód a jellemző, az angolban gyakori jelenség,

hogy kiemelés céljából akkor is nagyval írják a mozaikszó minden betűjét, amikor köznévről van szó (pl. **UFO**, **LOL**, **URL** stb.). Létezik egyébként kisbetűs *sup* is a nyelvben ’korty’, illetve ’kortyol, szürcsöl’ jelentésben.

Az angol után nézzük, mi jellemzi a magyar mozaikszók írásmódját! Ehhez tudnunk kell azt, hogy a mozaikszókon belül két nagy csoportot különböztetünk meg. Az egyik az úgynevezett szóösszevonások csoportja, amelyek szó-részletekből állnak. Az írásmódban a tulajdon- és köznévekre érvényes szabály érvényesül, vagyis a tulajdonnévi szóösszevonásokat nagy kezdőbetűvel írjuk (pl. **Mahart** = Magyar Hajózási Rt.; **Műpa** = Művészetek Palotája), a köznéveket pedig csupa kisbetűvel (pl. **gyes** = gyermek-gondozási segély). A másik csoportot a betűszók alkotják, ezek a szavak a kifejezést alkotó tagok kezdőbetűjéből épülnek fel, ide tartozik a *SUP ~ sup* is. A betűszók leggyakrabban tulajdonnevek, ezek helyesírásáról így ír az AkH.¹² 285. pontja: „A tulajdonnévi (főként többemű in-tézményneveket helyettesítő) magyar és idegen betűszók-nak minden betűjét (a többjegyűeknek minden jegyét) nagybetűvel írjuk, mivel legtöbbször nagybetűvel kezdett szavakat képviselnek, például: **BKK** (= Budapesti Közlekedési Központ), **DE** (= Debreceni Egyetem)”. Kisebb számban ugyan, de előfordulnak köznévi betűszók is, amelyekre az alábbi szabály érvényes: „A közszo-i betűszók csupa kisbetűből állnak, mivel kis kezdőbetűs szavakat helyettesítenek, például: **tbc** (= tuberkulózis), **tv** (= televízió)”. Ez alapján arra következtethetünk, hogy a helyes írásmód a *sup*, hiszen nem tulajdonnévről, hanem köznévről van szó. A szabályzat azonban megengedőbb, és arra is kitér, hogy vannak olyan mozaikszavak, amelyek köznévi eredetük ellenére a nagybetűs írásmódot követik. Elsősorban a szaknyelvben találkozhatunk ilyen alakulatokkal (pl. **DNS** = dezoxiribonukleinsav; **EKG** = elektrokardiogram), de ha figyelembe vesszük az Osiris-féle Helyesírás további megjegyzését, akkor láthatjuk, hogy nem csak a szaknyelvi mozaikszókat érinti a nagybetűs írásmód: „Általánosan elterjedt idegen betűszó a **WC**, amelynek nagybetűs használatát angol eredete (*Water Closet*) magyarázza. [...] Az idegen eredetű, többemű közszo-i alakulatokat – főként a szaktudományok körében – csupa nagybetűvel írt betűszókkal szokás helyettesíteni. Az általános szabály ellenére a valóságban ezek a formák sokkal nagyobb számban fordulnak elő, mint a kisbetűs írásmódú köznévi betűszók. Vannak közöttük idegen, magyar és már megmagyarosodott formák is. Néhány szaknyelvi szó teljesen általános használatúvá vált: **CD**, **DVD**”.

Tehát milyen következtetéseket vonhatunk le a fentiek alapján a *SUP ~ sup* helyesírását illetően? A legkönnyebb és legegyszerűbb annak a megállapítása, hogy a *Sup* alak nem helyes. Ezt az írásmódot csak tulajdonnévi szóösszevonásoknál alkalmazhatnánk, de a sportág megnevezése

nem tartozik ide. Bonyolultabb a helyzet a nagybetűs és a kisbetűs változat összevetésekor. Az AkH.¹² értelmében ugyan a *sup* alak felel meg leginkább a magyar helyesírási szabályoknak, ugyanakkor sok idegen eredetű mozaikszó megőrzi eredeti alakját, és ez terjed el a közhasználatban. A tendencia azt mutatja, hogy egyre inkább általánossá válik az átvett mozaikszók nagybetűs írása, ez minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy számos mozaikszó származik az angol nyelvből, és ezeket az eredeti írásmódnak megfelelően használjuk a gyakorlatban. Ezért a *SUP* és a *sup* alak is elfogadhatónak tűnik.

Végül már csak egy megválaszolatlan kérdés maradt. Mi a helyzet, ha a *SUP* ~ *sup* összetételi előtagként szerepel? A nyelvi adatokat szemlélve az állapítható meg, hogy a nyelvhasználók legtöbbször külön írják a két tagot, tehát: *SUP bérlés, sup deszka, SUP oktatás*. Erről a kérdéssel világosan nyilatkozik az AkH.¹²: „A betűszókhöz és a tulajdonnévi szóösszevonásokhoz kötőjellel fűzzük az utótagot, például: *MTI-hír, OTP-kölcsön, UEFA-torna, tv-közvetítés*”. Ugyanígy ír erről az Osiris Helyesírás is: „A betűszók az összetételekben többnyire előtagként vesznek részt. Az utótagokat mindig kötőjellel kell az előtaghoz fűzni, akár

tulajdonnéviek, akár közszóiak: *MTI-hír, OTP-kölcsön, UEFA-torna, OKTV-részvétel, URH-adás, tv-közvetítés, tbc-fertőzés, tsz-tag*”. Tehát a helyes írásmód mindig a kötőjeles változat, attól függetlenül, hogy nagy- vagy kisbetűvel írjuk: *SUP-bérlés, sup-deszka, SUP-oktatás*.

Végül érdemes egy pillanatra elgondolkozni azon, vajon hogy alakul néhány év, évtized múlva a *SUP* ~ *sup* helyesírása. Jellemző ugyanis a gyakori, általános használatú mozaikszókra az, hogy egy idő után felveszik a kiejtés szerinti írásmódot, elhalványítva ezáltal a mozaikszói eredetet, jelleget (pl. *tévé, cédé, tébécé*). Ebben az esetben szóösszetételben már nem a kötőjeles írásmódot alkalmazzuk, hanem a két tagot egybeírjuk: *tévéadás, cédélejátszó, tébécéfertőzés*. Ezért nem elképzelhetetlen az sem, hogy valamikor a *SUP-deszkából* *szápdeszka* lesz, még ha most szokatlannak is tűnik ez az alak.

És az is a jövőre tartozik, hogy vajon a kreatív nyelvhasználók előállnak-e valamilyen ötletes megoldással a *SUP* szó magyarisításaként.

Horváth Zsófia

az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Női szereplők névadása a honfoglalási epikában 2. Vörösmarty Mihály

A cikk előző részében a 18–19. században kibontakozó honfoglalási epika szereplőinek névadási kérdéseit jártuk körül, ezen belül a női szereplők névadásával kapcsolatos problémák szerepeltek kiemelt helyen. Megvizsgáltuk Dugonics András Etelkájában fellelhető női szereplők írói névadásának módjait. A jelen írásban a 19. század nagyszabású honfoglalási eposzának, Vörösmarty Mihály Zalán futása című művének női személyneveit vesszük górcső alá. A nevekre vonatkozó adatoknál az eposz kritikai kiadásának jegyzeteire támaszkodtam (Horváth–Martinók 1963).

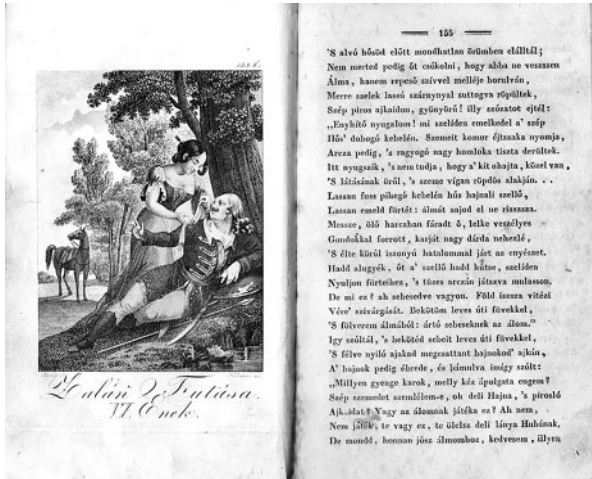
A Zalán futásának női nevei

Bár a honfoglalási eposz tematikája megköveteli a férfi szereplők többségét, a Zalán futásában arányaiban mégis több női szereplőt találunk, mint Dugonicsnál. Az eposzban két női karakter tölt be nagyobb szerepet, Huba vezér két lánya, *Hajna* és *Szömér*, mellettük azonban a legtöbb nő nem aktív szereplőként, hanem említés szintjén, a vitézek anyjaként vagy feleségeként tűnik fel a szövegben: „*Kaba szülte Kádárta*”, „*Hali-szülte Rovó*”, „*Kara-szülte Dobó*”, „*Elme szülé Álmost*”, „engem nemzett Hülek *Esztora* nőtől”, „Van pedig egy hölgyem, deli tiszta tekinte-

tű *Jóla*”. Feltűnnek női nevek a szerelmi epizódokban is (*Nemibonta, Szelemér, Habilán, Emeza, Bimba*). Egyes nőkről a kézműves alkotásaikkal kapcsolatban olvasunk, ilyen a Hábor vitéz kacagányát díszesen hímző *Dalamér*, valamint Álmos vezér testvére, *Zala*, aki a hét vezért és a csodaszarvast ábrázoló zászlót készítette a csatázó magyarok számára.

Hajna az eposz fő szerelmi szálának női szereplője, párja a magyar vitéz, *Ete*. Vörösmarty kézírataiból kiderül, hogy eredetileg a *Kolma*, illetve a *Bajna* nevet szánta női főszereplőjének, az eposz első kiadásában végül a *Hajna* név szerepelt a szövegben. A *Kolma*-t Vörösmarty a Kazinczy Ferenc által fordított Osszián-történetekből merítette. A *Bajna* utónév mögött az azonos nevű település neve sejlik fel, a *Hajna* nevet viszont az elvonás módszerével alkotta meg Vörösmarty a *hajnal* köznévből. A név hangjainak könnyed hangulatot keltő, légies volta összekapcsolódik a *hajnal* közszói jelentésével, a romantika alkotóinak egyik kedvelt napszakával. *Ete* párja a Zalán futásában lehetett volna *Etelka* is (mint Dugonicsnál), helyette azonban *Hajna* név szerepel az eposzban. A szerző azon döntése mögött, hogy eltért Dugonics regényének névadási befolyásától, életrajzi okokat sejtethetünk, ugyanis Vörösmarty és fiatalkori szerelme, Perczel Etelka kapcsolata megghiúsult.

Az 1807-ben született hölgy keresztnéve egyben példa arra, hogy Dugonics műve már a 19. század elején hatással volt a magyar szülők névválasztására.

(kép: muzeumantukvarium.hu)

Hajna testvére Szömér, ez szintén Vörösmarty saját névalkotása. Eredetével kapcsolatban több hatással is számolnunk kell. Egyrészt lehet köznévi eredetű tulajdonnév, elvonás a szemérem ~ szömérem szóból, illetve lehetséges, hogy a név a szem ~ szöm kicsinyítő képzős alakja. A név-alkóra hatással lehetett az Anonymusnál előforduló Zemera (Szemere) nemzetségnév is, amely Hubától származtatott, mint ahogyan Szömér is Huba lánya az eposzban. A Zalán futásában több -ér végződésű női névvel is találkozunk, amelyeket Vörösmarty a romantikára jellemző hangulatfestő igénnyel alkotott meg. Ilyen a részben helynévi ihletésű, részben Kazinczy fordításaiból ismert Szelmér, illetve a feltehetően a Dalma és az Elemér férfinevek elemeiből alkotott Dalamér. A Dalma a Zalán futásában még férfinévként szerepel, és csak a későbbi, 19. századi irodalomban vált női névvé, s terjedt el a hétköznapi névadásban. A változás oka a női név képzőjeként megszokott -a végződés analógiás hatása lehetett.

A Zalán futása bővelkedik a külső-belső tulajdonságokra, származásra, szokásokra utaló beszélő nevekben (pl. a Halmilakó, Vihar, Kerengő férfinevek). A női szereplők között ilyen Habilán neve, aki a szintén beszélő nevű Csátár katona lánya. Neve 'habi, azaz habok között lakó lány' jelentést hordoz. Az eposz egy pontján Aporné nevű kedvesével osztoznak is egy békés folyóparti szerelmi epizódban: „Elmene már Habilán fiatal deli nője Apornak, / S ül vala hősével Tanaisnak hajjai mellett, / Csínos fürtü fejét a hős vállára lehajtván. / Csendes volt a víz, sok fény fürdik vala benne / Gyenge sugárzattal, s szél nem fodrozta be színét. / Elnémult mind a zajos élet hangja körülök.”

Az eposz egyik tündér-epizódjában szerepel a Széplakon egyedül élő, gyönyörű Nemibonta. A szerző mitológiateremtő szándékát fedezzük fel abban, ahogyan egy tündér, Erő megkörményezi a hajthatatlan lányt, végül csellel nyeri

el a bizalmát: hajnal közeledtével besötétíti az eget, így a lány eltéved. A tündér nővé változik, és a Hold lányának, Mahamis-nak nevezi magát. Erő női álneve újabb példa az eposzban található beszélő nevekre: 'ma hamis', mivel nem a valódi alakját mutatja. Visszaváltozása után Erő és Nemi-bonta válnak a magyar fejedelmi ház őseivé. A Nemibonta névalak bizonytalan eredetű, feltehetően Vörösmarty saját névalkotása. A bonta tájszóként is létezik, tarka, kétszínű állatra vonatkozik, ebben az esetben a beszélő név esélye is fennáll, 'némileg kevert' jelentéssel. Ezt a jelentést erősíti, hogy Nemibontá-ra egyaránt jellemzőek hagyományosan férfias és nőies tulajdonságok is, hiszen férfiruhában jár, vadászik, csatákban harcol, ám a neki udvarló Erő elől elfut, „a' férfias arczat utálván” (Gere 2007).

Vörösmarty a történeti hagyományból is átvett neveket az eposzába, amelyek gyakran módosított alakban szerepelnek a szövegben. A szerző minden bizonnyal ismerte Álmos anyjának nevét, hiszen közvetlenül a Gesta Hungarorumban (Emesu) és Dugonicsnál, az Etelkában (Emesa) is olvashatta. Ennek ellenére a Zalán futásában sajátos alakot választott a fejedelem anyjának megnevezésére: „Elme szülé Álmost, hadat űző bátor Ügeknek”. Az Elme feltehetően az Elem ~ Elemér férfinevekből képzett női név. Az eposz egy pontján felbukkan az Emeza név is, azonban nem Álmos anyját, hanem egy, az eposz cselekményének szempontjából kevésbé fontos személyt jelöl. „Menj, kérd dús Emezát, vagy az ékes Bimba' szerelmét” – könyörög Csátár vitéz Bendegucnak, hogy ne az ő lányát vegye el feleségül.

Összegzés

A magyar honfoglalás korából igen kevés női személynév maradt fenn, ami problémát jelentett a honfoglalást feldolgozó írók, költők számára. A hiányos névanyagot saját névalkotásokkal pótolták, amelyek révén változatos írói névalkotási módszereket figyelhetünk meg mind a férfi, mind a női nevek esetében. A romantika korának honfoglalási epikájából származó nevek közül több is elterjedt a valós névadásban. Ezek a személynevek egyrészt a szóban forgó irodalmi művek népszerűsége miatt válhattak közkedvelté, másrészt pedig a „rég Magyar nevek” adása minden korban a nemzeti identitás és a hazafias érzelmek kifejezésének egyik eszköze volt.

Hivatkozott irodalom

Gere Zsolt 2007. A szépség tudományának mitizálási kísérletei. Schedius Lajos János filozófiájának fogalom- és narratívaképző szerepe Vörösmartynál. *Irodalomtörténet* 88: 3–50.

Horváth Károly – Martinkó András szerk. 1963. *Jegyzetek. Zalán futása*. In: Uő. szerk., Vörösmarty Mihály: Nagyobb epikai művek I. Vörösmarty Mihály összes művei 4. Akadémiai Kiadó, Budapest. 328–551.

Kovács-Sipos Bíbor
doktorandusz, ELTE

Tanár vagy előjáró? Hallgató vagy kolléga?

Szerzőpárosunk munkahelye a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kara. Egyikünk civil tanárnő, másikunk hivatásos pénzügyőr tiszt. Érdeklődésünk közös metszete éppen az az ambivalencia, ami ugyanazon, dominánsan félkatonai hierarchiában működő intézményben betöltött eltérő státuszunkból adódik. Mivel mindketten elsősorban hivatásos állományúakat tanítunk, munkánk során nem ritkán kerülünk dilemmába a megszólítások és a tegeződés-magázódás terén.

A pénzügyőröket tekintve az oktatók a nappali munkarendes hallgatókkal következetesen magázódnak, a tanulmányaikat levelező munkarendben folytató *kollégákkal* pedig tegeződnek. Ez utóbbi szokás kifejezésre juttatja az oktatók azon attitűdjét, hogy levelezős hallgatóikat *elsősorban* kollégának tekintik, s csak másodsorban hallgatónak. (Ilyenkor – némileg feszegetve az illemszabályok határait – a férfi oktatók meg szokták kérdezni a levelező hallgató kollégánokat, hogy megengedik-e, a kollegiális viszonyra hivatkozva, a tegeződést.)

Ami pedig a már végzett nappali munkarendes hallgatókat illeti: mivel ők kollégává váltak, az oktatók részéről megtörténik az összetegeződés, nagyjából a legutolsó záróvizsga és az oklevélatadó ünnepség között, akár spontán módon is, de újabban leginkább a Vám- és Pénzügyőri Tanszék által megszervezett pezsgős koccintás keretében. Tanárnőként a tegeződés felajánlása magától értetődik; férfi tanárként viszont a végzett fiúknak felajánljuk a tegeződést, a hölgyeknek pedig azt mondjuk, hogy ha úgy gondolják, a tegeződést ők ajánlják fel volt tanárunknak.

Szerzőpárosunk másik tagja civil, nő és tanárnő – ezzel háromszorosan is speciális helyzetben van egy hierarchikus szervezet képzőintézményében. Az etikett alapvetően nőként vonatkozna rá, de a hierarchiához és az oktatási (tegyük hozzá: felnőttképzési) situációhoz is alkalmazkodnia kell. És szokott is. Saját három évtizedes praxisában a tegeződés-magázódás terén mindenféle variációra tudna példákat mondani. Ez persze hosszú lenne, de annyit mindenképpen meg kíván jegyezni, hogy a szokások az idő előrehaladásával is változnak, kettős értelemben is. Egyrészt szervezeti szinten: a XXI. század e téren is „lazul”. Ennek egyfelől, mint a nyelvi formák hű őrzője, egyáltalán nem örül. Másfelől viszont híve a közvetlenebb kommunikációnak, amely meggyőződése szerint egyszerűsíti az információáramlást, így javítja annak hatékonyságát – kiváltképpen a tanulási folyamatban, ahol ez a legfontosabb. Másrészt

egyéni szinten: a tanár életkora (és saját megfigyelése alapján neme!) szerint is változik a hallgatók hozzá való viszonya. Be kellett látnia, hogy eljött egy életkor, amikor a nála egyre fiatalabb hallgatói már nem tudták őt visszategezni. El kellett döntenie, hogy ő is következetesen magázza, vagy egyoldalúan tegezi őket, alkalmazva a „tanárpertut”. Sokáig tartotta magát a magázódáshoz, de aztán egy olyan életkor is eljött, amikor bizony utóbbira vetemedett. Szerzőpárosunk tagjai között egyébként ebben a nézetben különbség van: másikunk ugyanis a „tanárpertut” legfeljebb érettségiig tartja elfogadhatónak.

A rendészeti nyelvhasználatban egyébként bevett szokás az ún. „csendőrpertu” (ez alapján alkottuk a „tanárpertu” kifejezést). Azt jelenti, hogy a hierarchiában feljebb lévő tegez(het)i az alárendeltet, de az nem tegez(het)i őt vissza. Az ehhez a szokáshoz való viszony ambivalens. A hierarchiában felülről nézve sokak számára elfogadható, nincs vele semmi baj. Mi azonban inkább úgy gondoljuk, hogy ez egyáltalán nem illendő eljárás. A tisztelet azonban nem csak „ragozás” kérdése. Valljuk, hogy az ember egész viselkedésével, annak részeként pedig verbális kommunikációjának minden egyes apró megnyilvánulásával kifejezheti. Tanárként, hivatásosként természetesen mindenkit erre biztatunk.

Úgy véljük, hogy a rendészetben és a rendészeti (felső) oktatásban is meghatározó szerepe van egymás megszólításának, hiszen a tanulás támogatása érdekében fontos a minél közvetlenebb viszony. Ám az ehhez tartozó adekvát hangnem megtalálása mindig dilemmát okoz, különös tekintettel a felnőttképzésre, illetve a rendészet specialitására. Abban is elég eltökéltek vagyunk, hogy mindenkinek legyen joga megválasztani a számára komfortos és a helyzethez is adekvát megszólítási formát. De fontos, hogy ezt mindjárt a kapcsolatfelvétel elején egyértelműen tisztázzuk. Erre biztattuk a karunkon oktató kollégáinkat is, akiknek 2023 szeptemberében több workshopot is volt szerencsénk tartani a témában.

A fentiekben a szakmai képzés kapcsán tulajdonképpen már félig-meddig meg is válaszoltuk azt a kérdést, hogy a generációs „szakadékok” a nyelvi etikettben is érvényesülnek-e. Egyértelműen igen. Ebből egy további kérdés is ered, mégpedig az, hogy vajon meddig tartja még magát a hivatalos (rendészeti) nyelvhasználatban a magázódás. Meglátásunk szerint az írásbeliségben sokkal inkább és sokkal tovább. Talán addig, amíg magában a magyar nyelvben is. De az is elképzelhető, hogy addig, amíg az újabb és újabb generációk, akik a hagyományos nyelvi etiketthez tartozó magázódást/önözést már legfeljebb csak írott szövegekből ismerik, de szóban már nem használják, egyszerűen ki nem iktatják még az írott szabályok közül is.

Molnár Katalin
Suba László

A cár-tól a Gulág-ig Orosz szavak a nyelvünkben

Talán nem tévedek nagyot, ha úgy vélem, hogy a legelső orosz szó, amely bevonult nyelvünkbe, az orosz uralkodó elnevezése, a *cár* volt. Ez a szó eredetileg, akárcsak a németben a *Kaiser*, Julius Caesar nevéből származik, és egyszerűen *császár*-t jelent. Az orosz uralkodók Retteggett Iván óta nevezték így magukat. De így hívják orosz nyelven az ókori, illetve a Bibliában szereplő uralkodókat is. Nálunk viszont régtől fogva kizárólag az orosz cárokat nevezik így. Némely régebbi fordításban a *cár-bátyuska* összetétel is szerepel. Ez félreértésen alapul. Az orosz *bátyuska* ugyanis a *batya* (apa) becézett formája, *atyuská*-nak (cár atyuska) fordítható.

Ismert fogalom nálunk a cári *kancsuka*, azaz korbács is, amit az *elnyomás* szinonimájaként használnak, természetesen átvitt értelemben. De vajon orosz-e ez a szó? Én orosz szövegben vagy beszédben sohasem találok vele, ezért megpróbáltam utánajárni. A Dal-féle, 19. századi értelmező szótárban szerepel *kancsuk* formában. A korszerűnek számító Usakov-féle értelmező szótár *lengyel* eredetű *tájszó*ként tünteti fel. Ezzel szemben Zaicz Gábor Etimológiai Szótára szerint nagy valószínűséggel *krími tatár* eredetű, onnan került nyelvünkbe.

Biztosan orosz viszont a nálunk a '30-as évektől ismert szó, a *kolhoz* (a *kollektivnoje hozajstvo* – szó szerint: *közös gazdaság* rövidítése), amellyel a korabeli szovjetellenes propaganda olyan sikeresen ijesztgette a magyar közvéleményt, hogy hazai, nagyon hasonló megfelelőjét Rákosiék nem is merték így nevezni; ennek köszönhetően alkották az utóbbi, lényegében csaknem megegyező intézményre a *termelőszövetkezet* szót. A *kolhoz* tehát ismert volt, és ma is ismert a magyar anyanyelvűek előtt, de csak mint a Szovjetunióban létező gazdasági forma. Nem volt ilyen szerencsénk a *kulákok*-kal, akiket a Szovjetunióban – a hivatalos szóhasználat szerint – „likvidáltak mint osztályt”. (Tegyük hozzá, sok esetben nemcsak gazdasági értelemben, hanem szó szerint is.) A magyar nyelvben ugyan több szinonima is volt/van erre a fogalomra (*nagygazda*, *zsíros-paraszt*, *basaparaszt*), de itt bizony a szovjet példa bizonyult erősebbnek, és lettek nálunk is *kulákok*. Sőt még egy olyan fogalom/szó is született, mint a *kuláklista*, amelyre számos esetben a listát összeállítók kénye-kedve szerint béreseket nem alkalmazó, viszonylag jómódú gazdák is rákerülhettek, annak minden következményével együtt. De az utóbbiakra legalább alkottak magyar szót, a *középparaszt*-ot, és így nem kellett őket az orosz szóval *szerednyak*-oknak neveznünk.

A második világháború végén jelentek meg Magyarországon az orosz/szovjet katonák, akik bizony tömegesen vetettek szemet az itteni lakosok kar- és zsebóráira, esetleg más tulajdonukra is. Ők ezt úgy nevezték, hogy *zabraty*

(*elvenni, eltulajdonítani, magáévá tenni*). Ebből lett nálunk a *zabrálni, elzabrálni* ige, amit „magyarul” többnyire az olyan rablásra használnak, amit a megszálló katonák követtek el. (Pedig lett volna magyar megfelelője. A magyar katona nem *lopott*, hanem *szerezett*.) Abban az időben jelent meg nálunk – ha nem is ment át nyelvünkbe, de mindenki ismerte – a *bárisnya* szó. Eredeti jelentése: *kisasszony*, még inkább: *úri kisasszony*, ami a mindennapi orosz szóhasználatból ugyan évtizedekkel az októberi forradalom utánra már csaknem teljesen kikopott (csak a telefonos kisasszonyokat szólították meg néha így), de az orosz katonák bizonyára úgy gondolták, hogy ha egy burzsoá országban akarnak barátságosan közeledni egy leányzóhoz, annak ez a megszólítás dukál. A szó értelme nálunk némileg módosult. A „Tovariscsi konyec”-et megelőző évtizedekben az ideiglenesen nálunk állomásozó, túlsúlyos tisztfeleségeket nevezték így (a hátuk mögött).

*Puskin elbeszéléséhez,
A parasztruhás kisasszonyhoz készült borítókép*

Nemcsak formailag, hanem értelmileg is torzult formában vált szomorúan ismertté nálunk a *málenkij robot*. Oroszul ez helyesen *málenkaja robota* (*kis munka*) lenne. Magyarul viszont kis robotot jelent. Saját tapasztalatomból is jól emlékszem rá, hogy amikor 1945 tavaszán a szovjet katonák a romeltakarítástól a krumplipucolásig különféle munkák elvégzésére néhány órára magyar lakosokat fogtak be, ezzel állították meg őket a budapesti utcán. A munka elvégzése után, jó esetben még meg is ebédeltettek, eresztettek szélnek bennünket. A mai magyar szóhasználatban ez a szóösszetétel egyértelműen *szibériai kényszermunkát* jelent, amire ellenségesnek vélt elemeket,

svábokat vagy egyszerűen a szórásba véletlenül bekerült, balszerencsés embereket hurcoltak el hosszú évekre. Mégpedig a *gulág*-ba (néha úgy emlegetik nálunk, hogy a *gulágra*), vagy esetleg nagy kezdőbetűvel: a Gulágba.

Ez a rövidítés (pontos fordítása: *Glavnoje upravlenyije lagerej – büntetőtáborok főcsoportfőnöksége*) a szovjet állambiztonsági szervek egyik részlegét takarta. A büntetőlágerért megjáró orosz író, Alekszandr Szolzsenyicin *Arhipelag Gulag* című művében leplezte le a szovjet lágerok világát, innen vált ez az orosz rövidítés világszerte ismertté. Az első magyar, hozzáteszem: kalózkiadás *A Gulág*

szigetcsoport címmel látott napvilágot; néha még ma is – helytelenül – így emlegetik. Helyesen: *A Gulág szigetvilág*. Tudniillik az író már könyve címében is arra kívánt utalni, hogy az egész Szovjetunió egyetlen hatalmas büntetőtábor.

És végül a *ruszki szó*. Nálunk ez igazán nem kedves jelző, meghatározás. („Ruszkik haza!”) Sőt éppenséggel ugyanolyan sértő, gúnyos jellegű, mint például a *tót* vagy az *oláh*. Pedig e nemzet fiai saját magukat, nyelvüket nevezik így (*ruszskij*). Természetesen minden bántó él nélkül.

Kulcsár István
újságíró

Tök mindegy és tökrészeg, avagy „tökös” kérdések

Éppen készültem újra megosztani a helyesírási kérdésekkel foglalkozó Facebook-oldalomon a „tök mindegy” írásmódjáról készült képes szösszenetet, amikor arra gondoltam, hogy *A magyar helyesírás szabályain* kívül a *Magyar helyesírási szótárban*¹ is utánanézek – rossz szokásom, hogy azt is több forrásból ellenőrzöm, amiben biztosnak vélem magam, bár az idő előrehaladtával mintha csökkenne ez a bizonyosság... Ekkor észrevettem, hogy a szótárban két egymást követő oldalon egybe- és különírvagy egyaránt megtalálható a kifejezés. Az akadémiai szótár 2017-es lenyomatának 534. oldalán a „tök” címszó alatt látható: „tök (*nyomatékosításként*): tök egyedül, tök hülye, tök jó, tök mindegy”, az 535. oldalán pedig van „tökmindegy” címszó.

Arra ugyan emlékeztem, hogy az egybeírás lehetőségére egy kedves kommentelő már 2020 júniusában felhívta a figyelmemet: hivatkozási alapként akkor a *helyesiras.mta.hu* – nem mindig pontos – Helyes-e így? modulját említette², amely a „tökmindegy” alakot elfogadhatónak jelölte (azóta már csak a különírt formát javasolja az oldal), valamint a *Magyar értelmező kéziszótár* címszavát, de akkoriban még kritika nélkül elfogadtam, hogy a legújabb akadémiai útmutatást kell követni, vagyis *A magyar helyesírás szabályai* (a továbbiakban: AkH.)³ legfrissebb kiadását, ahol a következő olvasható: „tök (*nyomatékosításként*) 125.: tök egyedül, tök jó, tök mindegy”. A 125. pontra való hivatkozás az alábbi szabállyal indokolja a különírást: „különírjuk a nyomatékosító szavakat attól a szótól, amelyre vonatkoznak, például: *csuda érdekes, jó nagy, jó néhányszor, kutya hideg, nagy néha, szép piros*”. A „tök” alatt nem sokkal található a „tökrészeg” címszó, amelynek egybeírását a 111. ponttal magyarázzák a szabályalkotók: a jelentéstömörítő

összetételek „elő- és utótagja között olyan, bonyolult kapcsolat van, hogy az összetétel csak többszavas szerkezettel értelmezhető”, ezért egybeírandó.

Lássuk a *tök*- előtagú összetételeket, mi olvasható róluk a mérvadó helyesírási kiadványokban! Balassa József már az 1929-es kiadású *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*ban, a „tök” szónál is jegyezte a ~*részeg* kifejezést⁴. Az egybeírt *tökrészeg* az AkH. 10. (megjelenés éve: 1954) és 11. kiadásában (megjelenés éve: 1984) ugyancsak megtalálható volt, a 11. kiadáshoz megjelentetett *Magyar helyesírási szótár*⁵ egybeírt *tökrészeg*, *tökhülye* és *tökmindegy* alakokat tartalmaz.

A *Magyar értelmező kéziszótárban*⁶ a „tök” egyik jelentéséként a következőt írják: „II. hsz *biz* Tökéletesen, teljesen. ~ *jó*, ~ *egyedül*. [szláv]”. A következő oldalon látható a *tökrészeg* és a (fentebb hivatkozott) *tökmindegy* is egybeírva, utóbbinál az alábbi szöveggel: „állítm-ként haszn. névszó v. msz *biz*. Teljesen mindegy”. A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*⁷ tartalmaz „tökmindegy, tökrészeg” címszót; a *tökrészege*ntről 1847-es, a *tökmindegy*ről 1930-as adattal szolgál. Ugyanitt említi hasonló példaként a *tökugyanaz*, *tökutolsó*, *tökhülye*, *töksötét* összetételeket. Ahogy írja: „A *tök*- előtagú összetett szavak magyar fejlemények. A legkorábbi adatolható *tökrészeg* az *olyan részeg*, mint a *tök* szóláshasonlat alapján keletkezett. Erre ugyan csak későbből van adatunk (1882: Szász K. – Hugo: Borgia 113:

1 Tóth Etelka szerk.: *Magyar helyesírási szótár*. Budapest, 2017, Akadémiai Kiadó, 534–535.

2 <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/suggest#>

3 *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Budapest, 2015, Akadémiai Kiadó.

4 Balassa József szerk.: *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai*. Budapest, 1929, Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre, 263.

5 Deme László – Fábán Pál – Tóth Etelka szerk.: *Magyar helyesírási szótár*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó, 524.

6 Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós szerk.: *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó, 1358–1359.

7 Kubinyi László – Papp László: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 3. köt. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 958., 956–957.

NSz.), a kifejezés maga azonban nyilván korábbi. A többi *tök*- 'teljesen' előtagú összetétel ennek analógiájára keletkezett. – Főként a bizalmas társalgási nyelvben és az argóban használatosak”.

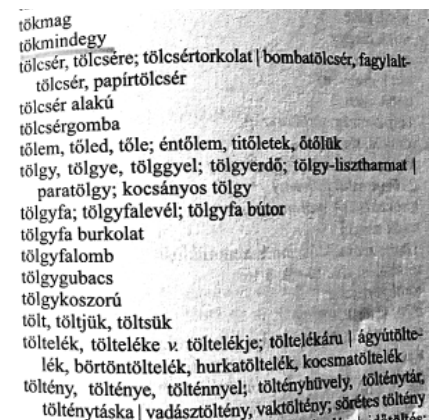
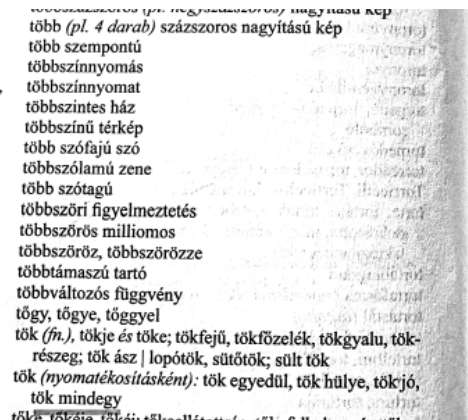
A *Nyelvművelő kézikönyv* egybeírt „tökjó, tökelegáns” címszava mellett a „túlzó jelzők és határozók” címszó 2. és 3. pontjára utal⁸. Előbbi példái között szerepel többek között a *szörnyű jó* (vö. ugyanitt: *tökjó*), utóbbi pontban viszont az egybe- és különírás ellentmondásosságára is utalnak: „A hatásos fokozás önmagában nem helytelen stílusterékülés, csak kinek-kinek jó ízléssel és egyéni leleménnyel kell megtalálnia hozzá az el nem koptatott és meggyőzően ható nyelvi eszközöket. Elsősorban színes, hagyományos nyomósító formáinkat használjuk bátran! Pl.: *földsüket, holtrészeg, jéghideg, kökemény, méregdrága, nyílsebes, színjőzan, tökrészeg* (de, bár terjednek, ellentmondások ezek: *tökjó, tökelegáns, tök elkeseredett*; vö. a 2. pontot)”.⁹

A *Nyelvművelő kézikönyv*⁹ a „tök” címszóról nyomatóköszítő előtagként ír, amely „valószínűleg a *tökéletes(en)* rövidülése, de pl. a ~*hülye* és talán a ~*kopasz* esetében számolnunk kell a ~*fej(ű)* 'ostoba (ember)', ~*filkő* 'ua.' szavak analógiájával is (ezeknek ~ eleme bizonyosan a 'kobaktermesű mezőgazdasági növény', ill. 'a m. kártyának ezt mintázó színe' jelentésű ~ fn.-vel azonos). Mivel a ~ előtagnak 'tökéletesen, nagyon' ért.-et tulajdonítanak, helyesírási és nyelvtani szempontból is hat.-szerűen viselkedik, pl. ezek a *székek* ~ *egyformák* 'hajszálra, pontosan egyformák'. Sőt az argóban a ~ szócskát igei állítmány bővítményeként is alkalmazzák: ~ *eltűnt* 'nyomtalanul, mindenestül eltűnt'; ~ *elrontotta* 'alaposan, végleg, jóvátehetetlenül elrontotta’.”

Az Osiris Helyesírásában¹⁰ a *tökhülye* egybeírt, míg a *tök érdekes*, a *tök jó*, a *tök mindegy*, a *tök sötét*, sőt a *tök részeg* is különírt formában szótározott. Amikor 2012-ben megkérdezték az *e-nyelv.hu* helyesírási portál tanácsadóit az Osiris és az akadémiai szótár különbségének okáról, ezt válaszolták: „az lehet az oka, hogy az Osiris még a kifejezés eredete szerinti írásmódra megy vissza, az ugyanis: *tök[életesen] mindegy*. A helyesírási szótárban már ennek a szerkezetnek az indulatszói, töltelékű szói stb. szerepe lehet a domináló; ebben az esetben kevésbé fontos, hogy mi

is volt a kifejezés eredete”¹¹. A *Helyesírási szótár* (Osiris Diákiszótár) „tök” címszava¹² mellett már következetesen különírva szerepelnek a következők: *tök érdekes*, *tök hülye*, *tök jó*, *tök mindegy*, *tök részeg*, *tök sötét*, míg a *Magyar helyesírási szótár* – 80000 magyar szó és szókapcsolat helyesírásában¹³ egybeírva található – főnévként és melléknévként külön-külön sorban szerepeltetve – a *tökmindegy*, valamint a *tökhülye* melléknévként is.

A *tök*- előtagú összetételek kettősségének utánanézésekor találtam rá Kávai Mucsi Katalinnak, a *Magyar Szó* lektorának és korrektorának *Csoda szép, tök jó* című cikkére¹⁴, amelyben azt írja a szerző: „A tökös kifejezések közötti zavarra magyarázatul szolgálhat az a vélekedés, miszerint a *tök érdekes*, *tök sötét* stb. szerkezetekben a jelző a tökéletes szó rövidült formája, és ez indokolja a különírást. Más vélekedés szerint a szláv eredetű *tök* egyaránt jelentett növényt, és szolgált az ostoba ember megnevezéseként (*tökfilkő*), és ebből alakult ki a *tök* nyomatóköszítő értelme. Ezt erősítik a tökök szólásaink, szóláshasonlataink, amelyek hatással lehettek a szókapcsolatok kialakulására: olyan a feje, mint a tök; részeg, mint a tök; tökkel ütötték a fejét”.

Egy szótár = két írásmód

A *tök mindegy* – *tökmindegy* egy kiadványon belüli kétféle írásmódjára látszólag nincs magyarázat, vélhetően sajtóhiba, ezért én az AkH.-ban megtalálható különírt forma használatát szoktam javasolni, azonban a nyelvművelő és helyesírási kiadványok különböző ajánlásai, illetve a *dinó* – *dínó* kettőssége miatt (tudniillik a szó az AkH. 12. kiadásának első, 2015-ös lenyomatában hosszú ível

8 Grétsy László – Kovalovszky Miklós főszerk.: *Nyelvművelő kézikönyv*. II. köt. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 1088., 1118–1120.

9 Grétsy László – Kemény Gábor szerk.: *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest, 1996, Auktor Könyvkiadó, 582.

10 Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila: *Helyesírás*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 1398.

11 <https://e-nyelv.hu/2012-10-07/tok-mindegy-vs-tokmindegy/>

12 Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila: *Helyesírási szótár*. Budapest, 2008, Osiris Kiadó, 714.

13 Kiss Gábor szerk.: *Magyar helyesírási szótár – 80000 magyar szó és szókapcsolat helyesírása*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8863/Magyar_helyesirasi_szolista.pdf

14 Kávai Mucsi Katalin: *Csoda szép, tök jó*. *Magyar Szó*. 2023. július 10. <https://www.magyszo.rs/mellekletek/uveggyolyo/a.8469/Csoda-szep-tok-jo>

szerepelt, majd a 2017-es MHSz.-lenyomatban és a 2019-es AkH.-lenyomatban röviddel, a 2022-ben újra kiadott AkH.-ban pedig ismét hosszúval – erről írtam két korábbi cikkemben az *Édes Anyanyelvünk* hasábjain)¹⁵ felvetődhet a kérdés: ahogyan a *dínó* – *dínó* kapcsán ajánlotta az AkH. lektora és szerkesztője,¹⁶ a *tök mindegy* – *tökmindegy* válto-

15 Kótis Nikoletta: Dínó vagy dínó? Tévedhet-e a helyesírási szabályzat? *Édes Anyanyelvünk*. XLV. évf. 2. szám (2023. április): 25–26.; Az idegen szavak helyesírásának tökéletlenségéről. *Édes Anyanyelvünk*. XLV. évf. 3. szám (2023. június): 21–23.

16 Keszler Borbála – Lengyel Klára: Állásfoglalás a helyesírási szabályzat lenyomatainak érvényességéről. *Édes Anyanyelvünk*. XLV. évf. 3. szám (2023. június): 23.

zatokat is lehet alakváltozatokként kezelni (a tökéletes[en] rövidült alakjaként, az *édes mindegy* analógiájára, nyomtétkosításként magyarázva a különírást, vagy pedig a *tökré-*szeghez hasonlóan az előtagot a növényre visszavezetéssel, jelentéstömörítő szerkezetként, esetleg hagyományként indokolva az egybeírást), és mindkettő elfogadható például egy szöveg javítása közben, avagy nyomdahibának tekintjük az egybeírt alakot, és a különírt *tök mindegy* mondható jelenleg egyedül helyesnek?

Kótis Nikoletta

korrektor (Index), szövegrítő
(PEOPLE TEAM Alapítvány)

Dínók a pályán

Tisztelt Anyanyelvápolók!

A Facebookon megjelent egy cikk a következő címmel: *Több mint 3 millió éves autópálya matrica jár le szerdán*. A kérdésem az, hogy ebben az esetben a millió után helyes lett volna a vessző használata? A válaszukat előre is köszönöm!

Tisztelettel: **Németh Krisztián**

négyszögletű végtagról van szó. Csakhogy ezt nem tehetjük meg az Ön példájában, mert a *hárommillió* is összetett szó, ráadásul összetett szóra is vonatkozik, *hárommillió autópálya-matricáról* (kötőjelesen). Az *éves* szót sem írhatjuk egybe az *autópálya-matricával*. A szabályok szerint tehát a *hárommillió éves autópálya-matrica* jól van leírva. Csakhogy én is az évek számára gondoltam első pillantásra az Ön levele láttán!

Kedves Németh Krisztián!

A Magyar helyesírási szabályzat szerint a mennyiségjelző + minőségjelző + főnév felépítésű szerkezetek esetében nem kell vesszőt kitenünk. A *három piros kocka*-felépítésű szerkezetek tagjait csak a szóköz választja el. Tudjuk és egyértelműnek vesszük, hogy a *három* mennyiségjelző a *piros kockákra* vonatkozik.

A szabály ugyanaz marad akkor is, ha a minőségjelző főnévi eredetű, vagyis megszámlálható dolgot vagy fogalmat jelöl: *két lyukas zokni*; *két karos lámpa*; *két éves bérlet*. Egyértelmű, hogy a *két* számnév itt a *lyukas zoknikra* stb. vonatkozik.

Ha azonban a mennyiségjelző szó a *lyukak* (*karok*, *évek*) számát jelöli, akkor egybeírjuk: *kétlyukas zokni*, *kétkaros lámpa*, *kétéves bérlet*. Ha valamelyik szó összetett, akkor jóval nehezebb a helyzet. Ha a számnév vagy a főnév összetett (vagyis a lámpánknak nem két, hanem tizenkét karja van), akkor a különírás szabálya lép érvénybe: *tizenkét karos lámpa*; illetőleg ha a lámpánk falilámpa, akkor is: *két karos falilámpa*. Bizony, ebben az esetben már félreértés történhet, nem biztos, hogy tudjuk, a mennyiségnév mely főnévre vonatkozik (a *karra*-e vagy a *lámpára*).

Most olvasom az MTA helyesírási tanácsadó oldalán (helyesiras.mta.hu), hogy a négy végtagján sérült ember a *négyvégtag-sérült*. A mozgószabályt alkalmazták, még hozzá tökéletesen, egyértelmű, hogy itt egy emberről, de

Igazat adok Önnek: jó lenne valahogyan ezt a helyzetet elkerülni. Abban is igazat adok, hogy a vessző használata segítene a helyes tagolásban (*hárommillió, éves autópálya-matrica*). Csakhogy a vesszőt ebben a helyzetben (még) nem tekinthetjük szabályosnak.

Egy lehetséges megoldás van: megkerülni, kiegészíteni ezt a szerkezetet. Legegyszerűbb egy egységnevet beírni a számnév és a főnév közé: *hárommillió **darab** éves autópálya-matrica*. Megoldást jelenthet a szerkezet átrendezése is: *éves autópálya-matricából hárommillió jár le szerdán*. Köszönettel a figyelmes olvasásért és a kérdésért is! Üdvözlettel:

Lengyel Klára

az *Édes Anyanyelvünk* szerkesztője

Minék nevezzetek? – Intim szféra, szabadszájúság és az új szavak

Az, hogy mikor mi számít intimnek, nagyon sok dologtól függ, és függött régen is. A régi paraszti nyelv enyhén szólva is szókimondó, sőt, mai fülnék sokszor trágár volt, miközben a férjes asszonyok kendő, sokszoknya, mellény és kötény nélkül ki se léphettek az utcára. Prűdség és szabadszájúság egyszerre uralkodott – legalábbis a mai fogalmaink szerint. Az is előfordult, hogy költői magasságokba emelkedve, virágnyelven fejezték ki magukat a szexet illetően a korabeli dalnokok, ahogy arra sok népdalban is találunk példát.

Mindig ellentmondások jellemezték a szokásokat és a szókinccset

Bár lehet, hogy az intim szavak szótára nem volt olyan vaskos, mint ma, de a házaspárral egy szobában alvó gyerekek anélkül is fel voltak világosítva, hogy erre biztatták volna a szülőket az akkor még nem létező szexuálpiszichológusok.

Minden korban ellentmondások jellemezték életünk intim területeit, az ebbéli szokásokat és szókinccset. Például a középkorban csak párókában illett megjelenni az ebédlőben, de a hercegi kastélyokban alig volt elfüggönyözve a szoba vécéként szolgáló sarka. Bár az alsónemű ismeretlen fogalom volt, lefátyolozva jártak a szolidabb hölgyek, jóllehet, igencsak merész dekoltázsú ruhában.

Ami az ellentmondásokat illeti, ma sincs ez másképp, ráadásul a pénz, a reklám, a profithajzás befolyásolja leginkább a szóhasználatot. A hetvenes években el sem tudtuk volna képzelni, hogy főműsoridőben egy óriási képernyőn (például a nappalinkban) ül egy nő a vécnél letolt alsóneművel, és közben inkontinenciabetétek jó tulajdonságairól elmélkedik. Amikor vagy harminc éve először jelent meg egy reklámban a tisztasági betét, amely hivatott megőrizni a fehérnemű szépségét, még szentségtörés lett volna kimondani azt a szót a képernyőn, hogy bugyi. A melltartóreklámok is merésznek számítottak, ma természetesen. Miközben kézen-közön azért rengeteg pornófilmet forgalmaztak, igaz, többnyire feketén.

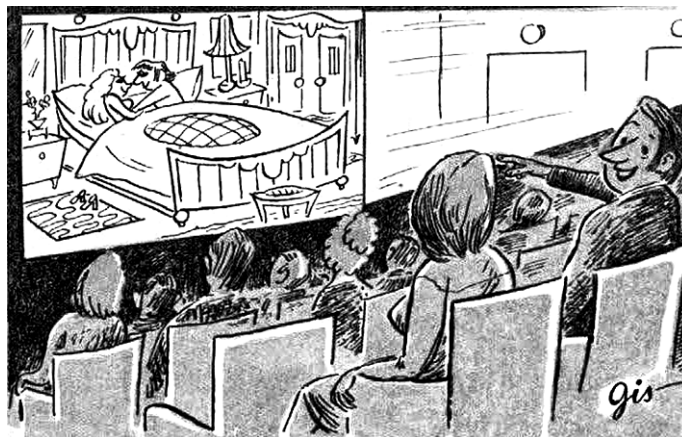
Reklámszörnyek a közösségi médiában

Az egész „szókimondós” trend a gyerekpelenkákkel kezdődött. Ezeket illetően újabban a szerencsétlenül gyűgöő szóalkotások jellemzik: a kiváló minőségű pelenka állítólag megakadályozza a „kakibakit”, merthogy részük a „kakitási”... – Ízlés kérdése, hogy ezt hallván, mindenki rohan-e majd az üzletbe vásárolni.

Majd következett a menstruációs kellékek, az intim területen is alkalmazott szőrtelenítők és a dezodorok kor-

szaka. Az egyik világmárkát népszerűsítő reklámfilm ma már nemcsak szavakkal érzékelteti ezek hatékonyságát, hanem tettekben is: az egyik férfi a másik hónalját szagolgatja-teszteli.

Az impotencianövelők már több száz évvel ezelőtt is léteztek. Az internet mindezt a XXI. században „közkinccsés” tette. Akkori felfedezéséről pár éve az Édes Anyanyelvünkben is beszámoltam (Beszélés-e reklámul? 2022. 4. sz. 28–29). A közösségi média felfutásával aztán minden korlát ledőlt. Új fogalmakkal kellett megismerkednünk, amelyek rövid idő alatt részévé váltak a szókinccsnek. Ami nem mindig baj: olykor nevén kell nevezni a dolgokat, bár sokak szerint ez nem helyénvaló, vagyis egyetlen.

Szegő Gizi rajza a *Ludas Matyiból* (1977)

A szexi ma már nem szexi

Egyes jelzők az idők folyamán új értelmet kapnak. A *szexi* szó használata ma már egyáltalán nem szexi, sőt kínos. Ugyanakkor az egyik bulvárlap például rendszeresen közléteszi a tíz legszexibb színész-nő listáját. Hogy örülhetnek, akik ezen szerepelnek, miközben inkább arra vágynának, hogy Oscar-szobrocskával a kezükben lépjenek oda a mikrofonhoz... Annyit azért hozzá kell tenni, hogy ma már e téren is egyenjogúság van, a YouTube-on a legszexibb férfi modellek és színészek gyűjteményébe is bepillanthatunk. Észnél lévő kortársaink persze eleve szexistának vélik magának a jelzőnek a használatát is, amely bizonyos értelemben olykor a *menő* vagy a *cool* jelzőt is helyettesíti.

A fizetős filmszórakoztatás megjelenése új korszakot nyitott. Itt is csupa ellentmondásba ütközünk. Miközben a hazai könyvesboltokban bizonyos polcokat meg sem közelíthetnek tizenévesek, addig otthon a Netflixen éjt nappallá téve nézhetik a meglehetősen intim – és erőszakos – jelenetekben bővelkedő sorozatokat.

Új foglalkozás született: intimitáskoordinátor

E filmes dömpingnek is köszönhető, hogy új foglalkozás született, mégpedig az intimitáskoordinátoré. Feladata, hogy az intim, újabban az erőszakos jeleneteket is elviselhetőbbé, elfogadhatóbbá tegye a színészek és nézőik számára. Az *intimitáskoordinátor* szó meglehetősen ügyetlen. (A sajtó egyelőre két szóban, illetőleg kötőjellel írja – rosszul. Reméljük, nem kell törődnünk a helyesírásával, mert nem honosodik meg e szó nálunk.) Ha szükséges, magyar kifejezést kell hozzá találni. Megjegyzem: a filmszakmával egyébként is gondban van a magyar nyelv. Az ágazatot Hollywood uralja. Mindenütt az amerikai filmnyelv terjedt el. Sok magyar csatornán le sem fordítják a műsorcímeiket.

Visszatérve az intim szférához, tudjuk, már maga a szó – *intim* – sem magyar eredetű, de oly régóta benne gyökerizik a magyar nyelvben, hogy kár volna rajta fennakadni. A *koordinátor* szóval együtt kifejezetten nevetséges. Kérdés: érdemes-e, fontos-e erre a meglehetősen ritka új foglalkozásra egyáltalán magyar nevet kitalálni?

A válasz alapja egy újabb kérdés, de ez már nem pusztán nyelvi kérdés, hanem kulturális. Szükség van-e ennyi szexjelenetre? Szükség van-e ilyen mértékben és nyersen az erőszakos képekre? – A kérdés költői. Amit meg kellene állítani, az az erőszakhullám, de ha a mozi leképezése a jelen társadalmi helyzetnek, akkor ez reménytelen. A valóság manapság sokkal szörnyűbb, mint a horror és az akciófilmek rémálmai.

Elek Lenke
újságíró

A Nobel-díj írása és kiejtése

Minden magyar ember szerencséjére és büszkeségére 2023 decemberétől már két újabb tudósunkra is gyakran mondogatjuk és írjuk: Karikó Katalin és Krausz Ferenc Nobel-díjasok. Mint tudjuk, e legmagasabb tudományos kitüntetés megalapítója Alfred Bernhard Nobel svéd tudós, kémikus, feltaláló volt. Az értékes díjat 1896-ban bekövetkező halála előtt egy évvel, végrendeletében alapította. Azóta évente átadják a fizika, a kémia, a fiziológia és az orvostudomány, az irodalom, valamint a békéért munkálkodók kiválóságainak.

Feltűnő, hogy amikor a két tudósunkról, Nobel-díjasunkról beszélünk, sosem rövid *o*-val, mindig hosszúval ejtjük titulussukat. Mind a közbeszédben, médiában, mind pedig a velük készített interjúkban, sőt ők maguk is hosszú *ó*-val mondják. Számomra és sokunk számára ez így el

is fogadható, még akkor is, ha egy kicsit „magyarítva”, szinte ösztönösen tesszük ezt...

Jóllehet, régtől fogva van egy (íratlan) szabály világszerte, hogy a személyneveket úgy kell ejtenünk, ahogyan azokat viselőjük tette. Mivel nem tudjuk rekonstruálni, hogy az 1833-ban született és 1896-ban elhunyt Alfred – valamint szülei és három fiútestvére – hogyan ejtették nevüket, így csak a szótárak névformáira, fonetikus kiejtésükre hagyatkozhatunk. Feltételezzük, hogy a Nobel-család is rövid *o*-val ejtette, a Wikipédiában is ez a fonéma

szerepel. Egyébként a család eredetileg Angliából származott, ottani nevük még Nobilius volt, és a 19. század elején költöztek át Svédországba.

Az idegen nyelvek tanulásából tudjuk, hogy – a magyar nyelvtől eltérően – a világnyelvek használnak ugyan ékezeteket, de a magánhangzók ékezetei nem elsősorban a hosszú ejtést, hanem a szótaghangsúlyt jelölik. Példának említem a spanyol nyelvet, amely főként attól kapta érdekes zeneiségét, hogy ha külön nem jelölik a hangsúly helyét, akkor mindig a szavak utolsó előtti szótagja a hangsúlyos. Ha pedig másutt van a hangsúly, akkor azt az ékezet kitételével jelzik. Mint tudjuk, minden európai nyelv dúskál a latin eredetű szavakban. A latin viszont nem használ ékezeteket, tehát a hangsúlyozás is eléggé önkényes, és – mivel halott nyelvről van szó – az utódnyelvekben is eléggé változatos a latin eredetű szavak kiejtése. A *nobel* latin köznévi magyarul *nemest* (nemes embert) jelent, és mi jelzőként is használjuk. Az angol *noble*-ként vette át a latinból, és inkább félhosszan, mint röviden ejti az első szótagot: *nob~l~* (a ~ jel *svá*-s kiejtést, inkább ki nem ejtést, vagy alig hallható *ö*-t jelent az *l* előtt, valahogy így: *noböl*, a szóvégi *e* pedig teljesen néma).

Nem tudva svédül, de figyelve a svéd ajkúak kiejtését az átadási ünnepségen, ők is inkább röviden ejtették, mint hosszán. Mivel a nyelvészek sokszor hivatkoznak statisztikus adatokra, talán ide is érvényes az a szabály, hogy ha többen, sokan hosszú *ó*-val ejtjük, így nem hibázunk oly nagyot mi magyarok sem, ha a Nobel-díjat *nóbel*-díjnak ejtjük. Természetesen leírni minden esetben rövid *o*-val kell!

Ha már a Nobel-díjról van szó, engedtessek meg Karikó Katalinnak az a kissé humoros, de mégis határozott ki nyilatkoztatása, amit aláírásával kapcsolatban mondott. Az angolszász nyelvi környezetben – ahol nem használ-

Karikó Katalin
a Nobel-díj átadásának
ünnepségén

nak ékezetet, hangsúlyjelet – tüntetésül a Karikó ó-jára mindig kétszer-háromszor akkora vesszőt tesz, kifejezve ezzel anyanyelvi identitását, eredendő magyarságát is. (Jómagam személyesen csak egyszer találkoztam Katalinnal, amikor a Szegedi Biológiai Központ egyik laborjában 1979-ben Farkas Tibor akadémikusra várva néhány szót váltottunk. Nekem közös projektem volt Farkas professzorral, ő pedig azért jött hozzá, hogy a kiváló biokémikustól tanácsot kérjen kezdő kutatói munkájához, hogy ne kelljen tucatnyi tudományos cikket fölöslegesen elolvasnia. A feleségem viszont a József Attila Tudományegye-

tem Mikrobiológia Tanszékén dolgozva – ahol Ferenczy Lajos akadémikus volt a tanszékvezető – a mikrobiológia tudomány alapjainak gyakorlati elsajátításában segítette Katalint és évfolyamtársait. Mondanom sem kell, akkor még egyikünk sem gondolta, hogy egy potenciális Nobel-díjossal van dolgunk! Egyébként az említett két kiváló professzort nagy szeretettel emlegette mostani interjúiban. Sajnos már egyikük sem érthette meg tanítványuk Nobel-díját.)

Palágyi András
biológus

Odacsődülök? „Ellepem”?

Egy kis kitérővel kell kezdenem, ám ez mégsem lesz haszontalan... „Boldogult” orosz tanár koromban figyeltem, sőt figyeltettem föl egy érdekes nyelvi/nyelvtani jelenségre: a *pobegyity (нобеѣдѣнѣ)* ’legyőz(ni)’ igének nem használatos az egyes szám első személyű alakja. (Ki tudja, miért.) Én ezt akkor egyáltalán nem szántam analógiának, de egy-két okos diákom magától jött rá, és jelezte is nekem, hogy más igékkel is lehet ilyen gond – még akkor is, ha alakját tekintve létezik egyes szám első személyű ragozása. Ilyesféle például a *szob(i)ratyszja*, azaz a ’gyülekezni, összegyűlni’ jelentésű orosz ige(név). Van ugyan „ja szobirajusz”, viszont ezt aligha érti az orosz – és mondja/írja/fordítja a magyar – ekként: „én gyülekszem”! Magamról szólva ugyanezen ige múlt időben is előfordulhat, ám itt sem „gyülekeztem”-ként fordíthatóan. Lám, például egy „Mnogije szobralisz, ja tozse szobralszja” közlés szép magyaros mondattal csakis valahogyan így adható vissza: „Sokan összegyűltek, én is készültem.”

Most már a magyarnál maradvá: anyanyelvünkben is jó néhány effélével találkozhatunk! Már tudniillik: ha rosszul fogalmazunk, vagy netán magyarul tanuló idegen ajkú csodálkozik rá nyelvünkre egylegőre a maga módján.

Ide *gyűlhetsz! ☺

Nincs többek közt ez: össze- vagy odacsődülök, összegyűlök; (személyemben) elárasztom, elborítom, ellepem; oda-sereglek, szét- vagy szerteoszlok... Nemigen mondhatnám: *be vagyok/voltam zsúfolva*; ráadásul a személyemmel kapcsolatos logikai alanyos szerkesztmény is furcsán festene, ha történetesen ezt alkotnánk meg: *...zsúfolásig megtelt velem*... Helyette mindenképpen másképp kell fogalmaznunk, nagyjából talán így: (*Én is a*) *zsúfolásig teli buszon utaztam*.

Nyilván valami ősi nyelvi-lélektani logika sugallhatta, hogy az ilyen – és még jó néhány hozzájuk hasonló – igealak maradjon el a grammatikai/jelentéstani síkon az „én”-t illetően. Nem tudunk mást tenni: egyszerűen tudomásul vesszük. Ahogy a kedves emlékü, nyelvésznek is kitűnő Fekete Antal piarista tanár úr mondaná erre is: „Nyelvtényes álladék!”. (Rövidebben és közhellyel szólva: Ez van!) Igaz, mondunk-írunk időnként *nyüzsgök, tolongok, tülekedek* és még egypár hasonlóan első személyű igealakot, de ezekben már – jellemre is utaló – jelentésmódosulás érhető tetten. Nem utolsósorban e tekintetben rokonuknak számít a *felvonulok* igealak is, hiszen másként vonul fel a had, és másként én, ha mondjuk a demonstráción viszem/vittem a léggömböt, egyebet...

A fentiek egyike-másika az egyes szám második, sőt a harmadik személyben is különösnek hat. Olvastam az egyik vidéki lap híradását egy, a kopjafa előtti közös kegyeleti aktusról. Részt vettek..., azazhogy más igével bánt az újságíró. Egy bizonyos testület/szerv „részéről X. Y. elnök, a polgármester ... és sok-sok iskolás népesítette be a köztemetőt...” Az utóbbiak – de csakis ők! – valóban megtehették ezt, ám az elnök és a polgármester nemigen „népesíthet(te) be” a teret! Ó(k) *jelen volt(ak), megjelent(ek)*.

Nem „csődültem” az Édes Anyanyelvünkhöz, nem „lep-tem el” ezt az oldalt vagy legalábbis a rendelkezésre álló felületét. Nem, hanem: kéziratomat elfogadták, és így e cikkem megjelent. Megjelentem!

Holczér József
piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

„A hibákra kell haragudni, az emberekre sohasem”

Beszélgetés egy nyelvi misszionáriussal, Grétsy Lászlóval¹

Grétsy László fiatal nyelvészként 1954-ben került az MTA Nyelvtudományi Intézetébe Lőrincze Lajos „szárnyai alá”. Közel harminc éven át tartott a szoros munkatársi kapcsolatot, olykor egymás főnökeiként dolgoztak. Hogyan sikerült egy ilyen jelentős személyiség mellett a saját arcélét kialakítani?

Valójában nem '54-ben kerültem Lőrincze Lajos szárnyai alá, hanem csak valamivel később, 1957 végétől. Az egyetem elvégzése után ugyanis három évig aspiráns voltam Pais Dezső mellett. Első munkáim nem is nyelvművelő munkák voltak – hiszen én akkor még nyelvtörténésznek készültem –, hanem szöveftések. A legelső pedig, amely az Irodalomtörténeti Közleményekben is megjelent 1954-ben, Ady versmondatairól szóló irodalomtörténeti írás volt.

1957 végétől aztán már valóban Lőrincze Lajos osztályán voltam, és akkor kezdtem a nyelvművelés iránt érdeklődni. Nem tördtem én akkor a saját arcél kialakításával, de erre nem is volt szükség, hiszen nem azonos területen dolgoztunk. Lőrincze Lajos azon kívül, hogy nyelvművelő volt, a nyelvtudomány más ágait, a nyelvjáráskutatást és a névtant művelte, én viszont nyelvtörténész voltam, később pedig a szaknyelvekkel foglalkoztam, tehát a szakterületünk egészen más volt. Később sem jelentett ez gondot, hiszen másként közelítettünk a nyelvhez. Amikor megkezdtem a Magyarán szólva című rádiós műsoromat, maga

Lőrincze vette észre, hogy mennyire különbözik az általa készített Édes anyanyelvünk-től. Én egy kicsit rámenős voltam, minden nyelvi hibának pontosan megjelöltem a forrását. Azóta is ezt teszem. Nem vagyok goromba, csak éppen szeretem kimondani az igazságot. Lőrincze pedig már akkor is általában azt emelte ki, hogy így is lehet mondani, meg úgy is, a körülményektől, az alkalomtól függ egy-egy nyelvi jelenség megítélése.

Grétsy László a Kossuth Klubban (Erdélyi Erzsébet archívumából, 1997.)

¹ Az 1996. november 21-én a Kossuth Klubban lezajlott beszélgetés rövidített és megszerkesztett anyaga Grétsy László 65. születésnapját köszöntő kötetből. A beszélgetőtársak Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván voltak. Első közlése: Oktatási tapasztalatok – kutatási eredmények. Korona Nova Kiadó, Bp. 1997.

„Kezdek lőrinczés lenni” – olvastuk az egyik Grétsy-nyilatkozatban. A Nyelvművelő kézikönyv állásfoglalásai után úgy tűnt, hogy ezt a „megengedő” nyelvészeti magatartást Grétsy László is átvette, s talán ars poeticájának vallja.

A türelmet vállalom. A hibáknak nem bocsátok meg azóta sem, de azt megtanultam, amit jó néhány nyelvművelő társam is képvisel, hogy sohasem a hibázó ellen kell küzdeni, hanem a hiba ellen. A hibákra kell haragudni, az emberekre sohasem. Tisztában vagyok vele, hogy az, aki valamilyen grammatikai formát rendszeresen hibásan használ, mint napjainkban, a „természetesen, hogy” divatja idején, nem szándékosan teszi, hanem mert úgy jön a szájára, így tudja. Én sem szeretném, ha valaki rám azért haragudna, mert nem tudok eleget a műszaki dolgokról. Megvallom, még akkor sem haragszom a nyelvi hibázókra, ha védik a hibájukat. Nagy levelező hálózatom épült ki az elmúlt évtizedek alatt, és bizony, vannak olyanok, akiket nem tudtam meggyőzni, akik minden érvelésem ellenére ragaszkodnak saját véleményükhöz. Tisztelem mások álláspontját, de a hibákat nem.

Ezek alapján állíthatjuk-e azt, hogy a jó nyelvművelő sem nem ortológus, sem nem neológus?

Én inkább megfordítanám: a jó nyelvművelő ortológus és neológus is. Kazinczyval valloam azt, amit az Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél című munkájában ír: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind”. Én úgy érzem, hogy nagyon is tüzes ortológus vagyok, amikor valamilyen hagyományos, patinás formát védek. Amíg van társadalmi érvénye egy nyelvi jelenségnek, igyekszem védeni. Ugyanakkor tüzes neológus vagyok, ha valamilyen új, nem hibás nyelvi jelenséget kell védeni. *Bekattan, lenyúlták* – sokakat megbotránkoztatnak ezek a kifejezések, pedig azt, amit jelentenek, nemigen lehet egyetlen más szóval kifejezni. Ha nem viszik túlzásba a használatukat, én az ilyen új szavaknak is megbocsátok, némelyiket – megsúgom – magam is igyekszem terjeszteni. Meggyőződésem, hogy a nyelv akkor fejlődik a legjobban, ha őrzi a régit, és elfogadja, befogadja az újat, hogy minél gazdagabb, kifejezőbb legyen.

Ilyen elnézőek legyünk-e az obszcenitással szemben is, amely nemcsak a köznyelvet önti el, hanem jó néhány évtizede befurakodott már az irodalmi nyelvbe is? Beavatkozhat-e a nyelvművelő az irodalmi nyelvbe?

Legalább negyedszázada annak, hogy a Nagyvilág című folyóirat társadalmi vitát hirdetett „A trágárság helye az irodalomban” címmel. A hozzászólásra felkért körülbelül húsz író között volt olyan, aki azt mondta, hogy az író öntörvényű, azt használ fel a nyelvből, amit akar. Volt író, aki azt mondta, hogy a nyelv tisztaságát védeni kell. A többség – köztük Illyés Gyula – azt vallotta, hogy ha funkciója van

a trágár fordulatnak, akkor helyénvaló lehet az irodalmi művekben is. De ha csak a könnyebb eladhatóság a funkciója, akkor nincs helye. Én is ezzel értettem egyet. Emlékszem, a '70-es években a Várszínházban Garas Dezső főszereplésével az Én, Claudius című darabot adták elő. Amikor egy nagyon csúf, trágár fordulatot kellett produkálnia, teljesítette derekasan, majd púpos Claudiusként kirohant a színpadról. Aztán nagy léptekkel visszajött, és elnézést kért: „Elnézést, tisztelt hallgatóim. A darab kívánta, hogy ezt a trágárságot mondjam”. És aztán folytatta a játékot. Ma már majdnem minden darabban ott vannak a trágár fordulatok, és a színészekből már nem kívánkozik ki a bocsánatkérés.

Önmagában a nyelvésznek, a pedagógusnak, az újságírónak vagy az írónak a szerepe itt nem perdöntő. Ez egy korstílus, divat, és nem először találkozunk vele az irodalomban sem. A középkor és az azt követő századok is tele voltak trágár fordulatokkal, ezek közül sokat megszeliđített az idő. A 19–20. század fordulóján a prudéria uralkodott, de azóta az előretörő cinizmus miatt újra divatba jött a trágárság. Amikor a fiatalok körében előadást tartok, mindig elmondom, hogy mindenkit arról ítélnék meg, ahogyan beszél. „Szólj, s ki vagy, elmondom.” Meggyőződésem, hogy jönni fog egy olyan időszak, amikor nem a minél trágárabb fordulatok halmozása, hanem a közvetlen, barátságos, a durva hangtól mentes beszéd lesz a sikk. Szeretném is megérni ezt a kort.

A nyelvi tisztaság kérdése áll a helyesírás középpontjában is. Hogyan vélekedik Tanár úr a nyelvművelés és a helyesírás kapcsolatáról?

Ezek édestestvérek, vagy inkább úgy mondanám, hogy a nyelvművelésbe beleértendő a helyesírás is. Megítélésem szerint a nyelvművelésnek három szintje van.

Az első a kutatási szint, hiszen a nyelvművelés elméleti és gyakorlati kérdéseit előbb tudományosan ki kell munkálni. Napjainkban is folynak nyelvművelő viták például a nyelvtervezésről. Lőrincze Lajos egy nagy tanulmányában kifejtette, hogy a történeti-etimológiai szótár valójában nyelvművelő munka, mert a nyelvművelő anélkül meg sem tudna mozdulni. De ugyanilyen alapvetőek a nyelvművelés számára azok a grammatikai kérdések és állásfoglalások, amelyeket főleg Deme László és Tompa József dolgozott ki az '50-es, '60-as években. A kutatási szinthez tartozik a helyesírási szabályzat elkészítése is.

Aztán van a nyelvművelésnek egy második irányító, szervező szintje, amelybe beletartozik a bizottsági munka, a különféle mozgalmak szervezése, a magyar nyelv hete, és sorolhatnám még tovább.

A harmadik a gyakorlati nyelvművelés szintje, ami tulajdonképpen már az előző szintek végterméke: amikor valaki a nyelvművelés kialakított eredményeit igyekszik átplántálni a nagyközönség tudatába, ez tehát aprópénzre váltás. Jó példái ennek a televízió Álljunk meg egy szóra! című műsora, a rádió és az újságok nyelvi rovatai, a napilapokban megjelenő cikkek. Nagyon nagy szükség van

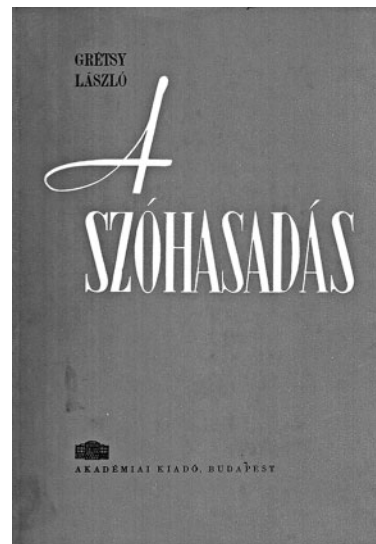
arra, hogy a nyelvművelés a társadalmi visszajelzések birtokában épüljön tovább. Deme László mondta egyszer, és én is teljes szívemből vallom, hogy a nyelvművelés cselekvő nyelvtudomány. A helyesírás tökéletesen beletartozik a nyelvművelés mindhárom szintjébe.

Előadás közben (Erdélyi Erzsébet archívumából)

Van néhány kulcsszó a Grétsy-irodalomban, ilyen például a szóhasadás, szóalakhasadás, a nemzetközpontú nyelvművelés, a nyelvtervezés. Ezek megjelenésükkor gyakran provokáló kifejezések voltak. Milyen csatákat kellett vívni?

Nemigen kellett, nagy csatákat legalábbis nem kellett vívni. A nemzetközpontú nyelvművelés kifejezésen ugyan eltöprengett a szakma, de ugyanígy járt Lőrincze Lajos is az emberközpontú nyelvművelés fogalmával. Nemzetközpontún azt értem, hogy határoktól függetlenül a magyar nyelvközösséget magába foglaló nyelvművelés. Függetlenül minden politikai méricskéléstől nagyon fontosnak, alapvetőnek érzem azt, hogy a magyar nyelvművelő a magyar nyelvvel foglalkozzék, akár a határon innen beszél, akár a határon túl. A szóhasadás volt az első önállóan alkotott műszavam – a kandidátusi disszertációmban ezt a szóalkotási módot dolgoztam fel. Nagy szükség volt rá, hiszen a szakirodalom ismerte már ugyan a jelenséget, de összevissza nevezték el. *Korrelatív jelentésváltozás, párhuzamos alak- és jelentésváltozás, jelentésselkülönülés*, sokféle, 15-féle neve volt. A szóhasadás azóta már elterjedt a tankönyvekben is mint az egyik

szóalkotásmód. A szóalakhasadás ennek a kistestvére. A nyelvtervezés nem az én szavam, ez egy ismert műszó.

Az ifjúság nyelve mindig foglalkoztatta Tanár urat. Azért kerül hangsúly a tanár úr kifejezésre, mert a népszerű televíziós sorozat nyomán az egész ország így nevezi Grétsy Lászlót. Am pályafutásából harminc év telt el anélkül, hogy valóságos katedrán is betöltötte volna ezt a szerepet.

Bizony nagyon hiányzott az oktatás korábban is, mit tagadjam. Több évtizeden át hiányzott, de nem teljesen, hiszen egyetemi hallgató koromtól gyakran vállaltam előadásokat a TIT-ben. Budapesten is, vidéken is sok fiatalal kerültem kapcsolatba. Mielőtt tanszékvezető főiskolai tanár lettem, két évig egyetemen is oktattam, így szereztem némi gyakorlatot a fiatalokkal való foglalkozásban. Úgy érzem, így utólag is, hogy jó volt ez a csere. Nagyon örülök annak, hogy 1987 óta legalább 6–700 magyartanárt neveltem kollégáimmal együtt. Úgy érzem, hogy lesznek olyan magyartanárok az iskolákban, vidéken és Budapesten is, akik nem úgy tanítják a magyart, hogy a nyelvtant félre teszik, mert csak az irodalmat tartják fontosnak. Mind a kettő egyformán fontos. Az oktatói munkát én igen-igen nagyra becsülöm, a kutatómunkát is, és ha ötvözni lehet a kettőt, annál gyönyörűsebb.

Köztudomású, hogy Grétsy tanár úr játékokat kedvelő ember, szeret sakkozni is. A nyelvi játékok terén is hírnevet szerzett magának, és ha jól tudom, akkor most is készül valamilyen játékos könyv.

Mindig is hobbim volt a nyelvi játék, már kisgyerekkoromtól kezdve keresztrejtvényeket szerkesztettem. Meg is jelent egy tízéves koromban, egy egyházi lapban, a Fehér Barátban, valahol még megvan otthon, meg tudnám találni. Ott van a keresztrejtvény, és ott van, hogy: „Kedves Lacika! Rejtvényed nagyon jól sikerült, máris közöljük, jutalmul egy tortát küldünk ajándékba”. El is küldték nagyon szépen. Mindig közel álltak hozzám a nyelvi játékok, rejtvények. Vargha Balázssal húsz éven át vezettünk egy nyelvi játékos klubot, itt a Kossuth Klubban találkoztunk kéthavonként. Én csak ötletet adtam, csak kijelöltem, hogy mi legyen a feladat, ők két hónapig érlelték, és hozták a jobbnál jobb megoldásokat. Amúgy húsz-harminc éve gyűjtöm a nyelvi játékokat.

Ki tudná például azt, hogy helynevekkel lehet ép mondatokat alkotni. Pl.: *Darvas Iván mesteri tolmács.* Érvényes is, mert Darvas Iván kitűnően tud tolmácsolni idegen nyelven, több nyelven is. *Darvas, Iván, Mesteri, Tolmács.* Négy létező falut mondtam egyszerűen egymás mellé. Vagy még érdekesebb, ha úgy rakom össze, hogy még a szóhatárokat is át kell helyezni. *Apa, vár az Elemér, vele megyek* – mondhatja ezt egy tinédzser lány a papájának. Kérem: *Apavára, Zelemér, Velem és Egyek.* Csak összerakom. Hát nem csoda? A nyelvvel ilyeneket is lehet tenni.

Sikerült-e utódokat nevelnie Grétsy Lászlónak? Tudjuk, hogy magánéleti vonatkozásban igen, hiszen példaértékűen szép családdal büszkélkedhet Tanár úr. De most nyelvész utódokra gondoltunk.

Igen, családon belül sikerült, ez kétségtelen. Tanárokból szintén sikerült, erre már utaltam azzal, hogy átkerültem az ELTE Tanárképző Főiskolájára, ahol a jövő tanárait képezhetem, oktathatom. Talán ez is utódnevelés, mert a magyartanárok munkáját én nagyon-nagyon fontosnak tartom. Olyan lesz a jövő magyar nyelve, amilyenné teszik a magyartanárok, akik napjainkban tanítják a fiatalokat. Úgyhogy ilyen szempontból ez a perdöntő. Hogy nyelvművelő utódot tudtam-e nevelni, ez más kérdés, mert olyan sok nyelvművelőre, aki állandóan a nyilvánosság előtt szerepel, nincs is nagyon igény és szükség.

A Józsa Judit Galériában (kép: Reiser György Lukács)

A Tanár úr tevékenységét rangos társadalmi díjak, kitüntetések kísérték. Ha megnéznénk egy gyors leltárban a „tartozik” és a „követel” rovatot, mit mutatna az egyenleg?

Az én igazi megbecsülésem, amelyet az első helyre teszek, az, hogy nem tudok végigmenni az utcán úgy, hogy ne szólítsanak meg, ne kérdezzenek valami érdekeset. Én mindig válaszolok, ha tudok. Sokszor csodás meglepetésekben részesülök, gyakran onnan jönnek a legjobb kérdések, ahonnan egyáltalán nem várnánk. Például egy láthatóan csövező, munka nélküli, borostás, gondozatlan ember odajön hozzám, és tökéletes, hibátlan magyarsággal kedvesen megkérdezi, hogy jó-e a „vica versa”, mert hogy mostanában folyton ezt hallani, nem a „vice versa” a helyesebb?

Mire a legbüszkébb, Tanár úr?

Magánéletemben a remek családomra. A tudományos és oktatási tevékenységemet illetően pedig nem arra, hogy ezt vagy azt a tudományos eredményemet elfogadták, hanem arra, hogy soha senki sem a szemembe, sem a hátam mögött nem mondott olyat, hogy a posztomon érdemtelenül vagyok. Vagy hogy az egyéni érdekeimet a közösség érdekei elé helyeztem volna. Ezt az erkölcsi, etikai tisztaságot szeretném megőrizni.

A beszélgetésre invitáló meghívó címében az állt, hogy egy nyelvi misszionáriussal fogunk találkozni, de írhattuk volna azt is, hogy a nyelvi lelkiismeret ébresztőjével. Vállalja-e ezeket a dicsérő jelzőket Grétsy tanár úr?

Nagycsalád

Örömmel vállalom. A nyelvművelő munka egészében véve az anyanyelvi lelkiismeret ébresztése. Nem az a döntő, hogy a szóvá tett nyelvi hibák közül melyik tűnik el a köznyelvből, mert egy-egy alkalmi, konkrét, valamilyen plakáton szembe-tűnő hibát eltüntetni könnyű. De hogy az emberek fejéből eltűnjön, ahhoz meg kell változnia egy egész nemzedéknek. Az anyanyelvi lelkiismeret ébren tartása állandó kötelességünk, és nemcsak a nyelvművelőké, nem is csak a magyartanároké, hanem mindenkié, akiknek a számára az anyanyelv nemzeti kincs.

A beszélgetést szerkesztette és közreadja:

Erdélyi Erzsébet
nyelvész, ELTE

Tükör lepuci

A címbeli kifejezést 2022 őszén olvastam egy újpesti vendégház mosdójának aajtájára ragasztott útmutatóban. A szöveg a szobák és a mosdók takarításához tartozó feladatokat listázta. Hogy pontosan kiknek szólt, azt nem sikerült megállapítanom: vagy olyanoknak, akik hosszabb időre bérelnek szobát, és maguk kötelesek gondoskodni a takarításról; vagy pedig (alkalmi munkát vállaló?) takarítóknak. A feladatsorban szó esett többek között a portörletről, a mosdókagyló és a vécé tisztításáról. És világossá vált, hogy a teendők közé tartozik a tükör lepucolása is.

A *tükör lepuci* kifejezést máshol még nem láttam, nem is hallottam, még az interneten sem találtam. Lehetséges, hogy a szálláshely tulajdonosának vagy gondnokának egyéni alkotásával van dolgunk, de persze elterjedtebb nyelvhasználati megoldás szintén lehet. A megértése mindenestre szokatlansága ellenére sem okoz gondot.

A szókapcsolat a megformálásával (de azt is írhatnám: megformálatlanságával) keltette fel a figyelmemet. Nem lehet pontosan meghatározni sem a *lepuci* szófaját, sem pedig a szerkezet tagjainak grammatikai viszonyát.

Az nyilvánvaló, hogy a *lepuci* a *lepucol* igével függ össze. Az is kétségtelen, hogy játszi szóalkotással jött létre, a végződése pedig kicsinyítő képző. Az már valamelyest vitatható, hogy közvetlen előzményének magát az igét tekinthetjük-e vagy inkább a *lepucolás* származékot.

A szókapcsolat tagjait és viszonyukat egyszerűbb és bonyolultabb módon is értékelhetjük.

Könnyebb volna a helyzet, ha a „*tükör + lepuci*” együttes egybeírva, összetett szóként állna előttünk: *tükörlepuci*. Akkor nyugodtan mondhatnánk, hogy ez ’tükörlepucolás’ jelentésű főnév, és benne a *tükör* előtag jelöletlen tárgyi vagy birtokos jelzői szerepű. A különírt, szókapcsolati

forma azonban arra készíti az embert, hogy bonyolultabb, de talán hitelesebb értelmezést keressen. Ehhez érdemes vélhetően hasonló példák segítségéhez fordulni.

Akik az 1970-es, ’80-as években voltak katonák, vagy akkor szolgált egy-egy családtagjuk, barátjuk a hadseregben, azoknak ismerősek lehetnek ezek a laktanyai körletben elhangzó, a zavartalan alvás megkezdését célzó kifejezések: *villany leó* ’oltsátok le, kapcsoljátok le a villanyt’, *duma kilő* ’fejezzük / fejezzétek be a beszélgetést, csend legyen’. – Elképzelhető, hogy az említett évtizedek előtt, illetve után szintén használták őket; én azért ezt az időszakot emeltem ki, mert ekkorról vannak adataim. És az persze ugyancsak lehetséges, hogy más környezetben is felbukkantak ezek a szófordulatok: például kollégiumban, osztálykiránduláson, esetleg kórteremben.

Könnyen belátható, hogy ezeknek a kifejezéseknek a megszületéséhez nagyon alkalmas közeg volt a laktanya: a határozott vezényszavak világa, beleértve a hozzájuk való alkalmazkodást és parodizálásukat is.

A *villany leó* szókapcsolat – nyelvtanilag nem éppen szabályos – *leó* eleme természetesen a *leolt* ige rövidítése. Formája és hangulata egyrészt a vezényszavak tömörségét utánozza; másrészt persze érezhető benne a játékoság, nem utolsósorban a *Leó* keresztnév belekombinálásával.

A másik szókapcsolat *kilő* eleme sem jellegzetes felszólító igealak: formáját tekintve kijelentő módú és a *duma* alanyhoz igazodva 3. személyű. Teljesebb, természetesebb alakja talán a *kilőve* határozói igenév lehetne. Említést érdemel egyébként az is, hogy a 3. személyű felszólítás nemcsak a katonai nyelvhasználatot (*igazodik, céloz* stb.) jellemzi, hanem például az óvónői, tanítónői beszédet is: *megáll, körülnéz, köszön, nem beszélget* stb. A tornaórákról, táncpró-

bákról pedig jól ismerhetjük a *Zár a láb*-féle grammatikai szabálytalanságokat.

A témánktól már messzebbre vezet (noha nem független tőle), ezért csak röviden utalok arra a közismert tényre, hogy a katonai parancsok, vezényszavak „távirati” stílus a az igealakok szabálytalanságán kívül más jegyekben szintén megmutatkozik. Csupán kiragadott példaként említem a névelő elhagyását. „Civil nyelven” feltehetőleg ezt mondanánk: *Tisztelegjete a zászló előtt!* Míg katonai nyelven ez nagyjából így hangzik: *Zászlónaak [így!] – tiszte-legj!*

Saját tapasztalatból vagy legalábbis hallomásból azt is tudjuk, hogy a mindennapi és a katonai életben az utasítássor elemei nyelvtani megformáltságukra nézve egyenmők és vegyesek egyaránt lehetnek. Jellegzetes példaként az jutott eszembe, ahogyan a „Királylány a feleségem” című kalandfilmben a szállásmester gyakorlatoztatja az újoncokat. Egyrészt egyszerű felszólító igealakokkal:

Emeld – nyújtsd ki – tedd le! [mármint a lábadat]. Másrészt a szófajokat és szóalakokat tekintve vegyes megoldással: *Féltérdre – feküdj le – és föl!*

A parancssorral visszakanyarodtam a vendégházban olvasott takarítási útmutatóhoz. Sajnos nem másoltam le a szöveget, de úgy emlékszem, hogy az *-ás/-és* képzős főnevek uralkodtak benne: *asztal letörlése, mosdókagyló tisztítása* stb. Talán ez is okozta, hogy szemembe tűnt a tőlük eltérő *tükör lepuci*.

A sok embernek, a fogyasztók széles körének szóló használati útmutatóktól általában idegen a bizalmas hangnem. A címbebeli példát tartalmazó szöveget házon belüli használatra szánták, ezért alkalmat adott arra, hogy egy szokatlan, bizalmas hangulatú kifejezés is megjelenjék benne. Ilyen körülmények között az alkalmazását aligha lehet hibáztatni.

Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

HÍREINK

Jogászok, zongoraművész, mérnök és operaénekes az anyanyelvről

Az Anyanyelvi est fiatalokkal című szalonsorozat elmúlt alkalmain **Blankó Miklós** több, eltérő szakmát képviselő fiatal látott vendégül a Józsa Judit Galériában.

Jogban az igazság? Miért van szükség a jogi nyelvre? Hogyan reagál a jog a gyorsan változó világ jelenségeire? Mit kezdhetünk a mesterséges intelligenciával? Többek között erre válaszolt a három kiváló jogász és egyetemi oktató november 16-án: **dr. Badinszky Áron**, **dr. Cseporán Zsolt** és **dr. Teleki Bálint**.

Kovács Gergely Junior Prima-díjas zongoraművész nem a szavak nyelvén szólal meg a koncerttermekben – zongorajátéka mellett a zenei anyanyelv univerzalitásáról, valamint a külföldi és hazai koncertezés kulturális különbségeiről szolt január 16-i estünkön.

Talán nincs még egy olyan téma, amelyről olyan nehéz beszélni, mint a betegség és szeretteink elvesztése: **Thuróczy Bertalan** orvosbiológiai mérnök, szakíró és atléta bátorsága példa lehet: könyveiben és március 7-i eseményünkön is őszintén vallott saját rákbetegségéről és fivére haláláról. A traumafeldolgozás mellett a 21. századi ember kihívásaival foglalkozik *Super sapiens* című, hamarosan megjelenő kötetében.

Erdős Róbert operaénekes Erdélyből érkezett Budapestre ének- és előadóművészetet tanulni, majd Milánóban folytatta a hangképzést, így számos nyelvet és kultúrát megismert egészen fiatalon. Az opera nyelvéről és játéktípusáról, az „énekelt” beszédéről, a népdalok lelkeségéről is mesélt az Anyanyelvi est fiatalokkal május 8-i eseményén.

Kilencvenezren látták a Három szóval sorozatot

Három szóval címmel indított tizenkét részes videósorozatot a Facebookon az Anyanyelvápolók Szövetsége. A negyedórás műsorban a beszélgetőtárstól azt kértük, hogy válasszon három, számára kedves, sokat jelentő szót-kifejezést, és a műsorvezető-szerkesztő Blankó Miklós is három szóval készül vendége számára. E kétszer három szó „fonta” a beszélgetések fonalát.

A Három szóval vendégei voltak: **Györfi Pál** szövegíró, **Borbás Marcsi** műsorvezető, **Kautzky Armand** színész-műsorvezető, **Szente Vajk** színész-rendező, **Bősze Ádám** zenetörténész, **Esztergályos Cecília** színésznő-balett-táncos, **Kiss Gergely** vízilabdázó, **Bényi Ildikó** műsorvezető, **Bodrogi Gyula** színész, **Bagossy Norbert** zenész, **Oszvald Marika** színésznő, **Mohai Gábor** rádióbemondó. A sorozat részeit több mint 90 ezren látták.

Bodrogi Gyula Kossuth-díjas színművész, a nemzet színésze öltözőjében, a Három szóval forgatása után (Balla Bence Ferdinánd felvétele)

PONTOZÓ

Tisztelt Olvasóink! A lap 2024. 1. számában megjelent rejtvények megfejtései (a nyertesek névsorával együtt) a 36. oldalon találhatóak.

A Pontozó új feladványai

I. Valahol Európában. A feladvány Radványi Géza filmjének címét kölcsönzi. A meghatározásokhoz olyan összetett szavakat várunk válaszként, amelyeknek az előtagja egy-egy európai nép neve. (Egy népnév több válaszban is előfordulhat!) Minden helyes megoldás 1 pontot ér, tehát összesen 24 pont szerezhető.

1. a padlóig érő, (derékmagasságig ráccsal védett) ajtószzerű ablak
2. finom üveg csiszolt tárgyakhoz
3. vidámpark
4. cukorból és mézből készült nyúlós édesség
5. pecsenyebor fehér szőlőből
6. lábszorító kínzóeszköz
7. mázzal fedett, csokoládés, tejszínhabos, krémes sütemény
8. nagy, zöld(es) héjú, piros (vagy sárga) bélű édes gyümölcs
9. kéziszerszám csavaranyák forgatására
10. nagy szemű meggy
11. hidegen elkészített gomba fűszeres paradicsommártásban
12. tűzijátékhoz, ünnepi kivilágításhoz használt, piros fénnel lassan égő vegyszer
13. selyemtapasz sérült bőr leragasztására
14. hidegen fogyasztott, majonézes zöldségkeverék
15. kifordított tenyérrel, hátrafelé leadott lövés a vízilabdában
16. ülő testhelyzet térdben behajlított és bokában keresztbe tett lábakkal
17. pácolt, húsos, füstölt szalonna
18. súlyos influenza az első világháború alatt és után
19. az ellenálló képességet erősítő, alkoholos folyadék gyógynövényekből
20. ikerfekvőhely
21. emeletesen egymásra illeszthető részekből álló, ugráshoz használt tornaszer
22. összehajtható, könnyű térelválasztó
23. mértani formákkal kialakított kert
24. tetszés szerinti fogyasztásra felkínált, sokféle étel

II. Hétszer hét. Ebben a rejtvénytípusban, szokásos módon, 7×7-es négyzetrácsba kell beírni a meghatározásokhoz illő szavakat. Ezúttal azonban nem az átlók, hanem a sötétített négyzetek játszanak kiemelt szerepet. A beléjük kerülő betűk összeolvasásával egy nevezetes történelmi

esemény tiszteletére komponált, egyházi műfajú alkotás címét kapjuk meg. A meghatározásokhoz tartozó szavak 1-1 pontot érnek, a zenemű címe pedig 3 pontot. Ebben a feladványban tehát összesen 10 pontot lehet szerezni.

1. Szellemi sportot űző személy
2. A magyar huszárok öltözékéhez tartozó dísztáska
3. Mélyen a földfelszín alatt dolgozó szakember
4. Intézménynek, hivatalnak meghatározott feladatkört ellátó része
5. Szórakozóhely, ahol rendszerint szerencsejátékot üznek, ruletteznek
6. Turistáknak kijelölt táborozóhely
7. Felületek simítására, méretalakításra használt kéziszerszám

III. Lakhelyes névjegyek. Az anagramma olyan nyelvi játék, amelyben a betűk átcsoportosításával jutunk a megoldáshoz. A mostani feladatban olvasóink olyan személyneveket láthatnak, amelyek betűinek átrendezésével kideríthetik, hogy a név viselője hol lakik. Például ezt a szokatlan nevet olvasva: *Lábas Alá Zsolt*, megfejthetik, hogy ennek az úrnak a lakhelye: *Balotaszállás*. Aki a következő lista szereplőinek a lakhelyét ilyen módon kideríti, az nevenként 1-1, tehát összesen 17 pontot szerezhethet.

1. Szegecs Imre; 2. Drusza Athina; 3. Dr. Tobi Soma; 4. Cseh-Határ Pál; 5. Varjas Réce Pál; 6. B. Rodoszi Olga; 7. Bakháztároló Antal; 8. Imába Taksony; 9. Kanyarodva Pál; 10. Tar-Csermák Ede; 11. R. Búzavám Lajos; 12. Lócsonti Csaba; 13. A. Kohós Pál; 14. Várt-Rab Béla; 15. Hámhelyváró Dezső; 16. A. Korpás Tas; 17. Bazalthoz Tamás.

IV. Szójátékos csattanó. Megfejtésül olvasóinknak a következő oldalon található, Pékecske című rejtvény csattanóját kell beküldeniük. A helyes megfejtésért 25 pont jár.

A négy feladványban tehát összesen 76 pontot lehet szerezni, de a nyereménysorsolásba azok is bekerülnek, akik jó válaszaikkal legalább 65 pontot összegyűjtöttek. A megfejtéseket a rovat szerkesztőjének ímélcímére

(horvath.laszlo@nytud.hun-ren.hu)

várjuk. A beküldési határidő: **2024. július 31.** Eredményes fejtőrést, sikeres megfejtéseket kívánnak a rovat szerzői:

Horváth László (I.), Schmidt János (IV.), Varga István (II., III.)

	1	APRÍTÓ- BEREN- DEZÉS	AZ ALJÁTÓL	A NÍLUS EGYIK FORRÁSA	Pékecske					
▶					– Ma a suliban a pályavá- lasztásról volt szó – újságolja otthon Peti.					
▶					– És mi szeretnél lenni?					
▶					– Még nem tudom. Az osz- tályfőnököm viszont péknek szánna.					
▶					– Miért? Mit mondott?					
▶					(A választ lásd az ábrában!)					
▶					IDEGENES LENDÜ- LET!	MAGYAR AUTÓJEL VERDI OPERAJA	2	RÉGI, ELAVULT		
▶							ÉGTÁJ			
▶	FÉL DUGÓ! ... ZSOM- BOR; FILM- RENDEZŐ		ALKALMI TANÁR AZON IDŐ ALATT							
▶				VARRÓ- MOZ- DULAT „S”						
▶	DECI- SZIN- ÁRNYALAT RÁDIUSZ									
▶					JÓD ÉS BŐR BECENE- VE: TUSI			RÓMAI 1-ES GÖRÖG BETŰ		
▶	REPÜLNİ TUDÓ (TÁJSZÓ) NITROGÉN	RÉTEGES SŰTE- MÉNY NAZÁLIS							A LE ÉS A MEG IS EZ	
▶	OLIMPIAI CSŰCS- SZERV KÖTŐSZÓ			ÁL, HAMIS ASSZONY- BOLOND						
▶						ELEKTRO- ENKEFA- LOGRAFIA 2/3 DIÓ!				
▶	VARSÓI SELLŐ- SZOBOR				NÉMÉT NŐI NÉV SŰRŰ BABETEL					
▶	SZÉP ...; AZ AZRA ÍROJA BŐR ÉS HIDROGÉN		EVEZŐVEL HAJTOTT JÁRMŰ KADMIUM							
▶	FILMPRE- DEZŐ V. (PETER) TONNA					KÉRDŐ- SZÓCSKA		KÖRCEK! SZÉLSŐ- BÉGES CSOPORT		
▶						AUSZTRIA NOB-JELE CSŰCS, RÖVIDEN				
▶	IRÁNYUL VALAMI FELE FELHANG!		MÉRTÉ- KET SACCOLÓ							
▶	BELGA AUTÓK JELZÉSE	FŰVET VÁG	HŰST JÓL MEGPIRÍT FESTŐ (LAJOS)						PORTÉKA- KATE- GÓRIA	
▶	ESZES IDEGEN- NYELVI- OKTATÓ				... YOU; KÖSZÖ- NÖM, ANGOLUL	HOSSZÚ TROMBI- TAHANG PÁRA!				
▶										
▶	OXI GÉN DIÁK- SPORT- KÖR, RÖV.			JÁP. VERS- FORMA KI BIRTO- KOLJA?						
▶						RÓMAI 5-ÖS PERC, RÖVIDEN		NORVÉG AUTOJEL CIPŐHÉJ!		
▶	ŐSZ VÉGE ZOLTÁN, BECÉZVE LIBAHANG		BÉKÉBEN, LATINUL NANO- RÖVIDEN							
	U									
										L

PONTOZÓ

A 2024. 1. számban megjelent rejtvények megfejtései

I. Hétszer hét

1. Firenze; 2. kamásli; 3. Majális; 4. mi-
naret; 5. kanonok; 6. ananász; 7. tatároz.
Átrendezés: 5-4-7-3-2-1-6. Az átlókban:
fajansz, kerámia.

II. Mi a mestersége?

1. tusa + manó > anatómus; 2. oszt +
Sala > asztalos; 3. orda + Isti > irodista;
4. ikon + Stan > kantinos; 5. páka + nyit
> kapitány; 6. Turi + sikk > kritikus; 7.
alán + bors > laboráns; 8. merő + rest >
örmester; 9. sark + cink > rikkancs; 10.
roló + stop > sportoló.

III. Szójátékos csattanó:

... de amióta hozzámentem, torkig va-
gyok vele.

Könyvjutalomban részesültek:

Bossányi Márta, dr. Dudás Jenőné,

Jambrik János, József Tibor,

Kovácsné Dorozslai Ágnes,

Nátz Katalin, Ottohál Andrea,

Schnellerné Hegedűs Erika,

Sebestyenné Nagy Csilla,

Sima Mihályné.

58. Kazinczy-verseny

2024. április 19. és 21. között Győrött ren-
dezték meg a szép magyar beszéd Kazinczy-
ról elnevezett versenyének 58. országos-Kár-
pát-medencei döntőjét. Korzenszky Richárd
atya nyitó beszéde, a verseny eseményeinek
krónikája és a díjazottak névsora az anya-
nyelvapolo.hu oldalon elérhető.

„Megadni az ünnep rangját”

Az alkalomhoz méltón fejeződött be az 58. magyar nyelv hete a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermében.

Az Anyanyelvápolók Szövetségének gálaműsorát Liszt Ferenc: Szózat és Magyar Himnusz Fantázia című műve nyitotta meg. A megnyitó és a zárásként elhangzó két Kodály Zoltán-dal szép és igényes keretbe foglalta az interneten is követhető eseményt. A versek, dalok – Kubik Anna színművész, Vári-Fábián László költő, Erdős Róbert operaénekes és Hegedűs Valér zongora- és orgonaművész előadásában – a művészet nyelvén csatlakoztak Pomozi Péter, az ELTE docensének a magyar nyelv iránti felelősségünkről szóló ünnepi beszédéhez. Nemcsak egyetlen hét, hanem az év minden hete feladja a kérdést a médiának, a kereskedelemnek, az iskolának, a családoknak, mindannyiunknak: eleget teszünk-e nyelvünk tisztaságáért, értékeinek megőrzéséért?

A Felvidék és a Délvidék után idén Kárpátalja adott helyszínt a magyar nyelv hete különböző rendezvényeinek. Pomozi Péter szolt arról is, hogy az örömet immár harmincadik alkalommal árnyékolja be a szomorú tény: a háborúba vitt vagy a behívás elől elmenekülő férfiak és a fiúk hiánya. Az életükért elmondott ima és a bibliai példázatok mellett reményt a Délvidék sorsából meríthetünk, ahol egy erős közösség született újjá.

Az újjászületést, az anyanyelv erejébe vetett hitet és munkát ismerte el a Szövetség által 2022-ben alapított díj, az Anyanyelvünkért Emlékérem idei átadása is. A 75 éve alakult felvidéki kulturális szervezetnek, a Csemadoknak ítélt díj a többfrontos harcban való folyamatos helytállást ismeri el, amellyel, mint a laudációban hallottuk: „Ki kellett védenie egy oly sokszor ellenségesé váló többségi

nyelv meg-megújuló verbális támadásait, küzdenie kellett az anyanyelv romlása ellen, s küzdenie kellett az anyanyelvből fakadó nyelvi identitás megvédéséért is, azért, hogy az egyeduralkodó hivatalos nyelvnek mindenáron való megfelelés ne váljék a nyelvi önfelszámolás és ezzel a nemzeti (ön)pusztítás eszközévé. (...) Léte felülírhatatlan bizonyítéka lett a Csehszlovákiához csatolt magyar nemzetrészt élni akarásának, a magyar anyanyelvhez és a magyar kultúrához kötődő elszakíthatatlan ragaszkodásának...”

Juhász Judit és Bárdos Gyula a díj átadása után

A díjat a több mint 50 ezer tagot számláló Csemadok elnöke, Bárdos Gyula vette át Juhász Judit elnöktől. A díjazottról Molnár Imre történész-szociológus méltatását Szabó András előadóművész olvasta fel.

„Megadni az ünnep rangját és megtartani a magyar nyelv méltóságát” – Juhász Judit elnök zárszavának gondolata mintegy útravalót adott az Anyanyelvápolók Szövetsége vezetőinek, tagságának és a céljait pártoló nagyközönségnek a következő ünnepig tartó hétköznapokra.

Cservenka Judit
az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

„Velünk az Istenbe vetett bizodalom, hogy zengő nyelvünket tündérek szőtték, nagyszakállú táltosok énekelték, kobzosok pengették, Tisza selyem-vize susogta, Kárpát mennydörögte, tatár-török nem bírta, magyar költő kis mécsvilágánál imádkozva idézgette, mint az aranyvarázsló az ő szellemeit.”

Krúdy Gyula

A magyar nyelv hete záróünnepségének résztvevői

Bényi Ildikó műsorvezető

Kubik Anna előadása közben

Erdős Róbert operaénekes

Juhász Judit elnök átadja az Anyanyelvünkért Emlékérmeket Bárdos Gyulának, a Csemadok elnökének